

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ)

TOPLUMSAL CİNSİYET ADALETİ

Kaybedilen ve Görünmeyen

Zorla Kaybetmenin Kadınlar Üzerindeki
Süregiden Etkisini Açığa Çıkarmak

Mart 2015

Kapak Resmi: Sri Lanka'nın Raddoluwa kentinde her yıl 27 Ekim'de yapılan anma töreninde bir kadının kaybedilenler için yapılan anıtta kaybedilenleri anarken çekilen resmi. 1980'lerde siyasi gerekçeli kaçırma, işkence ve öldürme dalgasında binlerce Sri Lankalı kaybedildi. (Fotoğraf: Vikalpa, www.vikalpa.org)

TOPLUMSAL CİNSİYET ADALETİ

Kaybedilen ve Görünmeyen

Zorla Kaybetmenin
Kadınlar Üzerindeki Süregiden Etkisini
Açığa Çıkarmak

Polly Dewhirst ve Amrita Kapur

Teşekkürler

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ), bu raporun ve zorla kaybetmelerin kadınlar üzerindeki etkisine odaklanan iki diğer raporun (“Living with the Shadows of the Past: The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon” ve “Beyond Relief: Addressing the Rights and Needs of Nepal's Wives of the Disappeared”) araştırmasının yapılmasını ve yazılmasını mümkün kılan cömert maddi destek için UN Women’a minnetle teşekkür eder. ICTJ, bu araştırma projesinin kavramsallaştırılmasını ve geliştirilmesini sağlayan UN Women’dan Nahla Valji’ye özel olarak teşekkür eder.

Yazarlar ayrıca ICTJ Tazminat Programı Kıdemli Yöneticisi Cristian Correa’ya ve ICTJ Toplumsal Cinsiyet Adaleti Programı Yöneticisi Sibley Hawkins’e katkılarından dolayı teşekkür eder.

Yazarlar Hakkında

Polly Dewhirst, zorla kaybetmeler ve geçiş dönemi adaleti alanlarında araştırma, savunuculuk ve psikososyal müdahaleler konularında 15 yılı aşkın bir süredir bağımsız danışman olarak çalışıyor. Daha önce Güney Afrika Şiddet ve Uzlaşma Çalışmaları Merkezi, Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi ve Asya Adalet ve Haklar bünyesinde çalıştı. Şu an Burma Yangon’da çalışmalarını sürdürüyor.

Amrita Kapur ICTJ’in Toplumsal Cinsiyet Adaleti Programında Kıdemli Yönetici olarak çalışıyor. Kolombiya, Doğu Timor, Gine, Kenya, Mozambik, Tanzanya ve Uganda’da saha deneyimleri olan Kapur toplumsal cinsiyet adaleti ve geçiş dönemi konularında uzmanlaşmış bir ceza hukukçusu. Savcı ve adli yardım ceza savunma avukatı olarak da çalışan Kapur Avustralya New South Wales Üniversitesi’nde hukuk profesörü olarak da görev yaptı. Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Human Rights Watch’ta çalıştı.

ICTJ Hakkında

ICTJ, kitlesel insan hakları ihlalleriyle yüzleşme sürecindeki toplumlara; hesap verme sorumluluğunun yerleşmesini destekleme, hakikati arama, onarım sağlama ve güvenilir kurumların inşası alanlarında yardımcı olur. Mağdurların hak arayışını ve toplumsal cinsiyet alanında adaletin sağlanmasını destekleyen ICTJ, ceza davaları, onarım inisiyatifleri, hakikat arayışı, hafıza çalışmaları ve kurumsal reform gibi alanlarda geçiş dönemi adaleti önlemleri konusunda uzman teknik danışmanlık, politik analiz ve karşılaştırmalı araştırma desteği sağlar. Daha fazla bilgi için bkz. www.ictj.org

© 2015 Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi. Tüm hakları saklıdır. Tam kaynak göstermeden bu yayının herhangi bir bölümü çoğaltılamaz, erişim sisteminde elektronik, otomatik, fotokopi, kayıt altına alma ya da herhangi bir şekilde ya da herhangi bir formatta depolanamaz.

© 2017 Hakikat Adalet Hafıza Merkezi. ICTJ tarafından hazırlanan bu raporun Türkçesi, kurumun izniyle Hakikat Adalet Hafıza Merkezi adına Özlem Kaya tarafından çevrilmiştir

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi	6
Yönetici Özeti	8
1. Giriş	11
2. Zorla Kaybetmelerin Cinsiyetli Etkisi	15
3. Hakikat	26
4. Onarımlar ve Destek [Mekanizmaları]	33
5. Ceza Adaleti	48
6. Sonuç	52
Öneriler	54
Kaynakça	56

KISALTMALAR

ANC	Afrika Ulusal Kongresi (Güney Afrika)
CED	Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme
CEH	Tarihi Aydınlatma Komisyonu (Guatemala)
CONADEP	Zorla Kaybetmeler Üzerine Ulusal Komisyon (Arjantin)
ESMA	Donanma Yüksek Mekanik Okulu
FEDEFAM	Latin Amerika Tutuklanan-Kaybolan Kişilerin Aile Dernekleri Federasyonu
ICRC	Uluslararası Kızılhaç Komitesi
IACtHR	Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi
IER	Eşitlik ve Uzlaşma Programı (Fas)
IRP	Geçici Yardım/Destek Programı (Nepal)
NN	İsimsiz
OHCHR	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
PTSD	Travma Sonrası Stres Bozukluğu
TRC	Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu
UNWGEID	Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu

YILDÖNÜMÜ

Ariel Dorfman

Ve her 19 Eylül'de
(yakında dört yıl geçmiş olacak,
bu kadar yıl geçip gitmiş olabilir mi?)
Ona tekrar sormak zorunda kalacağım
Herhangi bir haber var mı diye,
herhangi bir şey duydular mı diye,

Ve bana hayır diyecek, çok teşekkür ederim,
ilgilendiğin için müteşekkirim,
Ama gözleri,
kelimelerle ifade edilemeyecek bir şekilde,
İlk gün söylediklerini söyleyecek
(yakında üç yıl geçmiş olacak –
bu nasıl mümkün olabilir?)
Hayır, teşekkür ederim,
İlgilendiğin için müteşekkirim,
ancak ben dul değilim,
O nedenle benden uzak dur,
bana bir şey sorma,
seninle evlenmeyeceğim.
Ben dul değilim,
ben dul değilim,

Henüz.

Yönetici Özeti

Dünya üzerinde en az 80 ülkede, on binlerce insan çatışma ya da baskı dönemlerinde zorla kaybedildi. Zorla kaybetmeler genellikle siyasi muhalifleri, arkada bir tanık, hayatta kalan bir kişi ya da fiziksel bir kanıt bırakmadan gizlilik içinde saf dışı etmek için kullanıldı.

[Kaybedilenlerin] yakınları ve hedef alınan toplumlar korku ve belirsizlik içinde bırakıldı, kaybedilen sevdiklerine ne olduğuyla ilgili hakikati ararken kendi haklarının ihlal edilmesi riskiyle karşı karşıya kaldılar.

2006 tarihli Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme hem zorla kaybedileni hem de aile üyelerini zorla kaybetme suçunun mağdurları olarak kabul eder. Bunun kadınlar için önemli sonuçları var. Zira kadınlar zorla kaybedilen kişiler arasında azınlıktalar, ancak genellikle evin reisi konumundaki erkek aile üyesinin kaybedilmesi sonrasında daha da kötüleşen sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlar nedeniyle sıkıntı çeken aile bireyleri arasında çoğunluktalar.

Geçiş dönemi adaleti, temel insan haklarının sistematik olarak ihlal edilmesi durumunda tanınma, hesap verebilirlik ve reform tedbirlerinin alınmasının bir dizi farklı yöntemine işaret ediyor. Bu rapor da, zorla kaybetmelerin kadınlar üzerindeki özgül etkisini ve geçiş dönemi adaleti inisiyatiflerinin bu etkilere nasıl daha iyi cevap vereceğini tespit ediyor. Farklı bağlamlarda kadın mağdurlarla yapılan ilk elden araştırmalara, alınan derslere ve iyi örneklerle dayanan rapor, zorla kaybetmelere yönelik adalet, hakikat ve hesap verebilirlik konularında alınabilecek önlemlerin toplumsal cinsiyete duyarlılığını desteklemek için politika önerileri sunuyor.

Kadınlar, zorla kaybedildikleri durumlarda büyük oranda erkeklerle aynı düzeyde işkenceye, kötü muameleye, istismara maruz kalırlar. Erkeklerin de gözaltına alındıklarında cinsel şiddete ve işkenceye uğradıkları gerçeği ortada olsa da, kadınların cinsel şiddete ve biyolojik işlevleriyle ve annelik rolleriyle ilgili kötü davranışlar gibi cinsiyetleri üzerinden istismara uğrama ihtimalleri daha fazladır. Örneğin, pek çok örnekte hamile kadınlar doğumdan sonra bebeklerinden zorla ayrıldılar ve Arjantin’de olduğu gibi kaybedilenlerden ayrılan çocuklar ordu mensubu aileler tarafından evlat edinildi.

Kaybedilenlerin eşleri, anneleri, kız çocukları da farklı zorluklarla karşılaşılır: Yoksulluk, aile içi çatışma ve psikolojik travma nedeniyle özel alanda devam eden mağduriyetleri yaşadıkları acıyı artırır. Ekonomik olarak, aileyi geçindiren kişinin ya da aile reisinin kaybolması kadınları düşük ücretli, güvencesiz, çoğu durumda ailelerinden uzakta işler yapmaya zorlar, sömürü risklerini artırır ve çocuklarının refah ve eğitim hayatlarını tehlikeye sokar.

Kaybedilenin belirsiz yasal statüsü çoğu durumda eşlerinin banka hesaplarına, sosyal hizmetlere ulaşamamalarına ya da malvarlıkları üzerindeki mülkiyet [haklarını] kaybetmelerine sebep olur. Toplumsal olarak, kadınlar kaybedilmeden sorumlu tutulabilirler, aileye maddi olarak yük oldukları gerekçesiyle dışlanabilirler ve aktif olarak hakikati ortaya çıkarmak ve kaybedilenin haklarını savunmak için mücadele ettiklerinde toplumsal normlara uymamakla suçlanabilirler. Bu zorluklar kaçınılmaz olarak, yakınlarının akıbetinin bilinemezliğinden kaynaklanan duygusal ve psikolojik travmalarının şiddetini artırır.

Zorla kaybetmeler geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının temel odak noktalarından biri olmasına rağmen, kaybetmenin kadınlar üzerindeki etkisi her zaman etkili bir şekilde kabul edilmez ya da bu konuya değinilmez. Kaybedilene ne olduğu konusunda hakikatin ortaya çıkarılması önceliklidir, ancak şimdiye kadar hakikati arayan mekanizmalardan hiçbiri araştırmalarında toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşım benimsemedi. Kadınların ihtiyaçları ve sorunları konusunda yeterli farkındalığın olmaması, kaybedilen kadınların sayısının da olduğundan az görünmesi sonucunu doğuruyor ve bu da kadınların toplumsal cinsiyet temelli şiddetle ilgili tanıklık etmesini engelliyor ve şiddetin örüntülerinin daha geniş bir toplumsal cinsiyet analizi içine yerleştirilememesine sebep oluyor. Mezarların açılması ve yeniden defin, hakikat ve onarım için güçlü biçimler olabilir; zira sevilen kişilerin akıbeti ortaya çıkarılır, failerin sorumlu tutulması için kritik kanıtlar sunulur ve aile bireylerine duygusal olarak iyileşmeleri için gerekli olan yas tutma ritüellerini yerine getirme şansı verilir. Ancak bu türden adli süreçlere cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir yaklaşım, özellikle de cinsel şiddetin ve diğer toplumsal cinsiyete dayalı şiddet türlerinin izlerinin araştırılmamasına sebep olabilir.

Devletler zorla kaybetmelerin mağdurlarına maddi tazminatlar, psikososyal destek hizmetleri, sağlık hizmetleri, eğitim yardımları ve konutlar gibi farklı maddi tazminatlar sundular. Onarım programlarının hepsi kayıp yakınlarını zorla kaybetmelerin mağduru olarak tanımaz. Ancak, bu türden bir tanıma hem uluslararası hukuk açısından mecburidir hem de birbirinin içine geçen zararları deneyimleyen kadınlar dahil kayıp yakınlarının kaybedilme nedeniyle yaşadıkları temel zorlukları göz ardı etmeyi engellemek için pratikte de önemlidir. Tazminat programlarına ulaşmanın ölüm ilanına bağlı olmaması da eşit derece de önemlidir, zira bu durum kayıp eşlerini duygusal olarak zorlu bir karar vermeye zorlar. Böyle bir karar vermenin ümidini kesmekle ilgili suçluluk, eşinin ailesi tarafından suçlanma ve dul olarak toplumsal statüden yoksun kalma gibi uzun dönemli toplumsal ve psikolojik etkileri vardır.

Hukuksal ve idari tedbirler, zorla kaybedilmenin ardından erkek çocuklara nazaran eğitime erişim önceliği olmayan kız çocuklarının ve kendi yaşlarındaki erkeklere oranla yoksulluğa daha açık olan çocuğu kaybedilen geç yaştaki kadınların karşılaştığı engeller gibi farklı engeller de yaratabilir. Damgalanmayı engelleyecek destek, duyarlılaştırma ve tedbir programları olmadan [bu türden programlardan yararlanmak için gereken] kayıt süreçleri, kendi haklarından habersiz ve onları kullanmak konusunda yeterli donanıma sahip olmayan kadınlar için çok zorlayıcı olabilir.

Sembolik onarım programları, aile ve cemaat üyeleriyle müzakere halinde oluşturulduğu durumda, iyileşmeyi sağlayabilir ve toplumsal dengeyi yeniden kurmaya yardımcı olabilir. Yaygın biçimler şunlardır: İsim listeleri, anıtlar, plaketter ve mezar taşları, anma mekanları, anma etkinlikleri ve spiritüel ya da kültürel ritüeller. Aktivistler ve hakikat ve adalet savunucuları olarak kadınların oynadıkları rolü tanımak bu türden sembolik onarımların sadece kaybedilene ya da pasif mağdurlar olarak kadınlara odaklanması riskini azaltır.

Kenya ve Suriye gibi ülkeler dahil devam eden uygulamalarda, kadınların zorla kaybetme deneyimlerini anlamanın önemini altı çiziliyor. Toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım kadınların neden kaybedildiklerini, kaybedildikleri durumlarda karşılaştıkları suçların kapsamını ve kaybedilen yakınlarıyla ilgili hakikate ulaşmaya çabalarırken toplumsal cinsiyete özgü zorluklarını anlamayı teşvik ediyor.

Kaybedilenlerin anneleri ve eşleri, aktivistler, hakikat savunucuları, toplum temsilcileri olarak kadınlar zorla kaybetmeler konusunda hakikate, adalete ulaşmayı ve hesap verebilirliği hedefleyen geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının başarılı olması için kilit önemdedir.

Öneriler

1. Soruşturma, mezarların açılması, hakikat arayışları ve onarım programları dahil tüm geçiş dönemi adaleti mekanizmaları toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım benimsemelidir.
2. Yasa koyucular, kaybedilen kişinin varlıklarını ve mallarını miras yoluyla devralmak ya da eşlerin evliliği feshetmek gibi haklarına ulaşmaları için kayıp yakınlarının kaybedilen için ölüm ilanı vermelerini zorlamayacak bir yasal kategori oluşturmalıdır.
3. Devletler kaybedilenle ilişkilerini kanıtlamada, sosyal sigorta yardımlarına, mirasa, tapu senetlerine ulaşmak için gereken kimlik belgelerini sağlamada hak sahiplerine yardımcı olmalı ve kayıp yakınlarının yeni ilişkiler kurmasına izin vermelidir.
4. Hakikat komisyonları kuran; anma mekanları, anma günleri ve etkinlikleri, kazı çalışmaları sonrası yeniden defin işlemlerini düzenlemek gibi sembolik onarım aktiviteleri yapan devletler bu girişimlerin mağdurlar ve yaşamış oldukları topluluklar için anlamlı olmasını garanti altına almak için topluma ve geride kalan kadınlara danışmalıdır.
5. Devletler kaybedilenle ilgili devam eden araştırma ve kazı çalışmalarının tüm aşamalarına katılan aile bireyleri için uzun dönemli psikososyal destek hizmeti sağlamalıdır.
6. Hakikat Komisyonları kadınları, kendi deneyimleriyle ilgili konuşmalarının komisyonun kaybedilenin akıbetini ortaya çıkarma konusundaki kapasitesini ya da niyetini zayıflatmadığı konusunda ikna etmelidir ve araştırma odaklarını fiziksel zarardan psikolojik ve ekonomik zararı da kapsayacak şekilde genişletmelidir.
7. Onarım programları kaybedilenin yakınlarını hak sahibi olarak tanımalıdır, kaybedilene bağımlılığını kanıtlayanlar arasında ve kaybedileni arama döneminde yaşanan hak kayıpları arasında fark gözetmemelidir.
8. Onarım programları, zorla kaybedilmelerin cinsiyetli etkilerinin ve pek çok kız çocuğu mağdurun ve hakikat arayışında en önde mücadele eden annelerin karşılaştığı yapısal eşitsizliklerin üstesinden gelecek politikalar geliştirmelidir

1. Giriş

Zorla kaybetmeler dünya üzerinde yüzbinlerce kadın ve erkeği etkiledi. Bu ihlal türü 1960'larda Latin Amerika'daki baskıcı rejimlerin kullandığı araçlardan biri olarak büyük çapta kötü bir ün kazandı. Guatemala'da kurulan Tarihi Aydınlatma Komisyonu (CEH) 6.159 kişinin zorla kaybedildiğini kanıtladı.¹ Sadece Arjantin'de, 1976 ve 1983 yılları arasında tahmini olarak 30.000 kişi kaybedildi.² BM İnsan Hakları Komitesi'ne bireysel başvuru hakkı tanındıktan sonra ele alınan ilk örneklerde 1970'lerde Uruguay'daki zorla kaybetme iddialarına odaklanıldı. Amerikalılar Arası Mahkeme'de görülen ilk dava da Honduras'taki zorla kaybetme olayına ilişkindi.

85'i aşkın ülkede zorla kaybetme pratiğinin yaşandığı biliniyor.³ Sri Lanka'da 1980'lerden itibaren 30.000'den fazla zorla kaybedilme vakası yaşandığı tahmin ediliyor.⁴ Aynı dönemde Guatemala ve Kolombiya'da da benzer sayıda insan kaybedilmiş. Daha yakın dönemde, 2003 ve 2004'te Nepal, dünyada en yüksek sayıda yeni kaybedilme vakasının görüldüğü ülke olarak açıklandı.⁵ Suriye'de peş peşe hüküm süren Esad rejimleri 1970'lerden itibaren kaybetmeyi bir korkutma aracı olarak kullanıyorlar.⁶ Güney Afrika'da yüzlerce aktivist apartheid yönetiminin güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınmasının ardından kayboldu.

Zorla kaybetmenin temel amaçlarından biri siyasi muhalifleri ortadan kaldırmak. Bu ihlal geride nadiren kurtulan biri, bir tanık ya da fiziksel bir kanıt bırakıyor, bu da failerin gizlilik örtüsünün arkasına saklanmalarına izin veriyor ve daha "görünür" ihlallerde olduğu gibi yasal zorluklarla, protestolarla, uluslararası baskıyla karşılaşmalarını engelliyor. Sistematik olarak uygulanan zorla kaybetmeler, korku, baskı ve yıldırma amacıyla da kullanılan yıkıcı bir araç. Öyle bir terör iklimi yaratıyor ki kaybedilenin ailesi, arkadaşları ya da diğer aktivistler konuşmaya korkuyor.

2006 tarihli Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme'de (CED) zorla kaybetme şöyle tanımlanıyor:

... kişilerin, devlet adına görev yapan ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişiler ya da gruplar tarafından gözaltına alınması, tutuklanması, kaçırılması ya da başka herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakılması; ardından söz konusu kişilerin kendi fiillerini reddetmeleri veya kaybedilen kişinin nerede ve ne durumda olduğunu gizlemeleri ve sonuçta kaybedilen kişinin hukukun koruması dışında kalması⁷

¹ Comisión para el Esclarecimiento Histórico, "Guatemala Memories of Silence", 17.

² Bkz. Argentina Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, "Nunca Más".

³ 1980'de kurulduğu günden bu yana, Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu (UNWGEID) 54.000'den fazla zorla kaybetme olayını belgeledi. Bkz. U.N. Human Rights Council, "Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances", 3.

⁴ Amnesty International Media Centre, "Sri Lanka".

⁵ Human Rights Watch, "Clear Culpability", 1.

⁶ Mart 2011'de iç çatışmanın başladığı günden bugüne Birleşmiş Milletler bu durumun "yaygın" olduğunu söylüyor ve insan hakları gruplarının yaptığı hesaplara göre 85.000 kişi keyfi olarak gözaltında tutuluyor, 2.600 kişi ise halen kayıp. Bkz. Rodgers ve Irshaid, "Syria's disappeared".

⁷ Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme [bundan sonra CED], Madde 2. Ocak 2015 tarihi itibarıyla, anlaşmayı 94 ülke imzaladı, 44 ülke de geçerliliğini kabul etti.

Ayrıca, zorla kaybetme “devam ettiği”⁸ kabul edilen az sayıda suçtan biri, bu suç ancak “devlet alıkonmayı kabul ettiğinde ya da kişinin akıbeti ya da bulunduğu yerle ilgili bilgi verdiğinde”⁹ sona eriyor.

CED’e göre, “zorla kaybetmelerden doğrudan zarar görenler” bu suçun mağdurları olarak kabul ediliyor.¹⁰ Bu kategori kaybedilen kişinin akrabalarını da kapsıyor. Mağdurlar olarak bu kişiler, ihlalle ilgili gerçeği ve sevdiklerine ne olduğunu bilme hakkına sahipler. CED gerekçesinde hakikat hakkından şöyle bahsediyor: “Tüm mağdurların, zorla kaybetmenin yaşandığı koşullar ve kaybedilenin akıbetiyle ilgili hakikati bilme hakkı ve bu amaçla herhangi bir bilgiyi araştırma, bilgiye ulaşma ve açıklama özgürlüğü”.¹¹ Aslında, kaybedilenin akrabalarının kaybedilen kişinin akıbeti ve bulunduğu yerle ilgili hakikati bilme hakkı “mutlak hak” olarak tanımlanır ve herhangi bir sınırlamaya ya da istisnaya tabi değildir.¹²

CED, devletin zorla kaybetmeyle ilişkili sorumluluklarını da belirliyor. Ancak bu, devlet dışı aktörlerin de devreye girmiş olduğunu yadsımak anlamına gelmiyor. Hakikat komisyonları, soruşturmalar ve gayri resmi hakikati ortaya çıkarma projeleri Uganda’daki Tanrının Direniş Ordusu, Peru’daki Aydınlık Yol, Kolombiya’daki Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) ve Güney Afrika’daki Inkayha Özgürlük Partisi gibi gruplar tarafından gerçekleştirilen zorla kaybetmeleri de belgeledi.

Zorla Kaybetmeler ve “Kayıp Kişiler”

Uluslararası hukukta, zorla kaybetmeler kayıp kişilerden ayrıdır. Uluslararası Kızıllaç Komitesi (ICRC) gibi yardım kurumları silahlı çatışma ya da ülke içinde yaşanan şiddet eylemlerine bağlı olarak akıbeti ve nerede olduğu bilinmeyen insanlar için “kayıp kişiler” kavramını kullanıyor.¹³ Bu terim devletin rolünü ya da bir suçun işlenmiş olma olasılığını ima etmez ama bu olasılıkları dışlamaz da. Örneğin kayıp kişiler bir çatışma, kıyım ya da şiddetli sokak protestoları sonrasında bedenleri ortada bırakılan ya da anonim olarak gömülen kişiler de olabilir.

Ancak, özellikle de Kolombiya, Guatemala, Güney Afrika ve Uganda’da olduğu gibi zorla kaybetmeler silahlı çatışmaların yaşandığı dönemlerde ortaya çıktıysa da bu ayırım her zaman çok net değildir. Kayıp kişiler, zorla kaybedilenlerle birlikte yoksullar mezarlığına gömülebilirler ya da zorla kaybedilenlerin bedenleri toplu mezarlardan ya da katliamların yaşandığı yerlerden çıkar. Bazı durumlarda, akrabaları siyaseten aktif yakınlarının alıkonduğundan ve kaybedildiğinden şüphelenebilirler, ancak gerçekte o kişi tuzak ya da misilleme olayına tanık olmuş ya da katılmış olduğu için öldürülmüş olabilir. Akrabaları genellikle hakikat komisyonlarına, yakınlarının yaygın şiddet olaylarının yaşandığı bir dönemde ortadan kaybolduğu gerçeğinden daha fazla bir şey söyleyemezler. Hakikat

⁸ CED, Madde 8. Devam eden suçların tam tanımı için bkz. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, *Nahimana Barayagwiza, Ngeze v Prosecutor* (Karar), 721.

⁹ OHCHR, Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu, Devam eden Suç olarak Zorla Kaybetmeler üzerine Genel Yorum, 3.

¹⁰ CED, Madde 24(1).

¹¹ CED, Gerekeç, Madde 24(2)

¹² OHCHR, Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu, Zorla Kaybetmelerle Bağlantılı olarak Hakikat Hakkı üzerine Genel Yorum, 4.

¹³ Bkz. Martin, “The missing”, 723.

komisyonları ve diğer geçiş dönemi adaleti mekanizmaları zorla kaybedilenler ve kayıpları birbirinden ayırıştırmak için ellerinden geleni yaparlar ancak her zaman başarılı olamazlar.¹⁴

Zorla Kaybetmeler ve Geçiş Dönemi Adaleti

1970'ler ve 1980'lerde cezasızlığa karşı mücadele olarak tanınmaya başlayan ve adalet talep eden eylemler, Latin Amerika'daki sistematik baskı politikalarına ve bilhassa zorla kaybetme pratiğine bir karşı çıkış olarak önemli ölçüde büyüdü.¹⁵ Bugün "geçiş dönemi adaleti önlemleri" olarak bilinen önlemler, "geçiş dönemi adaleti" teriminin kullanılmaya başlanmasından çok önce bu uygulamalara karşı çıkmak için geliştirildi ve uygulanmaya başladı. 1974 yılından bugüne özellikle de zorla kaybetmeleri araştırmak için en az 12 resmi araştırma komisyonu kuruldu.¹⁶ Çok çeşitli insan hakları ihlallerini araştırmak için daha geniş yetkilerle donatılmış geçiş dönemi adaleti mekanizmaları da zorla kaybetmelere odaklandı. Hakikat komisyonları zorla kaybetmelere yönelik araştırma, soruşturma, oturumlar düzenleme ve mezar açma girişimleri yürüttüler ve genellikle de sonuç raporlarında bu süreçler anlatıldı.¹⁷

Çok daha fazla sayıda ülkede ise zorla kaybetmelerle ilgili hakikati ortaya çıkarma çabaları daha geniş bir geçiş döneminin parçası olarak yürütüldü ve geçmişle hesaplaşmayı hedefleyen daha uzun dönemli çabaların habercisi oldular. Zorla kaybetmelere yönelik soruşturmalar muhtemelen çok çeşitli hak ihlallerinin soruşturulması için de bir kapı açtı ve daha farklı geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kurulması için temel oluşturdu. Bu türden mekanizmalar, [çalışmalarının] bu suçların işlenmesine son vermeyi sağlaması konusunda hassaslar, ayrıca mağdurların çeşitli ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışıyorlar.

Bu makale geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının zorla kaybetmelerle baş etmek için kullandığı ortak stratejileri ortaya koyuyor ve bunların kadınların özel ihtiyaçlarına değinilmesi konusunda ne kadar yeterli olduğu konusuna odaklanıyor. Burada geçiş dönemi adaletinin üç alanı incelenecek: hakikat, onarım ve yardım, ve ceza yargılamaları. Tüm bu

¹⁴ Örneğin, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu zorla kaybetmeler altında beş kategori tanımladı: sürgünde kaybetmeler, kargaşa dönemlerinde yaşanan kaybetmeler ve belirsiz nedenle kaybetme durumları. Onların "kaybetme" terimini kullanış şekilleri bazı durumlarda uluslararası hukuk altında "kayıp kişiler" olarak ele alınacak durumları da kapsıyor. Bkz. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, "İnsan Hakları İhlalleri Komitesi Raporu", 519.

¹⁵ Bkz. Joinet, "Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political)".

¹⁶ Bu komisyonlardan bazıları: Uganda: Uganda'da 25 Ocak 1971 tarihinden itibaren Kayıp Kimseler Hakkında Araştırma Komisyonu (1974); Bolivya: Zorla Kaybedilenleri Araştırma Ulusal Komisyonu (1982–1984); Arjantin: Zorla Kaybetmeler Üzerine Ulusal Komisyon (CONADEP) (1983–1984); Uruguay: Zorla Kaybedilen Kişilerin Durumu ve Bunun Sebepleri üzerine Araştırma Komisyonu (1985); Nepal: Panchayat Döneminde Kaybedilen Kişilerin Yerini Tespit Etmek İçin Araştırma Komisyonu (1990–1991); Honduras: İnsan Haklarının Korunması Ulusal Komisyonu tarafından sürdürülen Bağımsız Araştırma (1993–1994); Sri Lanka: Kişilerin Zoraki olarak Yerlerinin Değıştirilmesi ya da Kaybedilmesini Araştırmak üzere üç farklı bölgede kurulan Komisyonlar (1995–1997), ve Kişilerin Zoraki olarak Yerlerinin Değıştirilmesi ya da Kaybedilmesini Araştırmak üzere kurulan "Tüm Adayı Kapsayan" Komisyon (2001–2002); ve Lübnan: Kaybedilmeler ve Kaçırılmalar üzerine kurulan iki komisyon (2001 ve 2002). Bkz. United States Institute of Peace, "Truth Commission Digital Collection" ve Amnesty International, "Truth Commissions".

¹⁷ Örneğin, Şili: Hakikat ve Uzlaşma Ulusal Komisyonu (1990–1991) ve Siyasi Tutuklama ve İşkence Ulusal Komisyonu (2003–2005); Çad: Eski Başkan Habré, Onun Suç Ortakları ve/veya Birimleri tarafından işlenen Suçları ve Suiistimalleri Araştırma Komisyonu (1991–1992); Gana: Ulusal Uzlaşma Komisyonu (2003–2004); Guatemala: Tarihi Aydınlatma Komisyonu (1997–1999); Güney Afrika: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (1995–2002); Fas: Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonu (2004–2005); ve Peru: Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (2001–2003). Bkz. United States Institute of Peace, "Truth Commission Digital Collection".

önlemler, kaybedilenle ilgili hakikat arayışlarında kaybedilenin akrabalarını doğrudan etkileyecek önlemler. Ayrıca, burada araştırılmamış olsa da, kurumsal reformlar da zorla kaybetme pratiğine son verme ve tekrar uygulanmamasını garanti altına alma konusunda kritik önemdedir. Bu reformlar, açık bir şekilde güvenlik sektöründe rol alan kurumların reforma tabi tutulması ve suç oluşturan durumları raporlamaları için kamu görevlilerini yetkilendirmek ve bunu zorunlu tutmak gibi önlemleri içeriyor.

2. Zorla Kaybetmelerin Cinsiyetli Etkisi

Kadınlar, sadece kendileri kaybedildiklerinde değil kaybedilenin akrabası oldukları durumda da zorla kaybetmenin mağdurları sayılırlar. Zorla kaybetmelerde genelde erkekler hedefte olsa da, kadın akrabalar da bu suçtan kaynaklanan pek çok kalıcı etkiden zarar görür ve çoğu kez de insan hakları ihlallerine uğrarlar. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelenek, ırk, kültür, din ve sınıf ilişkilerine sızan etkisi genellikle kadınların zorla kaybetmelerin sosyal, ekonomik ve psikolojik etkilerini erkeklerden daha farklı yaşamaları anlamına gelir. Pek çok ülkede, zorla kaybedilenlerin kadın akrabaları zorla kaybetmelere dair hakikati açığa çıkarmayı hedefleyen toplumsal mücadelelere öncülük eden aktivistler olarak ortaya çıkarlar ve insan hakları ve hesap verebilirlik adına yapılan savunuculuk faaliyetlerinin ön saflarında yer alırlar.

Zorla Kaybetmelerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kesin bilgilere sahip olmasak da, Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu (UNWGEID) verilerine göre, bilinen zorla kaybetme vakalarının çoğunluğunda kaybedilenler erkek.¹⁸ Cinsiyet analizi yapılmış olan kaynaklar da bu durumu doğruluyor, zorla kaybedilenlerin yüzde 70 ila 94’ü erkek.

Tablo 1: Seçilen Ülkelerde Zorla Kaybetmelerin Cinsiyete Göre Oranı¹⁹

Ülke	Kadın	Erkek
Arjantin	% 30	% 70
Şili	% 6	% 94
Guatemala	% 12	% 78
Peru	% 15	% 85
Güney Afrika	% 10	% 90

Belli durumlarda kadınların kaybedildiği vakalarla ilgili daha az bildirim yapılmış olabilir ya da bildirildiği durumlarda da yetkililer tarafından kaydedilmemiş olabilirler. Meksika’da Ciudad Juárez’de bir kadının kaybedilmesi üzerine açılan “Cotton Field” [Pamuk Tarlası] davasında, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi (IACtHR) polis ve yargı memurlarının kadınlara yönelik işlenen suçları erkeklere yönelik olanlar kadar önemli ya da ciddi görmediğini gösterdi. IACtHR Meksika’nın, sistemindeki önyargıları irdelemesini ve kadın ve erkeklere yasalar önünde eşitlik sağlanması yükümlülüğünü yerine getirmesini istedi.²⁰ Ayrıca, zorla kaybetmelerin siyasal baskı dönemlerinde, örgütlü suçlar kapsamında

¹⁸ BM Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu, *Kadınlar üzerine Genel Yorum*, 2.

¹⁹ *Arjantin*: Argentina Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más,” Part II (“Mağdurlar: Cinsiyetine göre kaybedilenler”). *Şili*: Corporación Nacional de Reparación y Reconciliación, “Informe sobre calificación de víctimas de violaciones de derechos humanos y de la violencia política,” 549. Veriler öldürülenlerin ve zorla kaybedilenlerin cinsiyetine göre ayrıştırılmamıştı. Bu nedenle, bildirilen toplam 3.197 mağdurdan (bunlardan 1.102’si zorla kaybedilmişti) 3.002’si (% 94) erkekti. *Guatemala*: Paz y Paz Bailey, “Guatemala,” 96. *Peru*: ICTJ tarafından doğrudan Peru Tazminat Konseyi’nin Yönetici Sekreteri’nden alınan bilgi, 8 Ağustos 2013. *Güney Afrika*: Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Human Rights Violations Committee: Abductions, Disappearances and Missing Persons,” 519.

²⁰ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, González ve diğerleri. (“Cotton Field”) v. Mexico, Series C, No. 205, Karar (İlk itiraz, Dayanaklar, Onarımlar ve Maliyetler), ¶¶ 390, 398–402, 521–525, 602.

yaşandığı dönemlerden daha eksik bildirilip bildirmediği üzerine araştırma yapılması gerekiyor.

Erkeklerle benzer şekilde, kadınlar da büyük oranda baskı rejimlerine karşı gerçekten varolan ya da öyle algılanan muhalefetleri nedeniyle –toplumsal adaleti hedefleyen teşkilatlarda, kadın hareketi içinde, silahlı direniş örgütlerinde ya da politik örgütlerde çalışmaları nedeniyle- hedef haline geliyorlar. Bazı durumlarda kadın aktivistler kamusal alana çıkarak toplumsal cinsiyet normlarına meydan okudukları için cezalandırılma amacıyla hedef haline getiriliyorlar: Mağdurlarla çalışan ya da kaybedilenlerle ilgili hakikati ortaya çıkarmak için mücadele eden kadınlar özellikle risk altında oluyor.

Kadınlar ayrıca tanık oldukları ihlaller, aktivistlerle ilişkileri nedeniyle ya da topluma karşı yürütülen daha geniş misilleme hareketlerinin parçası olarak da hedef alınıyorlar. Şili’de, kadınlar bazen ele geçirilmek istenen bir aktivistle birlikte yakalanarak kaybedildiler. Örneğin, Maria Olga Flores Barraza, kocası komünist lider Bernardo Araya ile birlikte yakalandıktan sonra kaybedildi.²¹

Kaybedilen kadınlar, erkeklerle aynı türden işkence, kötü muamele ve kötü davranışla karşılaşılıyorlar. Ancak, “regl ve doğum gibi biyolojik işlevler üzerine aşığılama ve kötü davranış” gibi cinsel şiddet ve cinsiyetçi tacizlerle karşılaşma ihtimalleri daha yüksek oluyor.²² Guatemala’da kaybedilen kadınlar büyük oranda tecavüze, dayağa, elektrik şokuna maruz kaldılar. Arjantin’de raporlanan zorla kaybetme vakalarından birinde arka arkaya yaşanan tecavüz kan kaybına sebep olmuş.²³ Fas’ta gözaltına alınan kadınlardan pek çoğu bazen birden çok kez tecavüze uğramışlar; tutuklu kadınlar her an cinsel şiddet korkusuyla yaşamışlar.²⁴

Pek çok ülkede, kadınların çocuklarla ilişkileri ve annelik içgüdüleri kadın tutuklulara ve ailelerine psikolojik işkence yapmak için de kullanıldı. Arjantin’de büyük yaştaki anneler ve 5 yaşındaki kız çocukları aile üyelerine işkence yapıldığına tanık olmaları için gözaltı merkezlerine getirildi.²⁵ Fas’ta, bazı kadınlar küçük çocuklarıyla birlikte alıkondu ve onların açlıktan, sıcağın ve soğuktan acı çekmelerini izlemek zorunda kaldılar.²⁶

Hamile kadınlar ve henüz doğmamış çocukları alıkonuldukları durumlarda muazzam risklerle karşı karşıya kalıyorlar. Arjantin’de, Zorla Kaybetmeler Üzerine Ulusal Komisyon (CONADEP) kaybedilen kadınların en az yüzde 10’unun hamile olduğunu tahmin ediyor.²⁷ 1977 yılında itibaren Plaza de Mayo Anneannelerinin çabasıyla bu kadınların hayata getirdikleri 500 çocuktan 115’inin kimlikleri belirlendi.²⁸ Pek çok kadının doğum yapımca

²¹ Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation”, 650.

²² Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 54.

²³ 1583 Sayılı Dava Dosyası. Bkz. Arjantin Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más”, Part I (“Bastırma: Sağlık Koşulları”).

²⁴ Guillerot, ICTJ, “Morocco”, 11–12.

²⁵ Arjantin Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más: Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas”, Part II (“Mağdurlar: Çocuklar üzerindeki etkiler”).

²⁶ Bkz Guillerot, ICTJ, “Morocco”, 12.

²⁷ Arjantin Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más”, Part II (“Mağdurlar: Cinsiyetine göre kaybedilenler”).

²⁸ RTE News, “Grandmothers of the Plaza de Mayo find another child”. Abuelas de Plaza de Mayo hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.abuelas.org.ar

kadar canlı tutulduğuna ve doğumdan hemen sonra infaz edildiğine inanılıyor. [Bu kadınların] Çocukları da büyük ihtimalle orduda görevli kişilerin ailelerine verildi ve gerçek kimliklerini bilmeden büyüdüler. Güney Afrika’da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’ndan (TRC) af talep eden, apartheid döneminde polis olarak çalışmış bir kişi o dönem hamile olan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) aktivisti Nokuthula Simelane’yi alıkoyduğunu ve ona işkence yaptığını itiraf etti.²⁹

Kaybedilenlerin Kadın Akrabaları

Kaybetmenin doğrudan mağdurları sadece kaybedilenin kendisi değil aynı zamanda o kişinin eşi, ebeveynleri, çocukları ve tüm ailesi. Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme mağduru “kaybedilen kişi ve zorla kaybetmenin doğrudan sonucu olarak zarar gören kişi” olarak tanımlıyor.³⁰ Bu nedenle, tek bir zorla kaybetme vakası birden çok mağdur yaratabiliyor.

Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve yapısal eşitsizlikler nedeniyle, kaybedilenlerin kadın akrabaları, erkek akrabalardan farklı şekillerde, iç içe geçen ekonomik, sosyal ve psikolojik zararlarla karşılaşılıyorlar. Kaybedilen erkek ailenin geçimini sağlayan temel ya da tek kişiye, kadınlar çok daha sert yoksulluk ve mağduriyet durumlarıyla karşılaşılıyorlar. Pek çok ülkede, gündelik olarak hayatta kalmaları zaten zor olan en yoksul kesimden gelen insanlar, çok daha kolay kaybedilmelerin hedefi haline gelebiliyorlar. Bu nedenle de bu hak ihlali aileleri aşırı yoksulluk koşullarına itebiliyor.

Kaybedilenin kadın akrabaları, genellikle pek çok toplumda erkeklerin yerine getirdiği görevler olan ailenin geçimini sağlama ve aile reisi görevlerine itiliyorlar. Pek çok kadın için bu ilk kez işgücüne katılmak demek. Deneyim ve beceriden yoksun olan bu kadınların çoğu düşük ücretli, güvencesiz, bazen de şehir merkezine uzak yerlerdeki işleri kabul etmek zorunda kalıyorlar. Böylesi bir değişim kadınlar için ekonomik fırsatlar yaratabilecek bir şey olsa da bazen de onları toplum desteğinden izole etmeye sebep olabiliyor, sömürü risklerini³¹ ve hatta seks işçiliği yapma³² ve tehlikeli işlerde çalışma ihtimallerini artırıyor ve onların şiddete uğrama, HIV ya da diğer cinsel yolla bulaşan hastalıkları kapma risklerini artırıyor. İş aramak için mücadele eden ya da kayınları tarafından evden kovulan kadınların pek çoğu evsiz kalma riskiyle karşı karşıya kalıyor. Sadakalar ve hayır kuruluşları tarafından sağlanan yardımlar bazı kadınların hayatta kalmasının tek yolu olabiliyor.

Aşırı yoksulluktan kurtulabilen kadınların çoğu bunu çocuklarının yeterli sağlık hizmeti alamaması ve eğitimlerine devam edememesi pahasına yapıyor. Örneğin Nepalli bir kadın kocası kaybolduktan sonra “oğlunu okula göndermek ve küçük kızının epilepsi hastalığına destek sağlayabilmek için yedi sene çabalamak zorunda kaldı”.³³ Ailenin kaynakları sınırlı olduğunda eğitimde fırsat önceliği verilenler genellikle erkek çocuklar oluyor, bu da mağdur konumundaki kız çocuklarını daha da marjinalize ediyor. Daha büyük yaştaki çocuklar,

²⁹ Af talebiyle gelen başvuruçuların kadının öldürüldüğüne yönelik birbiriyle çelişen tanıklıkları dahil verilen tüm ifadelerle rağmen, Nokuthula’nın ya da [öldürüldüyse] bedeninin nerede olduğuna dair herhangi bir bilgi yok. Sekeleni, “Mum wants to give her a proper burial”; South African History Online, “Nokuthula Orela Simelane”.

³⁰ CED, Madde 24(1).

³¹ Elena Alvites Alvites ve Lucía Alvites Sosa, “Mujer y Violencia Política”, 121–137.

³² Duggan ve diğerleri, “Reparations for Sexual and Reproductive Violence”, 196.

³³ Perera, “War Widows Struggle in a ‘Man’s World’”.

özellikle de kız çocukları, aileye destek olmaları ya da kardeşlerine bakmaları için genellikle okuldan alınıyorlar. Uganda’da kaybedilen kişilerin ailelerinden bazıları kız çocuklarını ekonomik olarak ayakta kalmaya devam etmenin bir aracı olarak evlendirmişler.³⁴

Lübnan’da kaybedilen kişilerin eşleri üzerine yazılan yeni tarihli ICTJ raporunda yer verilen bazı görüşmeciler kaybedilmeden sonra kendi eğitim hedeflerinden vazgeçmek zorunda kaldıklarını belirtiyorlar.³⁵ Aynı şekilde Kolombiya üzerine yazılan araştırma raporunda kaybedilenin eşleri ve kadın akrabaları uzun uzun kariyerlerini nasıl bıraktıklarını ve uzun dönemli eğitim hayallerinden nasıl vazgeçtiklerini anlatıyorlar.³⁶

Zorla kaybetmelerin yaşı daha büyük olan kadınlar üzerinde orantısız bir şekilde daha negatif etkileri olabiliyor. Pek çok kültürde çocukların, özellikle de erkek çocukların, ebeveynleri yaşlandığında onlara bakmaları beklenir. Bu nedenle de oğulları kaybedildiğinde yaşlı ebeveynler büyük bir maddi risk altına girerler. Bu, Güney Afrika’da Johannesburg’ta zorla kaybetmeler için destek grubuna katılan annelerden pek çoğunun birincil kaygısıydı. Çocuklarını ve onlar büyüdüğünde kendilerine verecekleri finansal desteği kaybetmenin kızgınlığını ve öfkesini ifade ettiler.³⁷ Dahası, kadınların çocuklarına eğitim imkanı sunamaması, çoğunlukla onlar yaşlandıklarında çocuklarının kendilerine finansal destek veremeyeceği anlamına geliyor.³⁸

Kaybedilenin belirsiz yasal statüsüne bağlı olarak oluşan idari giderler ve zorluklar da geride kalan ailelerin, özellikle de eşlerin, finansal durumlarını zorlaştırıyor. Kaybedilenin banka hesapları dondurulabiliyor, böylece kadınlar eşlerinin önceden harcanmamış olan maaşlarına, birikimlerine, sosyal güvenlik ödemelerine ve emekli maaşlarına ulaşamayabiliyor. Meksika’da, bazı eşler sadece çalışan kişi üzerinden tüm ailenin ulaşabildiği sosyal hizmetlere ulaşamadı.³⁹ Kadınların arazi, ev ve diğer mülklere sahip olmalarını ya da malları kendi üzerlerine kaydettirmelerini zorlaştıran ayrımcı yasaların yürürlükte olduğu bazı ülkelerde, kadın aile bireyleri bu yasalardan olumsuz etkilendi. Örneğin, Lübnan’da yetkili makamlar kaybedilen kişinin arazilerinin eşine ya da çocuğuna devredilebilmesi için çok yüksek paralar istedi ve bu da çoğu durumda ailenin sahip olduğu ev gibi mallara yerleşilememesine ya da arabaların kullanılamamasına sebep oldu.⁴⁰

Hükümet bu araziyi babasının üzerinden çocuklarımın üzerine alabilmem için benden 50.000.000LL (yaklaşık 33.000 Amerikan doları) istedi. Bu araziyi satmak istesem o kadar paraya satamam. 50.000.000LL’nin ancak 50.000LL’sini bulabildiğim için bu devri gerçekleştiremedim. Çocuklarıma da olduğu gibi bırakın gitsin dedim.

– Eşi kaybedilen bir kadın, Lübnan⁴¹

Çoğunlukla ailenin bloke edilmiş birikimlere ya da mülke ulaşmasının tek yolu kayıp eş, oğul ya da babayı ölü göstermek. Pek çok ülkede, durumu daha da karmaşıklaştıran bir diğer

³⁴ Mazurana ve diğerleri, Feinstein International Center ve ISIS Women’s International Cross Cultural Exchange, “Making Gender-Just Remedy and Reparation Possible”, 53.

³⁵ Yakinthou, ICTJ, “Living with the Shadows of the Past”, 14

³⁶ Bedoya González, “Impacto de la Violencia en la Población Vulnerable”.

³⁷ Dewhirst, mağdurlarla yapılan görüşmeler

³⁸ Yakinthou, ICTJ, “Living with the Shadows of the Past”, 14.

³⁹ Human Rights Watch, “Mexico’s Disappeared”, 82–88.

⁴⁰ Yakinthou, ICTJ, “Living with the Shadows of the Past”, 14.

⁴¹ A.g.e., 12.

durum da, kayıp bir kişi için ölüm belgesi ya da gaiplik belgesi almak için ciddi bir süre geçmesi gerekiyor. Ölüm ilanı verilebildiği durumlarda da pek çok aile üyesi bunu yapmak istemiyor; kadınlar kocalarının ya da sevdikleri aile bireylerinin öldüğüne inanmayabiliyor ya da kaybedilen kişiyi aramayı bırakmış gibi görünmekten suçluluk duyabiliyor ya da korkabiliyor. Dahası, kadınları idari ve yasal zorlukları çözmek için sevdikleri kişinin ölüm ilanını vermeye zorlamak onlara zorla kaybetmelerin ilk başta yarattığı travmayı tekrar yaşatabiliyor.⁴²

Kadınlar ayrıca eğitim ve temel hizmetlere erişimdeki eşitsiz durumlarından ötürü ölüm belgesini ve diğer yasal ve idari destekleri alırken sistematik zorluklarla karşılaşabiliyor. Örneğin, okuma yazma bilmeyen kadın aile reisleri istenen belgeleri doldurmada ciddi zorluklar yaşıyorlar, tabii eğer yapabilirlerse. Ayrıca, kırsal bölgelerdeki kadınlar ve aileler resmi kuruluşlara, mahkemelere ve polise ulaşmakta genelde zorluk çekiyor.⁴³

Kaybedilen kişinin yeri ve akıbetiyle ilgili bilgiye ulaşmaya çalışmak aileyi finansal olarak da zor duruma düşürüyor. Polis merkezlerine, ordu kışlalarına, tanıkların evlerine sürekli gidip gelirken harcanan yol parası ekstra ve öngörülmeyen masrafları oluşturuyor. Arayış için aynı zamanda vakit ayırmak gerekiyor, bu da kadınların para kazanmak için daha az zamanının kalmasına sebep oluyor.

İlk andaki endişemiz tehdit ve korku altında yaşamaktı, biraz zaman geçtikten sonra aramak için para harcamaya başladık. Ama boşu boşuna para harcıyorduk ve zaman içinde yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarıyla karşı karşıya kaldık. Ailenin geçimini sağlayan kişiyi kaybetmiştik. Eşlerimizin kaybedilmesinden sonra dağ gibi sorunlar ortaya çıktı.

- Eşi kaybedilen bir kadın, Kanchanpur, Nepal⁴⁴

Haraççılar, şantajcılar, dolandırıcılar ailenin bilgi edinmeye çaresizce ihtiyaç duymasını kazanç fırsatı olarak görebiliyor ve kaybedilenin hassas yakınlarını dolandırıyor. Kaybedilenlerin eşlerinin rüşvet ödemeleri istenebiliyor; karmaşık ve devam eden dolandırıcılıklara maruz kalabiliyorlar, hatta bazen bunu yapanlar kaybedilmenin sorumluları olabiliyor. ICTJ'in Lübnan'da görüştüğü 23 kadından 15'i bir ya da birden fazla kez dolandırıcıların mağduru olduklarını ve 2.000 ile 100.000 dolar arası para ödediklerini söyledi. Bazı durumlarda bu dolandırıcılık vakaları yıllarca hatta on yıllarca devam etmişti.⁴⁵

Pek çok kadın, ruhani liderlerin ya da mürşitlerin yardımına başvurmak için de para harcıyor. Kaşmir'de, kaybedilenlerin eşleri kutsal insanlara (dervişlere) oldukça para harcamış ve sufi türbelere bağışlar yapmış.⁴⁶ Güney Afrika'da, kaybedilenlerin kadın akrabalarından bazıları arayışlarına yardımcı olması için tekrar tekrar falcılara ve bilgi veren, ritüelleri yerine getiren ve bitkisel tedaviler sağlayan geleneksel şifacılar gittiklerini söyledi.⁴⁷

⁴² Martín Beristain, Hegoa, "Manual sobre perspectiva psicosocial en la investigación de derechos humanos", 46, 71-75.

⁴³ Mazurana ve diğerleri, Feinstein International Center ve ISIS Women's International Cross Cultural Exchange, "Making Gender-Just-Remedy and Reparation Possible", 54.

⁴⁴ Withers, ICTJ, "To Walk Freely with a Wide Heart", 35

⁴⁵ Yakinthou, ICTJ, "Living with the Shadows of the Past", 11.

⁴⁶ Association of Parents of Disappeared Persons, "Half Widow, Half Wife?", 7

⁴⁷ Dewhirst, mağdurlarla yapılan görüşmeler

Kadınlar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı kısıtlamalar nedeniyle ekonomik zorluklarla karşılaşılıyor. Eşler genellikle [kaybedilen] eşlerinin aileleriyle birlikte kalıyor ve burada ekonomik bir yük olarak görülebiliyor, kendilerini öyle değerlendirebiliyorlar. ICTJ’in Nepal’de yürüttüğü araştırma, ailede bir güvensizlik olduğu durumda kaybedilen kişinin eşinin çocuklar aracılığıyla ailenin malı mülkü ve nesli için bir tehdit olarak görülebildiğini⁴⁸, bunun da gerilimi ve ailede yaşanan çatışmaları artırdığını ortaya koydu.

Toplumsal ve Fiziksel Etki

Zorla kaybetmeler, kaybedilen kişiyle ilgili ya da ne olduğuyla ilgili konuşmanın başkalarını tehlikeye soktuğu yaygın bir korku ve kuşku iklimi yaratır. Komşular, arkadaşlar ve aile üyeleri kendi güvenlikleriyle ilgili duydukları endişe nedeniyle kaybedilenin en yakınlarından uzak durabilir, bu da aile ve toplumdaki tecrit ve damgalanmayı daha da artırır.⁴⁹ Dahası, bazen kadınlar kaybedilmeden sorumlu tutulur, annelik ya da eşlik görevlerini yerine getirmediği ya da aileye uğursuzluk getirdikleri düşünülebilir.

Tüm dünyada araştırmacılar kaybedilmeden sonra aile sorunlarının ya da “aile içi tacizlerin” oldukça yaygın şekilde dile getirildiğini raporladı.⁵⁰ Temel sebep genellikle ekonomiktir, anneler, kız çocukları, eşler ve hatta geniş ailedeki kadın üyeler (genellikle evin geçimini sağlayan) erkek akrabasının aniden kaybedilmesi sonrasında yük olarak görülür. Altüst olan aile hiyerarşileri ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin zorlanması da gerilim yaratabilir. Çalışmaya başlayan kadınlar geleneksel görevlerinden vazgeçmekle eleştirilebilir. Kaybedileni aramaya ya da savunuculuk faaliyetlerine ev içi işlerden ve çocuklarını yetiştirmekten daha çok öncelik veren anneler kendilerini aile bireyleriyle çatışma içinde bulabilir. Uç bir örnekte, Güney Afrika’da kaybedilen bir kadının annesinin çocukları tarafından dövüldüğü ihbar edildi, çünkü çocukları onun kaybedilen kızını aramak için harcadığı zamanı kıskanmışlardı.⁵¹

Kadınlar ve kız çocukları sevdikleri birinin zorla kaybedilmesi sonrası mağdur edilmeye daha yatkındır. Pek çok kültürde, bir babanın ya da kocanın koruması olmadan kadınlar ve kız çocuklarının, ailedeki diğer erkekler dahil olmak üzere çevredeki insanların taciz ve cinsel şiddetine uğramaları riski daha yüksektir. Şantajcılar ve dolandırıcılar da ayrıca bir tehdit unsurudur; bazıları kaybedilenle ilgili bilgi vereceklerini söyleyerek cinsel taleplerde bulunabilir. Devam eden çatışma durumlarında kadınların evin geçimini sağladığı aileler daha korumasız durumdadır.

Bir adam bana yardım teklifinde bulundu. Siyasi olarak nüfuzlu bir adamdı. Kocamı bulmak için beni farklı yerlere götürdü. Bir süre sonra bana akşam otelde buluşmayı teklif etti.

– Eşi kaybedilen bir kadın, Nepal⁵²

⁴⁸ ICTJ, “Beyond Relief”, 8.

⁴⁹ Uganda’da yapılan yakın tarihli bir araştırma, kadınların ve kayıp ailelerinin kendi kendilerini yalnızlaştırma eğilimine de dikkat çekiyor. Uganda’da bu durum kısmen, cemaat buluşmalarında topluluk üyelerince kaybedilen eşleri ya da çocuklarıyla ilgili olarak sözel olarak taciz edilmelerine bir tepki olarak gelişti. Bkz. Dylan Mazurana ve diğerleri, Feinstein International Center ve ISIS Women’s International Cross Cultural Exchange, “Making Gender-Just Remedy and Reparation Possible”, 54.

⁵⁰ Beristain, “The value of memory”, 24–26.

⁵¹ Dewhirst, mağdurlarla yapılan görüşmeler

⁵² ICTJ, “Beyond Relief”, 13.

Kadınlar hakikate ulaşmaya çabalarırken ve kaybedilenin haklarını savunurken kendilerini tehlikeye atarlar. Guatemala’da, kaybedilenlerin kadın akrabalarından bazıları askerlerin “seçici tecavüzlerinin” hedefi haline geldiler.⁵³ Arjantin’deki Plaza de Mayo Anneleri çok çeşitli şiddet ve tacize maruz kaldı. Grup Arjantin Kirli Savaşı’nın en kötü zamanında (1976-1983), ortalama 30.000 askeri cunta karşıtının gözaltına alındığı ve kaybedildiği zamanda ortaya çıktı. Başlangıçta yerel polis karakollarında ve kışlalarda yakınlarını arayan küçük bir grup ev hanımından oluşuyordu. Daha sonra Anneler, Buenos Aires’teki Plaza de Mayo’da her hafta düzenledikleri yürüyüşlerle oldukça görünür hale geldi. Sevdikleriyle ilgili hakikati talep ettikleri kamusal eylemler zaman zaman protestoculara karşı silah, köpek, biber gazı kullanan polis tarafından vahşice bastırıldı.⁵⁴ Anneler grubunu kuran üç kadın, Azucena Villa, Esther Careaga ve María Eugenia Bianco Aralık 1977’te, Annelerin kaybedilen çocuklarının isimlerini bir gazete ilanında yayımlamalarının hemen ardından kaybedildi. Nisan 2013’te kimliği bilinmeyen saldırganlar, Cauca Kolombiya’daki kaybedilme olayları üzerine çalışan insan hakları savunucusu Sofia Lopez’i kaçırmaya çalıştı.⁵⁵

Kaybedilenlerin eşleri aynı zamanda dul ya da eş geleneksel rollerinden birine uymak yönünde kişisel, ailesel ve sosyal baskının yarattığı özgün bir toplumsal zorlukla da karşı karşıya gelir. Kaşmir’deki kadınlar kendi durumlarını açıklamak üzere “yarı dul” diye bir kavram uydurdu.⁵⁶ Bazı ülkelerde evlilik ve dulluk durumunu belirtmek üzere kullanılan bedensel izler ya da ritüeller, kaybedilenlerin eşleri üzerinde rollerden birini seçmeleri yönünde ek bir baskı yaratıyor. Sri Lanka’daki Tamil kültüründe evli kadınların *thali* (evlilik yüzüğüne benzer kutsal bir zincir) ve *kungumappottu* (alna sürülen kırmızı boya) takmaları bekleniyor. Evli olmayan genç kadınlar, boşanmış kadınlar ve dullar bu sembolleri kullanamıyor; eğer kullanırlarsa, bu sembollerin onlara uğursuzluk getireceği varsayılıyor. Sonuç olarak kaybedilenlerin eşleri, evli olan akranlarının yararlandığı, halka açık etkinliklerde ön sıralara geçebilmek gibi toplumsal jestlerden ve ayrıcalıklardan yararlanamıyor.⁵⁷

Aynı şekilde Nepal’de de evli kadınlar daha yüksek bir sosyal statüye sahip ve halhal takarak ve *sindhur* (saça sürülen kırmızı toz) sürerek daha görünür durumda. Dul kadınların bu sembolleri taşımamaları, üzerlerinden çıkarmaları bekleniyor ve bu da ayrıcalıklarının ortadan kalkması ve “toplumsal bir ölüm” yaşamaları demek.⁵⁸ Kaybedilenlerin eşleri, kocalarına bağlılıklarını göstermek ya da evlilik konumunun sağladığı faydaları bırakmak istemedikleri için evliliği imleyen bu toplumsal işaretleri kullanmayı bırakmak konusunda sessiz kalabiliyor. Aynı zamanda, bu işaretleri taşımaya devam etmek isteyen kadınlar bazen kuşkuyla karşılanabiliyor; bazı akrabalar ya da cemaat üyeleri eşleri kınayabiliyor ve onları (seks) avcısı ya da hatta fahişe olarak görebiliyor.⁵⁹

⁵³ Comisión para el Esclarecimiento Histórico, “Guatemala Memoria del Silencio” (1999), Volume III, 51 (¶2469)

⁵⁴ Tonner, “How has grief tourism re-defined the social and judicial progress of the Madres de Plaza de Mayo?”, 30–31.

⁵⁵ Reliefweb, “Enforced Disappearances Continue in Colombia”.

⁵⁶ Association of Parents of Disappeared Persons, “Half Widow, Half Wife?”, 1

⁵⁷ Somasundaram ve diğerleri, “Individual, Familial and Social Impacts of Enforced Disappearances”, 16.

⁵⁸ Robbins, “Ambiguous loss in a non-Western context”, 256.

⁵⁹ Robins, “Towards Victim-Centred Transitional Justice”, 75–98.

Kaybedilenlerin eşleri aynı zamanda yeniden evlenmek konusunda yargılamalarla, sorgulamalarla ve baskılarla karşılaşabiliyor. Lübnan'daki Marionitler⁶⁰ ve yüksek kasta mensup Nepalliler gibi bazı topluluklarda yeniden evlenmek kesinlikle yasak. Alt sınıftan Nepalliler arasında ve Kaşmir ve Sri Lanka'da olduğu gibi evlenen kadının, eşinin ailesinin evine yerleştiği diğer toplumlarda, yeniden evlenen kadınların kayınları damgalanabiliyor. Sonuç olarak kaybedilenlerin eşleri, kendi varlıklarına kızan ancak sonrasında oluşacak toplumsal damgalanma nedeniyle gitmelerini de istemeyen aileler içinde kısıtlanmış halde kalabiliyor. Kadınların genellikle kayınlarıyla yaşamadıkları daha az kısıtlayıcı toplumlarda da eşler yeniden evlenmeleri yönünde baskıyla karşılaşabiliyor. Çelişkili bir şekilde Lübnan'daki bazı kadınlar çocuklarını ön planda tutmak için yeniden evlenmemeleri gerektiği yönünde zorlandıklarını hissettiklerini söylerken, bazıları da yeniden evlenmeleri ve kendi hayatlarına devam etmeleri yönünde baskı hissettiklerini söyledi.⁶¹

Zorla kaybetmeler aynı zamanda kadınları çocuk bakımı ve çocukların velayeti konusunda da zor kararlar almaya zorluyor. Eşlerinin aileleriyle birlikte yaşadıkları durumda annelerden, evi terketmeye ya da yeniden evlenmeye karar verdikleri durumda çocuklarını kayınlarıyla bırakmaları bekleniyor.⁶² Bu da aile içinde bir sorun olduğu durumda dahi kadınların o ailede yaşamaya devam etmeleri ihtimalini artırıyor. Lübnan'da mahkemeler genellikle erkekleri çocukların tek vasisi olarak gördükleri için, eşlerinin olmadığı durumda kadınlar çocukları için pasaport ya da diğer kimlik kartlarını çıkarabilmek için çok uğraşmak zorunda kalıyor. Bazı kadınlar çocuklarının velayetini çıkarmak için yargı memurlarını ve erkek aile bireylerini ikna etmeyi beceriyor; diğerleri ise yasal olarak arafta kalıyor.⁶³

Pek çok kültürde, özellikle de ruhani dünyanın fiziksel dünya gibi gerçek ve önemli olarak görüldüğü durumlarda, kaybedilmenin ruhani bir etkisi de olabiliyor. Kaybedilenin ruhu kişiler, aile bireyleri ve topluluklarla iletişime geçiyor ve onları etkileyebiliyor. Zimbabve'de yaşayanlar, ölmüş olduğuna inandıkları kişilerle etkili ilişkiler kurmaya devam ediyor. Kaybedilenin ruhunun huzursuzluk içinde olduğuna ve bunun da bir akrabanın evlenmesini önlemek gibi kişisel problemlere ve kuraklık gibi toplumsal problemlere sebep olabildiğine inanılıyor.⁶⁴ Kaybedilenin ruhu ve ölümü aynı zamanda failer için de sorun yaratabiliyor. Örneğin Uganda'da eski bir askeri görevliye ya *cin* ya da vahşice öldürülmüş ya da düzgün bir şekilde defnedilememiş birinin intikamcı ruhunun çarptığı söylendi. İddialara göre bu kişi kendisini insani bir varlık olmaktan insan olmayan bir forma ("kedi adam" gibi) dönüştürmüş ve cemaatini terörize etmiş ve sivillere saldırmıştı.⁶⁵ Bazı kültürlerde ruhlar ancak bazı ritüeller yerine getirildiğinde, özellikle de bedenleri bulunduğu ya da cenaze törenleri yerine getirildiğinde yatıştırılabilir. Bunun mümkün olmadığı durumda, kaybedilenin tüm toplum üzerindeki ruhani etkisi derin ve kalıcı olabilir. Doğu Timor'da, cenaze törenleri düzgün bir şekilde yapılmadığında, kaybedilenlerin ruhunun ailelere ve topluluklara musallat olduğu düşünülür ve bu durum ailede hastalığa ve hatta canlı hayvanların ölümüne sebep olabilir.⁶⁶

⁶⁰ Yakinthou, ICTJ, "Living with the Shadows of the Past", 21.

⁶¹ A.g.e., 21.

⁶² Uluslararası Kızılhaç Komitesi, "Accompanying the Families of Missing Persons", 34.

⁶³ Yakinthou, ICTJ, "Living with the Shadows of the Past", 15–16.

⁶⁴ Eppel, yayınlanmamış sunum.

⁶⁵ Ojok, yayınlanmamış sunum.

⁶⁶ Robins, Post-War Reconstruction and Development Unit, "An assessment of the needs of families of the Missing in Timor-Leste", 49–50.

Psikolojik Etki

Zorla kaybetmeler kadınların ruh sağlığını kötü yönde etkiler. Çoğunlukla bildirilen semptomlar arasında kabuslar, anksiyete, depresyon, suçluluk duygusu, sinirlilik, hissizleşme, kaçınma, sürekli tetikte olma ve uyku düzeninin bozulması yer alıyor.⁶⁷ Pek çok kadın için kaybetmenin yarattığı stres aynı zamanda yüksek tansiyon,⁶⁸ kronik yorgunluk⁶⁹ ve kronik ağrılar⁷⁰ şeklinde somatik olarak da ifade ediliyor. Nepal’de yaşayan bazı kadınlar zeka yetmezliği⁷¹ durumlarıyla da karşılaştıklarını, Guatemala’daki kadınlar ise hafızalarında kaymalar⁷² olduğunu söyledi.

Kaybedilenin akıbetiyle ilgili bilinemezliğin devam etmesi stresi artırıyor, zira aile bireyleri sevdiklerinin ölmüş olma ihtimalinin yarattığı acıdan, bir gün mucizevi bir şekilde geri dönebileceği umuduna kadar her türlü duyguyu yaşıyor. Kaybedilen sevdiklerini arayanlar arasında ön sırada yer alan kadınlar, umut ve çaresizlik döngüsüne girmeye özellikle yatkınlar. Şili’de kurulan Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (Retting Komisyonu) ailelerin yaşadığı tipik deneyimi şöyle tanımlar: “Uzun yıllar boyunca aile bireyleri sürekli boşa çıkan bir umutla yaşadı. Bunu kısmen kayıp kişiye ihanet etmemek için, kısmen de kendi ihtiyaçları için korumaya çalıştı ancak bu umudun yaşamasına asla izin verilmedi”.⁷³

İlk dönemlerdeki bazı araştırmacılar kaybedilenlerin ailelerinin yaşadığı psikolojik zorluğu post-travmatik stres bozukluğuna (PTSB) bağladı, daha uygun bir tanım ise kadınların ve diğer aile bireylerinin “belirsiz kayıp”⁷⁴ ile baş ettiği. Belirsiz kayıp modeli, kaybedilenin ailesinin yaşadığı stresin kaynağını dışsal ve sürekli olarak tanımlar, bu daha önce münferit olarak yaşanan travmatik deneyimlerden kaynaklanan PTSD’den oldukça farklıdır.

Diğerleri zorla kaybedilmenin psikolojik etkisini donuk, kesintiye uğramış ya da karmaşık bir üzüntü olarak tarif etti. Sevdikleri kişiler devlet şiddeti nedeniyle ölenlerden farklı olarak, kaybedilenlerin akrabaları, kesin bilgiden ve sevdikleri kişinin bedeninden mahrum kalır; bu nedenle de uygun bir şekilde yas tutamaz ya da belli yas ritüellerini uygulayamaz halde hisseder.⁷⁵ Örneğin, Arjantinli kadınlar yaşadıkları yas tutamama halinin onları hayatlarını devam ettirmekten alıkoyduğunu;⁷⁶ Lübnan’daki kadınlar yaslarını içlerine atarak “güçlü bir erkek gibi olduklarını” ve bunun da bazen yalnızlık duymalarına sebep olduğunu söyledi.⁷⁷

Pek çok ülkede, donup kalan acı kendisini evin içinde gösteriyor, zira bazı mekanlar hem anma mekanı hem de devam eden belirsizliğin görsel temsili haline geliyor. “Mumyalama”

⁶⁷ Daha fazla bilgi için, bkz. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, “Accompanying the Families of Missing Persons: a Practical Handbook”.

⁶⁸ Bu durum Güney Afrika’daki kayıp anneleri tarafından yaygın biçimde dile getirildi.

⁶⁹ The Families of Victims of Involuntary Disappearance ve diğerleri., “And They Shall Cry No More”, 110

⁷⁰ Robins, “Towards Victim-Centred Transitional Justice”, 75–98.

⁷¹ A.g.e.

⁷² Chirix García, “La lucha de las mujeres mayas kaqchiqueles por la recuperación de la memoria de los desaparecidos”, 31–43.

⁷³ Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation”, 1004

⁷⁴ Muğlak kayıp durumu “sevilen kişinin ölü mü diri mi, var mı yok mu olduğu durumu bilememekten kaynaklanan belirsiz kayıp durumudur”. Bkz. Boss, *Ambiguous Loss*, 3, 6.

⁷⁵ Blaauw ve Lähtenmäki, “‘Denial and silence’ or ‘acknowledgement and disclosure’”, 768.

⁷⁶ Arnoso ve diğerleri, “Mujeres jujeñas y sobrevivientes”, 141–161.

⁷⁷ Yakinthou, ICTJ, “Living with the Shadows of the Past”, 2015, 16.

Arjantin’de bir salgın haline geldi. Aile üyeleri kaybedilenin yatak odasını ve çalışma odasını bazen on yıllar boyunca [kaybedilen kişi] nasıl bıraktıysa o şekilde korudular.⁷⁸ Güney Afrika’da, bazı kadınlar kayıp kişinin kıyafetini hâlâ saklıyorlar,⁷⁹ Brezilya’da bazı aileler sevdikleri kişi geri gelebilir diye evlerini değiştirmeyi reddediyorlar.⁸⁰

Zorla kaybedilmeden kaynaklı fiziksel ve ruhsal sağlık problemleri eğer tedavi edilmezse devam edebiliyor ve bu, daha ciddi durumların ortaya çıkma potansiyelini de taşıyor.⁸¹ Kadınlar sağlık hizmetine eşit şekilde ulaşamadıkları için özellikle risk altında.

Hakikat ve Adalet Savunucusu ve Arayıcısı olarak Kadınlar

Ekonomik zorluklar, toplumsal damgalanma ve ruh sağlığı sorunlarına rağmen pek çok kadın kaybedilmeden sonra hayatlarını aktivist, toplum ve eylem lideri olma rolünü alarak değiştirebiliyor. İş aramak ve kaybedilen sevdiklerinin akıbetine dair hakikati aramak için kamusal alana itilen kadınların sivil hayata katılımı kaybedilmeden sonra artabiliyor. Bu durum kadınların toplumsal rolleriyle ilgili yeni bir şekilde düşünmeye yol açabiliyor.⁸²

Plaza de Mayo Anneleri, kaybedilmenin ardından kadınların yeni bir aktivizm modeli yaratmalarının en bilinen örneği.⁸³ Bu kadınların anne ve kadınlık rollerini kendi protestoları için nasıl kullandıkları üzerine pek çok şey yazıldı. Genç erkeklerin (ve daha az oranda da genç kadınların) zorla kaybedilmenin hedefinde olduğu durumlarda, daha yaşlı kadın olmak Annelere arayışları ve eylemlerinde bir koruma kalkanı sağladı. Annelik pozisyonunu kullanmak ya da anneliği “performe etmek”⁸⁴ kendi etkinlikleri için temel önemde. Kendi protestolarını “doğal” annelik tepkisi⁸⁵ olarak göstererek kendi çabalarına daha geniş bir toplumsal kesim tarafından destek verilmesini sağladılar. Bu misyonlarının temelinde ayrıca geleneksel olarak özel olan yası toplumsal bir protestoya döndürmek de vardı. Kendilerine “kendine özel olanı kamusal alana da taşıyarak özel/kamusal ayrımını aşan en büyük anne” Meryem Ana’yı örnek aldıklarını söylediler.⁸⁶ Eylemleri provokatifti ve etkili büyük bir gösteri halindeydi, bu da Anneleri 20. yüzyılın en başarılı şiddet içermeyen protesto hareketi yaptı.

Anneler özellikle de kaybedilmelere karşı mücadele eden insan hakları hareketleri için dünya çapında bir model oluşturdular. Bazı örgütler Annelerin taktiklerini yakından takip etti. Kaşmir’de, anneler ve diğer kadın aile bireyleri Stinagar’daki belediye parkında haftada bir eylem yapmak üzere buluşuyor.⁸⁷ 1995 yılından bugüne, Cumartesi Anneleri her hafta İstanbul-Türkiye’de Galatasaray Lisesi’nin önünde kaybedilmelere karşı 30 dakika süren sessiz eylemleri için buluşuyor.⁸⁸ 1988 ve 1994 yılları arasında bir grup İsraili kadın Siyahlı

⁷⁸ Hamber ve Wilson, “Symbolic Closure through Memory”, 35–53.

⁷⁹ Hahn ve Segal, *Khulumani: Speak Out!* (Video).

⁸⁰ Hamber ve Wilson, “Symbolic Closure through Memory”, 35–53

⁸¹ The Families of Victims of Involuntary Disappearance ve diğerleri., “And They Shall Cry No More”, 109

⁸² Alvites Alvites ve Alvites Sosa, “Mujer y Violencia Política”, 121–137.

⁸³ Peluffo, “The Boundaries of Sisterhood”, 79.

⁸⁴ Taylor, “Making a Spectacle”, 102.

⁸⁵ Burchianti, “Building Bridges of Memory”, 133, 139.

⁸⁶ Taylor, “Making a Spectacle: The Mothers of the Plaza de Mayo”, 102.

⁸⁷ Jammu ve Kashmir Sivil Toplum Koalisyonu’ndan Khurram Parvez ile yapılan görüşme, 21 Ağustos 2013 (Srinagar, Kashmir).

⁸⁸ Daha fazla bilgi için, bkz. Memorialize Turkey, “Saturday Mothers”.

Kadınlar hareketini başlattı ve Kudüs'te her hafta eylem yapmaya başladı.⁸⁹ Çin'de Tiananmen Anneleri kendilerini bilinçli bir şekilde anneler olarak tanımladılar ve –1989 yılında Bejing'deki Tiananmen Meydanı'nda düzenlenen demokrasi eylemlerinde insanların öldürülmesinin ardından- ev hapsiyle cezalandırılıncaya değin barışçıl eylemler düzenlediler.⁹⁰ Anneler ve onların izinden giden kadın aktivistler zorla kaybetmelere karşı dünya çapında mücadelelerini sürdürüyor ve tüm dünyada geçiş dönemi adaleti süreçlerini şekillendiriyorlar.

⁸⁹ Warschawski, "Women in Black, Jerusalem".

⁹⁰ Tiananmen Annelerinin tanıklıkları için bkz. Human Rights in China, "Tiananmen Mothers".

3. Hakikat

Zorla kaybetmelere yönelik geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının temel hedefi kaybedilen kişiye ne olduğuna dair hakikati ve kaybedilen kişinin akıbetini ortaya çıkarmak. Kaybedilenlerin yakınlarının çoğu için, ne olduğuna dair hakikati ortaya çıkarma ihtiyacı en öncelikli şey. Bunu gerçekleştirmek için -hakikat komisyonları ya da araştırma komisyonları gibi- pek çok mekanizma incelemeler yürütüyor, arşivsel delil topluyor ve mağdurların, hayatta kalanların ve tanıkların ifadelerini alıyor. Bunların bulguları genellikle final raporları olarak basılıyor.

Bir devlet içinde barışı ve uyumu sağlamak için hakikati ortaya çıkarmak son derece önemli. Bizim çocuklarımız babalarının nasıl ve neden kaybedildiğini bilecekler, yoksa onlar kötü şeyler yapabilirler.

– *Kocası kaybedilen bir kadın, Bardiya, Nepal*⁹¹

Zaman içinde hakikat arayışı girişimlerinde cinsiyetli bir yaklaşım geliştirildi. Şili ve Arjantin örnekleri gibi ilk dönem hakikat komisyonları cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir yaklaşım benimserken, Güney Afrika, Guatemala ve Peru’da kurulan komisyonlar çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifini dahil etmek için birtakım adımlar attı. Daha sonra kurulan Fas’taki ve Doğu Timor’daki komisyonlarsa yetki sözleşmelerine toplumsal cinsiyeti açık bir şekilde dahil etti. Ancak zorla kaybetmelerin toplumsal cinsiyet boyutunu uygun bir şekilde açığa çıkarmak için hâlâ ciddi zorluklar mevcut.

Hakikat arayışı girişimlerine dair toplumsal cinsiyet perspektifinden yapılan yaygın eleştiri bu girişimlerin kısıtlı bir biçimde bedensel zarara odaklanması ve yukarıda da anlatıldığı üzere zorla kaybetmeler durumunda kadınları orantısız bir şekilde etkileyen sosyal ve ekonomik zararları dışarda bırakması.⁹² Çünkü kaybedilenlerin çoğunluğu erkek ve temel olarak erkeklerin deneyimleri odak noktası oluyor. Ancak, kaybedilmenin mağduru olarak kadınların deneyimleri, bu ihlalin bütünsel ve kalıcı etkilerini anlamak için çok önemli. Örneğin, ICTJ’in Fas’ta yaptığı çalışmanın sonucunda, kaybedilmeden etkilenen kadınların tanıklıklarını toplamanın, zorla kaybetmenin aileleri de mağdur ettiği anlayışını artırdığı ortaya çıktı.⁹³ Bu nedenle hakikat komisyonları kadınların seslerinin ve ihtiyaçlarının düzgün bir şekilde yansıtılmasını garanti altına almalı.

Soruşturma ve araştırma birimleri, kaybedilen kadınların doğru bir şekilde raporlanmama riskini göz önüne alarak, çalışmalarına toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı dahil etmeli. Bu, kaybedilen kadınları belgelemenin özel bir takım zorlukları konusunda araştırmacıları eğitmek olabilir, bu durumları önceden önlemler olarak derinlemesine araştırmak konusunda eğitim vermek olabilir ve suçun cinsiyetli analizini yaparak olabilir.

Kaybedilen Kadınların Raporlanması

Toplumsal cinsiyet odaklı soruşturmanın eksikliğine rağmen pek çok hakikat komisyonu bir ölçüde kadınların kaybedilmesini raporlamış durumda. Şili, Guatemala ve Arjantin’de kurulan hakikat komisyonlarının final raporlarında gizli gözaltı merkezlerinin koşulları genel olarak değerlendirilirken kaybedilen-gözaltına alınan kadınların deneyimlerinden

⁹¹ Withers, ICTJ, “To Walk Freely with a Wide Heart,” 40.

⁹² Daha fazla tartışma için bkz. Nesiya ve diğerleri, ICTJ, “Truth Commissions and Gender.”

⁹³ Guillerot, ICTJ, “Morocco,” 30.

bahsediliyor. Kadınların tanıklıkları, sorgulamalar, dayak, elektrik şoku ve uyku yoksunluğu gibi erkeklerin yaşadıkları ihlalleri kadınların da yaşadıklarını gösteriyor. Peru’da gözaltına alınıp kaybedilen kadınların hikayeleri pek çok bölümde yer alıyor. Cinsiyet ayrımı gözetilmeden değerlendirilen işkence ve zorla kaybetme gibi ihlallerin yazıldığı bölümlerin yanında toplumsal cinsiyete dayalı cinsel şiddete özel olarak odaklanan bir bölüm de var.

Peru’da hazırlanan rapor haricinde bu raporlar gözaltına alınan kadınların karşılaştığı toplumsal cinsiyete dayalı ihlallere sınırlı bir şekilde değiniyorlar. Arjantin’de hazırlanan rapor bir kadına tecavüz edildiği ve sonrasında kadının kaybedildiği bir olaya yer veriyor.⁹⁴ Ancak, bu olaya gözaltına alınan kadınlara yönelik cinsel şiddete değil, gözaltı merkezlerindeki tıbbi tedavinin ne kadar kötü olduğuna dikkat çekmek için değiniliyor. Şili’de hazırlanan raporda gözaltında toplumsal cinsiyet temelli şiddet konusuna kısa ama daha kapsamlı bir referans veriliyor: “Kadın tutuklulara yönelik işkence cinsel yönlüydü ve pek çok farklı ve tuhaf formda uygulandı”.⁹⁵ Aynı şekilde, Guatemala’da hazırlanan raporda zorla kaybedilen kadın mağdurların pek çoğunun büyük ihtimalle cinsel şiddet mağduru da olduğu yazıyor. Raporunda yer alan tanıklıklardan birinde şöyle bir ifade yer alıyor: “Kadınlara günler boyunca tecavüz edildi. Gözaltına alınan bütün kadınlara, kaç yaşında olursa olsun, tecavüz edildiği bir gerçek”.⁹⁶ Arjantin’de hazırlanan raporda bazı tecavüz durumları ve gözaltında kaybedilen kadınların karşılaştığı cinsel şiddetin diğer türlerine, işkence edilen kişileri izlemeye zorlanmak gibi diğer kötü muamele türleri anlatılırken yer veriliyor.⁹⁷ Bunun tam aksine, Peru raporunda gözaltında yaşanan işkence, cinsel şiddet ve tecavüz durumları, bütün bir metin boyunca açık bir şekilde pek çok kadının karşılaştığı korkunç şiddetin tüm ayrıntıları verilerek anlatılıyor.

Pek çok raporun gözaltındaki kadınların yaşadığı durumları genelleştirme eğiliminin tek istisnası ise pek çok raporda özel yer verilen kaybedilen hamile kadınlar. Şili⁹⁸ ve Arjantin raporlarında kadınların ve çocukların maruz kaldığı dehşet verici ihlallerin anlatıldığı “Tutsaklık Dönemindeki Doğumlar” ve “Kaybedilen Çocuklar ve Hamile Kadınlar” başlıklarıyla iki uzun bölüm mevcut. Ancak yukarıdaki örnekte belirtildiği gibi, tecavüzün tıbbi tedaviye erişimin yetersizliğini vurgulamak için yer aldığını ve daha geniş bir toplumsal cinsiyet analizinin olmadığını dikkate alırsak, kadınların anne ve çocuk yetiştirici rolleri nedeniyle bu konuya özel olarak odaklanılıyor diyebiliriz.

Bazı ülkelerde, sivil toplum kuruluşları komisyonun araştırmalarına ve bulgularına toplumsal cinsiyet perspektifini dahil etmek üzere bazı bilgiler paylaştı ve raporlar yayınladı.⁹⁹ Fas’ta komisyon, zorla kaybetme ve gözaltını da kapsayacak şekilde kadınların deneyimlerini raporlamak için akademisyenleri görevlendirdi. Ancak ne yazık ki kadınlarla ilgili bu raporun hazırlanması için yapılan görevlendirme, final raporunda yer alamayacak kadar geç bir zamanda yapılmıştı.¹⁰⁰

⁹⁴ Argentina Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más”, Part I (“Bastırma: Sağlık Koşulları”).

⁹⁵ Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation”, 160.

⁹⁶ Comisión para el Esclarecimiento Histórico, “Guatemala Memoria del Silencio”, Volume III, 23, ¶2389

⁹⁷ A.g.e., Volume II, 487, ¶2261.

⁹⁸ Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation”, 648.

⁹⁹ Nesiah ve diğerleri, ICTJ, “Truth Commissions and Gender”, 13, 15, 34.

¹⁰⁰ Guillerot, ICTJ, “Morocco”, 23.

Kadın Mağdurların Hikayelerini Toplamak

Hakikat komisyonlarının ve diğer geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının zorla kaybetmelerin geride kalan kadın aile bireyleri üzerindeki etkisine nasıl yaklaştığı konusunda hâlâ pek çok sorun var. Ailelerin kurduğu örgütler ve zorla kaybetmeler üzerine çalışan aktivist kurumlar, olabildiğince fazla hikayenin toplanabilmesi için daha geniş bir kitleye ulaşmakta kilit bir rol oynarken, hakikat komisyonları özellikle de ifadelerin alındığı merkezlere uzak, kırsal alanda yaşayan ve hakim dili konuşmayan yerli halktan kadınlara ulaşmakta genellikle sorun yaşıyor. Doğu Timor’da, görüşülen kayıp yakını aile bireylerinin yüzde 60 kadar yüksek bir oranı Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nu ya hiç duymamıştı ya da çok az biliyordu.¹⁰¹ Pek çok mağdur, hakikat komisyonları tarafından kullanılan hak temelli dile angaje olmakta zorluk yaşıyor ve bu komisyonların yetki sözleşmelerini kendi günlük ihtiyaçlarına uygun görmüyor.¹⁰² Zorla kaybetme suçunun yarattığı damgalanma, korku ve travma pek çok mağduru sessiz kalmaya zorluyor. Diğer kadınlar da kendi hikayelerini bir komisyona açacak kadar güven duymayabiliyor. Pek çok ülkede, hakikat komisyonları, olduğu düşünülen olayların sadece bir kısmını belgeleyabiliyor.¹⁰³

Zorla kaybetmeler bağlamında cinsel ve cinsiyete dayalı şiddet yaşayan kadınlar genellikle kendi hikayelerini komisyonla paylaşmak konusunda isteksiz oluyor.¹⁰⁴ Diğerleri ancak yıllar geçtikten sonra konuşuyor. Arjantin’de cinsel şiddete dair tanıklıklar hakikat komisyonu kurulduktan yıllar sonra ortaya çıktı. Hayatta kalan bir kadının dediği gibi, “İlk önce gizli gözaltı merkezlerinde sağ gördüğümüz ve şu an hâlâ kayıp olan diğer tutuklularla ilgili konuştuk, sonra tanıyabildiğimiz faillerin kimliğini tespit ettik, şimdi her birimizle ilgili tek tek konuşmanın zamanı geldi”.¹⁰⁵ Kaybedilmenin sonucunda (örneğin sevdikleri kişiyi ararken) cinsel şiddete maruz kalan kadınlar, kendilerine yönelik saldırının kaybedilmeyle ilgili konuşmaktan -ve onunla ilgili bilgi almaktan- daha az önemli olduğunu hissedebiliyor.

Hakikat komisyonları ve diğer geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, kadınların katılımı için onları teşvik etmeli ve kendi mağduriyetleri ve zorla kaybetmenin onların hayatındaki etkisine dair konuşabilmelerine uygun alanları yaratmalı. Kadınlar, kendilerini anlatmanın hakikat komisyonunun kaybedilenin akıbetini açığa çıkarma kapasitesini ya da istekliliğini tehlikeye atmayacağı konusunda ikna edilmeli. Bu mesaj, komisyonun halka ulaşma stratejileri arasında belirtilmeli ki kadın grupları, medya ve kayıp dernekleri kadınların tanıklığının önemiyle ilgili farkındalık yaratabilsin ve görüşmecileri uygun bir şekilde hazırlayabilsin.¹⁰⁶ Kadınları konuşmaya teşvik etmek için toplumsal cinsiyete duyarlı soru

¹⁰¹ Robins, “Challenging the Therapeutic Ethic”, 16.

¹⁰² A.g.e., 21.

¹⁰³ Örneğin Güney Afrika’da, Khulumani Destek Grubu, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’na sunulan 1500 ifade de adı geçen 477 zorla kaybedilen kişi sayısının çok üzerinde 2000 zorla kaybetme durumunu belgelediğini iddia ediyor. Bkz. Enforced Disappearances Information Exchange Center, “Enforced disappearances in South Africa”.

¹⁰⁴ Güney Afrikalı araştırmacı Beth Goldblatt’a göre, cinsel şiddet uygulayan yoldaşlara ihanet etmek istememe, hayatlarına devam etmek isteme ve toplum içinde önemli bir görevdeyse toplumsal utanç duygusundan korkmak tecavüzle ilgili konuşmayı güçleştiren sebeplerden bazıları. Bkz. Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 54–55.

¹⁰⁵ Balardini, “Gender-based violence in secret detention centers”.

¹⁰⁶ Güney Afrika’daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu süreci başladıktan hemen sonra, kadın grupları komisyondan kadınların deneyimlerini muteber kılmasını ve daha çok kadını kendileriyle ilgili konuşmaya teşvik etmesini talep ettiler. Komisyonerlerden Yasmin Sooka kadınlara kendi deneyimlerini sorduğunda dahi

formları hazırlanmalı; ayrıca görüşmeciler, kadınları saygılı bir biçimde kendi deneyimlerini anlatmaya yönlendirecek şekilde eğitilmeli. Komisyonlarda çalışanlar da, kamuya açık oturumlarda toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım geliştirebilmeleri ve hayatta kalan kadınlara kendi deneyimleriyle ilgili konuşabilmeleri için (sadece kadınların olduğu oturumlar düzenlemek gibi) güvenilir alanlar yaratmaları için eğitilmeli.

Geliştirilmiş halka ulaşma stratejileri uygulansa ve tarihler uzatılsa da, özellikle bu hak ihlalinin geniş kapsamlı olarak uygulandığı ülkelerde, hakikat komisyonları, kaybedilmelerden etkilenen tüm kadınlardan ifade alamayacaktır. Sadece az sayıda kadın halka açık ya da sadece kadınlara açık oturumlarda tanıklık etme şansına sahip olmuş olsa da, bunlar ışığında hakikat komisyonları ve diğer geçiş dönemi adaleti mekanizmaları kendilerinden sonra çalışmaya devam edecek, bölgesel olarak işleyen ve kadınlar tarafından yönlendirilen hakikati anlatma süreçlerine dair önerilerde bulunmalı. Doğu Timor bu konuda belli bir başarıya ulaştı, bir grup (kadın ve erkek) mağdur yerel hafıza pratikleriyle kendi tarihlerini oluşturdu. Bu inisiyatifler kırsal toplumlarda uzun zamandır devam eden yerel geleneklerle uyum içinde çalıştı ve “kamusal tanıklıklara nazaran daha değerli bir baş etme mekanizması” oluşturdu.¹⁰⁷ Geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, resmi süreç bittikten sonra, tercih etmeleri durumunda kadınların kendi hikayelerini paylaşabilecekleri alanlar sağlamak için yerel ya da o yöreye özgü hakikat anlatı formlarını uzun süreli olarak desteklemeli ve önermeli.

Final Raporlarında Kadın Mağdurlarla İlgili Toplumsal Cinsiyet Analizi Eksikliği

Hakikat Komisyonları tarafından şimdiye kadar yazılan final raporları en iyi ihtimalle kaybedilenin kadın eşinin deneyimlerine yer verdi. İlk dönem hakikat komisyonlarının raporları herhangi bir toplumsal cinsiyet analizine yer vermiyordu. Şili’de kurulan komisyonun 1993 yılında yayımlanan final raporu (kaybedilenlerin ve diğer insan hakları ihlallerine uğrayan mağdurların) ailelerinin karşılaştıkları muamelelere dair bir bölüm içeriyor ancak kadın ve erkekler arasında bir ayrım yapmıyordu.¹⁰⁸ 1983 yılında yayımlanan Arjantin raporu kaybedilenlerin kadın akrabalarından toplanan çok fazla sayıda tanıklığa yer veriyor ancak bu suçun kadınlar üzerindeki etkisine dair bir analize yer vermiyordu. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nun hazırladığı raporun bir bölümü tamamen kaybedilenlere ayrılmıştı, odağında özellikle kaybedilme örüntüleri ve tipleri vardı; kadınlara özel olarak referans verilen tek yer, sunulan öneriler kısmında kadınların tek başlarına evin geçimini sağlamak zorunda kaldıkları durumda karşılaştıkları zorluklara yönelik politikalar geliştirilmesi yönündeydi.¹⁰⁹ Aynı şekilde, Guatemala raporunun ilgili bölümlerinde de özel olarak kaybedilmenin cinsiyetli dinamiklerine yönelik küçük bir analiz vardı. Ancak raporun sonuç bölümünde zorla kaybetmelerin kadınlar üzerinde yarattığı özel sosyo-ekonomik etkiler kabul ediliyor ve kaybedilen ve öldürülen kişilere dair hakikatin ortaya çıkarılması yönünde pek çok kadının aktivizmine değiniliyordu.¹¹⁰

pek çoğunun kendileriyle ilgili konuşmak istemediklerini söyledi. Bkz. Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 53–55.

¹⁰⁷ Robins, “Challenging the Therapeutic Ethic”, 21.

¹⁰⁸ Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation”, 170–171.

¹⁰⁹ Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, “Report of the Human Rights Violations Committee”, 539.

¹¹⁰ Comisión para el Esclarecimiento Histórico, 23, parag. 29–30.

Peru raporunda, daha sonra kurulacak komisyonlara model olabilecek, daha incelikli bir analiz yapıldı. Rapor, yalnızca cinsel şiddetle sınırlı kalmayacak şekilde diğer bazı şiddet örüntülerini toplumsal cinsiyet merceğinden analiz ediyor. Örneğin, kaybedilmeleri daha az olasıyken kadınların infaz ve toplu katliam gibi doğrudan şiddet formlarına maruz kalmalarının daha mümkün olmasının nedenlerine yer veriyor. Rapora göre silahlı güçlerin kadınlar gibi toplumun daha dışlanmış üyelerine karşı hareket ederken cezasız kalma ihtimalleri, bu grupların bu türden hak ihlallerini ihbar etme ve adalete erişim ihtimalleri ile şikayet ettikleri durumda da inanılabilirlikleri ve dinlenmeleri daha düşük bir ihtimal olduğundan, daha yüksek oluyor. Bu nedenle aktör ne kadar daha “görünür” ise, ceza almadan hareket etmeye devam edebilmek için zorla kaybetmelere ilişkin olan gerekli önlemlerin alınma ihtiyacı o kadar az oluyor.¹¹¹ Ayrıca kaybedilenlerin ailelerini doğrudan mağdurlar olarak tanıyan Peru Hakikat Komisyonu, aynı zamanda kadınların bu türden bir mağduriyeti de diğer aile bireylerinden daha farklı -onlardan daha fazla- yaşadığını da kabul ediyor. Örneğin, rapor boyunca kadınların kaybedilen sevdiklerini ararken aynı zamanda evin geçimini sağlamak zorunda kaldıklarından ve istismar, taciz ve devam eden kötü davranışlarla karşılaştıklarından bahsediliyor. Önemli bir biçimde, şiddetin kadınlara özgü etkisine odaklanan özel bir bölümde Peru’da yaşanan çatışmayı kadınların nasıl deneyimlediğine ilişkin farklı veçheler analiz ediliyor ve kadınlara yönelik bu şiddeti mümkün kılan norm ve yapılarla karşı çıkılıyor.

Peru komisyonu gibi bir modeli takip etmek, kadınlara özel mağduriyetlerin marjinalize olması ve bunlara yetersiz yer verilmesi riskini azaltmaya yardımcı olabilir.

Mezarların Açılması ve Yeniden Defin

Mezarların açılması ve yeniden defnedilmesi kaybedilenlerin aileleri için güçlü bir hakikat ve onarım formu olabilir. Düzgün bir şekilde yapılırsa, bunların kadınlar için faydası büyük olur; sevdikleri kişinin akıbetini ortaya çıkarmış, süregiden arayışın yükünden kurtulmuş ve failleri sorumlu tutabilecek delillere ulaşmış olurlar. Kaybedilenin kalıntılarına ulaşılması, kadınlara aynı zamanda defin ve yas ritüellerini icra etme şansı tanır -dondurulmuş acı ve muğlak kayıp halinin psikolojik etkisiyle özel ve kamusal alanda baş etmelerine yardımcı olur. Bu tarz ritüeller aynı zamanda kadın mağdurların sosyal statülerini geri alma ve toplumların sosyal dokusunu restore etme şansı verir.

Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının uygulandığı Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Şili, El Salvador, Gana, Guatemala, Meksika, Fas, Paraguay, Peru, Güney Afrika ve Uruguay gibi pek çok ülkede mezarlar açıldı. Latin Amerika ülkelerinin pek çoğunda aileler hakikat komisyonu ya da soruşturmalar öncesinde, sırasında ya da sonrasında bunu savundular.¹¹² Devletin kontrolünde mezarların açılması, bazı durumlarda hakikat komisyonu sonrasında oldu ve bazı ülkelerde (Şili, Peru ve Güney Afrika gibi) adli ekipler kuruldu ve daimi olarak çalışmaya başladı. Ezici çoğunlukla mezarlar çatışma sonrası dönemde açıldı. Ancak Kolombiya’da devletin adli ekipleri 2000’lerin ortasından itibaren aktif çatışmanın devam ettiği bölgelerde çalışıyorlar.

Pek çok deneyim ve uygulama zenginliğine rağmen, mezarların açılmasının kadınlar üzerindeki etkisine dair, özellikle de mezarların açılmasını yürüten ekiplerin yaptıkları işe toplumsal cinsiyet temelli bir perspektifle yaklaşım yaklaşmadıkları ya da nasıl yaklaştıkları

¹¹¹ Comisión de la Verdad y Reconciliación, “Informe Final” VI (2003), 105.

¹¹² Bkz. Navarro García ve diğerleri, “Exhumation processes in fourteen countries in Latin America”, 82–83.

konusunda, çok az sayıda araştırma mevcut.¹¹³ Fas'ta araştırmacılar, ekibin metodolojisinde toplumsal cinsiyet perspektifinin olmadığını düşünüyorlardı.¹¹⁴ Peru'da da aynı sonuca ulaşıldı,¹¹⁵ muhtemelen diğer yerlerde de. Toplumsal cinsiyet perspektifinin olması kadınların mezarlarının açılmasını öncelemek anlamına gelmez. Yeraltından çıkarılacak kalıntıların hangi cinsiyetten birine ait olduğunu dikkate alarak toplumsal cinsiyet temelli şiddete dair kanıtlar da dahil olmak üzere kalıntıların incelenmesinde buna dikkat etmeyi gerektirir.

Bazı ülkelerde mezarlar müzakere yapılmadan ya da kadınlar ve diğer aile üyeleriyle ilişki kurulmadan açılıyor -çünkü bazen adli ekipler aile üyelerini gereksiz ve hatta engelleyici görebiliyorlar.¹¹⁶ Ancak, hem mağdur hem de kaybedilenlerle ilgili bir açıklama yapılması için devam eden mücadelenin ana aktörleri olarak kadınların bu kazılara katılması özellikle önemli. Bu aynı zamanda kadınlara, kaybetmelerin toplumsal etkisine değinme ve toplum içinde eski statülerini geri alma imkanı sağlıyor. Kaybedilmelerin gerçekleştiğinin somut bir kanıtı olarak kazılar, kaybedilenlerin kadın akrabalarının çektiği acıların toplumsal olarak tanınmasına da yardımcı olabiliyor.

Başlangıçta yapılan çalışmalar gösteriyor ki, kazı süreci kalıntıların yerini ya da kimliğini doğru bir şekilde tespit edememenin yaratacağı hayal kırıklığı başta olmak üzere, potansiyel olarak travmaya neden olacak riskler barındırmasına rağmen, dünyanın pek çok yerinde kadınlar ve hayatta kalanlar için en iyi ihtimalle kısıtlı düzeyde psikososyal destek sağlanıyor.¹¹⁷ Psikososyal destek potansiyel zararı en düşük seviyeye indirmek ve kadınların donakalmış keder ve belirsiz kayıp hisleriyle başedebilmesi için çok önemli.¹¹⁸ Peru'da olduğu gibi bazı ülkelerdeki kurumlar kazı aşamasında destek sağlıyor¹¹⁹ ancak pek çok ülkede aileler çok küçük bir destekle soruşturmaları sürdürüyor, kazılara katılıyor ve yeniden defin işlemlerini organize ediyor.

Kazı Süreçlerinde Yürütülecek Psikososyal Çalışmalarda Uygulanacak Uluslararası Minimum Standartlar üzerine hazırlanan çalışma belgesi, tek tek mağdurların, ailelerin ve toplulukların soruşturma ve kazı süreçlerinin tüm evrelerinde yer alması ve desteklenmesini sağlayacak "psikososyal destek" modelini, hayatta kalanlara verilecek destek modeli olarak ortaya koyuyor.¹²⁰ Bu sürecin tüm etaplarında aile üyelerine uzun süreli psikososyal destek

¹¹³ ICRC ve diğer uluslararası konsorsiyumlar kazıların ailelere ve topluluklara zarar vermesini engellemek için yönergeler ve standartlar oluşturmaya başladılar. Bkz. Uluslararası Kızıllaç Komitesi, "Accompanying the Families of Missing Persons", 34. 2007'de (Guatemala'da) ve 2010'da (Bogota'da) gerçekleştirilen uluslararası konferanslar dünyanın farklı yerlerinden adli uzmanları, psikososyal destek personelini ve aileleri, deneyimlerini paylaşmaları ve en iyi uygulamaları tespit etmeleri için bir araya getirdi. Kazı Süreçlerinde Yürütülecek Psikososyal Çalışmalarda Uygulanacak Minimum Standartlar Üzerine Uluslararası Konsensüs Belgesi bu konferanslar sonucunda oluşturuldu.

¹¹⁴ Guillerot, ICTJ, "Morocco", 22

¹¹⁵ Yarwood, *Women and Transitional Justice*, 195.

¹¹⁶ Bkz. Navarro García ve Diğerleri, "Exhumations in Latin America", 4-5, 10

¹¹⁷ Bazı araştırmacılar beden kalıntılarını görmenin, kadınlara ve diğer aile bireyelerine bazen zarar verebileceğini söylüyor. Bkz. Blaauw ve Låhteenmäki, "'Denial and silence' or 'acknowledgement and disclosure'", 779. Ancak, Latin Amerika'daki on dört ülkeye dair yapılan bir inceleme bunun doğru olmadığı sonucuna ulaşmış. Güney Afrika'ya dair sistematik olmayan veriler de bu görüşü destekliyor. Bkz. Navarro García ve Diğerleri, "Exhumation processes in fourteen countries in Latin America", 55.

¹¹⁸ Dünya çapında kayıp ailelerine yönelik artan oranda psikososyal destek verilmeye başlasa da, özellikle de kazıların devlet tarafından yapıldığı ülkelerde kazılar sırasında her zaman bir destek hizmeti verilmiyor. Bkz. Navarro García ve diğerleri, "Exhumation processes in fourteen countries in Latin America", 50.

¹¹⁹ Navarro García ve diğerleri, "Exhumation processes in fourteen countries in Latin America", 55.

¹²⁰ A.g.e., 49-50

sağlayan altı kuruma sahip Guatemala, bu açıdan en iyi uygulama modeline sahip ülke. Bu kurumlar topluluklarla birlikte bir güven ortamı yaratmak ve onarım politikaları ile adalete erişim imkanları üzerine tartışmalar yapmak için aylar geçiriyorlar. Önemli bir biçimde, bu kurumlar kazılar yapıldıktan sonra da bu toplulukları gidip ziyaret ediyor ve devam eden ihtiyaçlarını gözlemliyorlar.¹²¹

¹²¹ A.g.e., 50-52.

4. Onarımlar ve Destek [Mekanizmaları]

Zorla kaybetmelerin kadınlar üzerinde yarattığı farklı ve karmaşık sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel etki, kapsamlı düzeltici müdahaleleri gerektiriyor. Bu müdahaleler maddi tazminat, psikososyal destek hizmetleri, eğitim imtiyazları, konut sağlama gibi değişik formlarda olabilir. Farklı türden önlemleri barındıran onarım paketleri genellikle mağdurların yaşadığı zarara daha etkin bir şekilde cevap verebiliyor.

Finansal ve Maddi Onarımlar

Öncelikle ne kadar para ödenirse ödensin bunun kaybedilen kişiyi geri getiremeyeceğini ve “telafisi imkansız olanı telafi edemeyeceğini”¹²² kabul etmek önemli. Bu nedenle maddi onarımlar çoğu durumda tabiatları gereği sembolik onarımlardır. Yine de, bu onarımların kadınlar için, kaybedilen kişi ailenin geçimini sağlayan kişiye ortaya çıkan ekonomik zorlukları biraz kolaylaştırmak ve eşin ailesine ekonomik olarak yük olmaktan duyulan suçluluk duygusunu azaltmak gibi pratik yararları var. Finansal onarımlar aynı zamanda o zamana kadar geçen arayış döneminde yapılan harcamalar ya da aramaya devam etmek için gereken harcamalar için de kısmi bir tazmin sağlayabilir.

Zorla kaybetmelerin mağdurlarına sağlanan en yaygın onarım, bireysel olarak dağıtılan maddi ödeneklerdir. En az 15 devlet mağdurlara bir kere verilen ödenek ve/veya maaş sağladı. Ayrıca bazı geçiş dönemi adaleti mekanizmaları mağdurların eğitim, sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için daha geniş bir yelpazede farklı hizmetlerin sağlanmasını öneriyor. Ne yazık ki, öneriler ve gerçekleşen uygulamalar arasındaki fark muazzam.

Onarımlar, Hakikat ve Adalet

Kaybedilmeler sonrasında sağlanan maddi onarımlar pek çok kadın için tartışma yaratıyor ve dirençle karşılanıyor. Bazıları bu onarımları “kan parası” olarak ya da devletin sessiz kalmaları için onlara ödediği bir para olarak görüyor. Özellikle de hükümetin hakikati ortaya çıkarmak ya da adaleti sağlamak için çok az şey yaptığının düşünüldüğü durumda, ailelerin kurdukları bazı kurumlar bu maddi tazminatlara karşı çıkıyor ya da uygulamayı reddediyorlar. Arjantin’de 1990’ların ortasında tazminat programlarını uygulayan hükümetin aynı zamanda affı destekleyerek zorla kaybetmelerden ve diğer insan hakları ihlallerinden sorumlu askeri görevlileri affetmesi nedeniyle, Plaza de Mayo Annelerinin lideri Hebe de Bonafini hükümetten para almanın fahişelikle aynı olduğunu iddia etti.¹²³ Brezilya’da, Siyasi Sebeplerle Öldürülen ve Kaybedilen Kişilerin Aileleri İçin Komisyon, hükümetin ailelere tazminat vermesi girişimini “ne olduğunu açığa çıkarmadan geçmiş defterleri kapatmak”¹²⁴ olarak gördüklerini söyledi. Nepal’de kaybedilenlerin eşleri, bu ödemelerin kocalarıyla ilgili hakikat arayışlarından onları uzaklaştırmak için tasarlanmış olabileceği yönünde endişeleri olduğunu söylediler.¹²⁵ Bu örnekler maddi tazminatlarla ilgiliyken, devlet tarafından herhangi bir hakikat ya da adalete ulaşma çabasıyla örtüşmeyen herhangi bir tazminat türü de aynı türden endişeleri doğurabilir.

¹²² Hamber, “Repairing the Irreparable”, 215–226.

¹²³ Peluffo, “The Boundaries of Sisterhood”, 91.

¹²⁴ Brandon Hamber, “Repairing the Irreparable”, 220.

¹²⁵ Robins, “Towards a victim-centred transitional justice”, 15.

Devlet gelip kaybedilenlerin ailelerinin, annelerinin, eşlerinin ihtiyaçlarını araştırıp onlara yardımcı olduğunda ve olmayanlar için sosyal sigorta sağlamak gibi ihtiyaç duydukları desteği onlara sağladığında... adalet sağlanacak.

– Eşi kaybedilen bir kadın, Lübnan¹²⁶

Hiç şüphesiz, bazı kadınlar maddi tazminatları kabul etmeyi seçmek zorunda. Arjantin’de, kaybedilenlerin ailelerinin pek çoğu tazminatları kabul etmenin onların adalet talebini devam ettirme güçlerini engellemeyeceği anlayışıyla pragmatik bir yaklaşım benimsedi.¹²⁷ Ancak tazminatların daha geniş bir hakikat ve adalet girişimleriyle bağlantısını kurmak, kaybetmelerden mağdur olan çok daha fazla sayıda kadının bu tazminatlara ulaşmasını -ve kabul etmesini- sağlar. Bu aynı zamanda kadınların tazminat programlarına katılmalarını ve bu programlara güvenmelerini de sağlar ki bu da daha uyumlu ve başarılı bir geçiş dönemi adaleti süreci anlamına gelir.

Kadınların Zorla Kaybetmelerin Mağdurları Olarak Tanınması ve Cinsiyetli Zararlara Değınme

Uluslararası hukuk, kadın akrabaları zorla kaybetmelerin mağdurları olarak tanıyor olsa da pek çok onarım programı böyle bir tanıma sağlamadı. Şili, Arjantin ve Brezilya’da aile üyeleri kendi başlarına kaybetmelerin mağdurları değil, kaybedilenlerin mirasçıları olarak görüldü. Bu programlarda kullanılan yasal dil ve kavramsallaştırma maddi tazminatların “hayatta kalan aile üyelerinin kendi yaşadıkları eziyet ve zararı azaltmanın bir aracı olarak değil kaybedilen kişi için” verildiği mesajını veriyordu.¹²⁸ Kaybedilenlerin akrabalarını kendi adlarına tazminata uygun kişiler olarak tanıyan Guatemala ve Peru’daki komisyonlar onların statüsünü doğrudan mağdurlar olarak tanıdılar.¹²⁹

Güney Afrika’da karışık mesajlar yürürlükteydi. Güney Afrika Hakikat Komisyonu’nu ve bu komisyonun İnsan Hakları İhlalleri Komitesi’ni kuran kanun, kaybedilenlere ve bundan etkilenen aile bireylerine eşit davrandı ve aile bireylerinin ve kaybedilenin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin bundan daha az etkilenmediklerini kabul etti. Hakikat Komisyonu’nun Tazminat ve İyileştirme Komisyonu ise tam tersi bir duruş sergiledi ve “birincil” ve “ikincil” mağdur ayrımı yaptı. İkincil mağdurlar (aile bireyleri ve kaybedilenin öncesinde bakmakla yükümlü olduğu kişiler) ancak birincil mağdur öldüğü durumda maddi tazminat almaya hak kazanıyordu.¹³⁰ Bu kararların temelinde cinsiyetli bir önyargı var, kadınları daha az acı çeken pasif ya da dolaylı mağdurlar klişesine yerleştiriyor.

Onarım programları, kadın aile bireylerini doğrudan mağdurlar olarak tanıyarak, [zorla kaybetmelerin kadınlar üzerinde yarattığı] daha az görünür olsa da eş düzeyde zorlu psikolojik, sosyal ve ekonomik etkileri daha iyi tanıyabilirler.

Kaybetmeler sonucunda kadınların uğradığı çeşitli ve birbiriyle iç içe geçen zararların nasıl tanınacağı ve ele alınacağı karmaşık bir konu ve hâlâ tartışılıyor. Örneğin, sorulardan biri kadınların uğradığı zarar zorla kaybetmenin bir parçası olarak tam olarak tanınıp ele alınabilir mi yoksa bazı durumları ayrı hak kayıpları olarak raporlamak onlar için daha avantajlı mı olur? Örneğin, bir anne kaybedilen oğlunun akıbetini sorarken ordu subayları tarafından

¹²⁶ Yakinthou, ICTJ, “Living with the Shadows of the Past”, 24

¹²⁷ Guembe, “Economic Reparations for Grave Human Rights Violations”, 46–47.

¹²⁸ Rubio-Marín, “Repairing Family Members”, 268.

¹²⁹ A.g.e., 268.

¹³⁰ Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 62–63.

tecavüze uğrarsa bu, zorla kaybetmeden kaynaklanan bir zarar olarak mı görülmeli yoksa ayrı bir hak kaybı olarak mı tanınıp ele alınmalı?

Cinsiyetli hak ihlallerini zorla kaybetmenin bir unsuru olarak tanımak ve ele almak, suçun gerçek boyutunu ve etkisini ortaya çıkarmaya yardımcı olur, bu da kadın mağdurları yeterli düzeyde onarma kapasitesini artırır. Diğer yandan, kadınlar bazı ihlalleri ayrı olarak raporlarsa ekstra tazminat alabilirler ya da daha fazla hizmete ulaşabilirler. Başka bir konu ise kaybedilen kişinin aranması bağlamında gerçekleştiğinde bile bu ihlallerin mağdura ekstra tazminat hakkı sağlayıp sağlamadığı. Kolombiya, Guatemala ve Peru’da kadınlar (ve erkekler) çoklu ihlaller için tazminat talebiyle başvuru yapabiliyor.

Tazminat için Ölüm İlanı Vermek

Bazı onarım ve yardım programları sadece ölmüş kişilerin akrabalarına maddi tazminat veriyor. Örneğin, Fas hak sahiplerini “zorla kaybetme sonucunda *ölen* mağdurların varisleri (eşleri, çocukları, ebeveynleri)” olarak tanımlıyor.¹³¹ Nepal’de Geçici Yardım/Destek Programı’yla (IRP) kaybedilenlerin birinci dereceden akrabasına tek seferde 25.000 Nepal Rupisi ödendi. Bu meblağ ölenlerin birinci dereceden yakınlarına ödenen miktarın (100.000 Nepal Rubisi) sadece yüzde 25’ine tekabül ediyordu.¹³² Kaybedilenlerin eşlerinin, yaygın yoksulluk ve toplumsal baskı nedeniyle bazen kaybedilen kişinin ailesi tarafından ekonomik yük olarak görülmesi, pek çok kadını daha yüksek tazminat alabilmek için kocalarının ölüm ilanını vermek zorunda bırakıyor. ICTJ’in görüşme yaptığı eşlerin en az beşte biri kayıp eşlerini ölü olarak bildirmeyi seçtiklerini söylediler.¹³³ Başka faktörler devreye girmiş olsa da bu kadınların bazılarının IRP’nin planının yarattığı ekonomik baskı nedeniyle böyle bir karar vermiş olmaları çok muhtemel. 2009 yılında IRP, kaybedilen ve ölen kişilerin birinci dereceden yakınlarına yapılacak ödemeleri eşitleyecek şekilde politikasını değiştirdi. Ancak o zamana kadar, kaybedilenlerin bir kısmı, yardımlardan yararlanabilmek amacıyla sevdikleri tarafından çoktan ölmüş olarak beyan edilmişti.

Geçiş dönemi adaleti yaklaşımları kadınlardan tazminat almak için ölüm ilanı vermelerini istememeli. Bunu yapmak pek çoğunu uzun dönem sosyal ve psikolojik sonuçları olabilecek kabul edilemez bir karar sürecine zorluyor. Özellikle de sevdiklerinin ölüm ilanını vermenin onları “öldürmek”le eşdeğer olduğunu düşünenler için durum bu.¹³⁴ Ölüm ilanı vermek devletin araştırma yapma güdüsünü engelleyecek ya da ortadan kaldıracak bir durum olarak da görülebiliyor ve bu da kadınlara tazminat ve hakikat arasında bir seçim yapma zorunluluğu olarak yansıyor.

İlişkileri Tanıma

Tazminat ve yardım programları genellikle evlilik bağı gibi yasal kavramların ötesindeki ilişkileri de tanısa da,¹³⁵ evlilik ve aileye dair muhafazakar görüşlerin izlerinden bazıları devam edebiliyor. Hiçbir onarım programı aynı cinsiyetten kişilerin birlikteliğini kabul etmiyor, o nedenle de kaybedilen kadınların kadın partnerlerinin (ve kaybedilen erkeklerin erkek partnerlerinin) tazminat alma hakkı tanınmıyor. Resmi nikahsız eşler de bazı ülkelerde eşitsiz muameleyle karşılaşabiliyor. Brezilya’da resmi nikahsız eşlerin önceliği resmi nikahlılardan daha düşüktü. Bu nedenle onlar ancak eş ölmüş ya da ortada yoksa maddi

¹³¹ Guillerot, ICTJ, “Morocco”, 27 (vurgular sonradan eklendi).

¹³² ICTJ, “Beyond Relief,” 12.

¹³³ A.g.e., 12–13.

¹³⁴ Suarez-Orozco, “The heritage of enduring a ‘dirty war’”, 496.

¹³⁵ Nesiah ve diğerleri, ICTJ, “Truth Commissions and Gender”, 37.

ödenek alabildiler. Şili'deki ilk mevzuata göre, kaybedilenlerin resmi nikahsız eşleri ancak evlilik dışı çocukların anneleri olarak tazminata hak kazandılar ve bu miktar geleneksel olarak evli emsallerinin aldığı tazminattan (yüzde 40) çok daha azdı (yüzde 15). Sonradan kabul edilen yasalar ve “itibar aylıkları” bu eşitsizliklere değinmede büyük ölçüde başarılıydı.¹³⁶

İki veya daha çok eşi olan erkeklerin kaybedilmesi sonrasında geride kalan kadınlara yönelik muamele, ülkeler ve kültürler arası farklılık gösteriyor. Birden çok ilişkinin yasal olarak tanındığı ve yaygın olduğu Güney Afrika'da politikaya ve uygulamaya dönük açıklık yoktu.

Bir adam kaybedildikten sonra geride bir eş ve hayat arkadaşı kaldıysa, tazminattan yasal olarak sadece eş yararlanabiliyor; ancak “kız arkadaşların” da pratikte yararlanıcılar olduklarına yönelik bulgular var.¹³⁷ Arjantin eşitlikçi bir yaklaşımı benimsemiş: Eğer kaybedilen adamın resmi nikahlı ve resmi nikahı olmayan eşleri varsa, tazminatı eşit olarak paylaşıyorlar.¹³⁸ Pek çok fiili birlikteliklerin ve kaybedilenlerden pek çoğunun iki eşi olduğu Peru'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, tazminatların, bağımlılıklarını kanıtlayabilecek durumda olan tüm hak sahiplerine verilmesini önerdi.¹³⁹

Tazminat programları geniş bir ilişki düzenini esnek ve ilerici bir şekilde kapsayacak beceriyi gösterse de, hiçbir meşru kadın eşin dışında kalmamasının garanti altına alınması için daha çok çalışılması gerekiyor.

Kız Çocukların Karşılaştıkları Zararların Tanınması

Kaybedilenlerin çocukları pek çok tazminat programınca hak sahibi olarak tanınırlar. Ancak, erkek ve kız çocukları arasında herhangi bir ayırım yapılmaz ya da kaybedilmenin çocuklar üzerindeki cinsiyetli etkisi tanınmaz. Arjantin'de çocuklar, tek seferde yapılan ödemelerde birinci sıradaki hak sahibidirler. Diğer ülkelerde, ödemeler hayatta kalan ebeveyne yapılır ve o kişinin bunu çocuklarıyla eşit şekilde paylaşacağı öngörülür. Bu paylaşım politikası kaybedilenin kız çocukları için riskli bir durum yaratabilir. Zira, köklü kültürel inançlar ve toplumsal davranışlar erkek çocuklarına harcama yapılmasını önceler.

Pek çok onarım programı çocukları 18 yaşının altındakiler olarak sınıflandırıyor. Ancak tazminat programları genellikle zorla kaybetme gerçekleşikten yıllar sonra başlatıldığı için, 18 yaşından küçük çocuklara tazminat vermek, kaybedilmeden hemen sonra çocuklar olarak zarar görmüş, ancak tazminat programı uygulanmaya başladığında 18 yaşını aşmış olanların bu programlardan yararlanamaması riskini yaratır.¹⁴⁰ Bu, özellikle kaybedilmenin yarattığı ekonomik zorluklar nedeniyle eğitim fırsatını kaçırmış yetişkin çocuklar için sorunludur. Zorla kaybetmelerin gerçekleştiği pek çok ülkedeki toplumsal ve kültürel tutumlar erkek çocuklarının eğitimini öncelediği için, kız çocuklarının ve genç kadınların erkek yaşlılarına nazaran bu durumdan daha çok etkilenmeleri olası.

Bazı ülkeler kaybedilenlerin daha fazla sayıda çocuğunu eğitim yardımlarından yararlandırmak üzere adımlar atmış. Şili'de, çocuklar 35 yaşına kadar eğitim haklarından

¹³⁶ Rubio-Marín ve diğerleri, “Repairing Family Members”, 274–279.

¹³⁷ Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 68

¹³⁸ Correa, “Reparation Programs for Mass Violations of Human Rights”, 422.

¹³⁹ Guillerot, “Linking Gender and Reparations in Peru”, 155–156.

¹⁴⁰ Rubio-Marín ve diğerleri, “Repairing Family Members”, 280–281.

yararlanabildi.¹⁴¹ Arjantin’de 25 yaşına ya da üniversite derecesi alana kadar maaşa hak kazandı.¹⁴² Ancak yaş aralığını bu şekilde genişletmek bile bazen yetersiz kalabiliyor. Örneğin Peru, kaybedilen ya da ölen kişilerin 30 yaşın altındaki çocuklarına yönelik kısıtlı sayıda burs programı başlattı ve araştırmacılar potansiyel olarak bu programın yararlanıcılarının yüzde 74’ünün yaş sınırı nedeniyle yine de kapsam dışı kaldığı sonucuna ulaştı.¹⁴³

Onarım programları zorla kaybetmelerin cinsiyetli etkisinin ve kız çocuklarının karşılaştığı yapısal dezavantajların üstesinden gelecek politikalar geliştirmeli. Örneğin özellikle tüm çocuklar için eşit ödeme sağlayan dağıtım (bilhassa “paylaştırma”) yöntemlerini değerlendirmek ve özellikle kız çocuklarına ve genç kadınlara burs programları yaratmak bu türden politikalar olabilir.

Kaybedilenlerin Annelerinin Karşılaştıkları Zararları Tanıma ve Ele Alma

Ülkelerin büyük çoğunluğunda, anneler ve babalar arasında bir ayırım yapılmıyor, kaybetmelerin cinsiyetli etkisi, pek çok annenin karşılaştığı ekstra zararlar ve belli durumlarda yaşadıkları ekstra kırılğan durumlar tanınmıyor. Daha önceden değinildiği gibi, pek çoğu yorulmak bilmeyen aktivistlere dönüşüyorlar, kaybedilenleri arama mücadelesinin ön safalarında yerlerini alıyorlar ve destek kampanyalarının ve örgütlerin liderleri oluyorlar. Yine de bu anneler pek çok tazminat programınca öncelikli hak sahipleri olarak görülmüyor. Brezilya, Guatemala, Güney Afrika gibi bazı ülkeler miras haklarını ebeveynleri de içerecek şekilde belirlemiş olsa da, anneler genellikle ödemeler açısından en alt sıralarda konumlandırılıyor. Şili ve Peru’da, ödemeler paylaştırılırken ebeveynler en küçük payı alıyor. Bu politikalar, tazminat programlarının, annelerin (ve babaların), çocuklar ve eşlere nazaran kaybetmelerden daha az etkilendiği ya da en azından daha az belirgin tazminat ihtiyaçları olduğu düşüncesiyle hazırlandığı izlenimini verebilir.¹⁴⁴

İstisnai olarak Şili ve Peru, annelerin ve yaşlı kadınların özgün rolünü kabul ediyor. 19.980 sayılı yasayla Şili tazminat programları özellikle annelere özel ödenekler veriyor; babalar ancak annenin ölümü ya da ortada olmaması durumunda bu ödeneklere ulaşabiliyor.¹⁴⁵ Peru’da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 50 yaşın üstündeki kadın mağdurlar için asgari ücretin yarısı kadar bir maaş bağlanmasını önerdi. Bu maaş “hakikat ve adalet için yıllardır mücadele eden annelere teşekkür etmek içindi”.¹⁴⁶ Dolayısıyla, tazminat programları, politika belirlerken zorla kaybetmelerin anneler üzerinde yarattığı cinsiyetli etkiyi dikkat almalıdır.

Kaybedilmelerin Kadın Mağdurlarını Kayıt Altına Almak

Kadınlar genellikle tazminat için kaydolmak ve başvurmakta -ve almakta- birtakım zorluklarla karşılaşılıyorlar. Kaybedilenin kadın akrabaları, özellikle de eşler ve partnerler, kaybedilenin yasal statüsünün belirsizliği nedeniyle sorunlarla karşılaşılıyorlar.

¹⁴¹ Şili’de yürürlükte olan Onarımlar ve Uzlaşma için Ulusal Birlik’i kuran ve burada belirtilen kişilere Ödenek Hakkı veren 19.123 Sayılı Yasa. Madde 29.

¹⁴² Rubio-Marín ve diğerleri, “Repairing Family Members”, 280

¹⁴³ Correa, ICTJ, “Reparations in Peru”, 22–23.

¹⁴⁴ Daha derinlemesine bir analiz için, bkz. Rubio-Marín ve diğerleri, “Repairing Family Members”, 281

¹⁴⁵ Şili’de yürürlükte olan, burada belirtilen kişilerin haklarını artırmak için Onarımlar üzerine 19.980 sayılı Yasa

¹⁴⁶ Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, Final Raporu, Tomo IV, 190–192.

Kadınların, özellikle de ifade alınan yerlerden uzak yaşayan ve hakim dili konuşmayan köylü, yerli kadınların tazminat programlarına kayıt yaptırması özellikle zor olabilir. Diğer insan hakları ihlallerinin diğer kadın mağdurları gibi, zorla kaybetmelerin kadın mağdurları da varolan haklarıyla ilgili bilgiye sahip olmayabilir; tazminat alabileceklerinin genellikle farkında olmayabilir. Kadınlar haklarının ve hükümet programlarının farkında olsalar dahi yine de, zorla kaybetme suçu ile ilişkili damgalamalar, korku ve travma nedeniyle başvurmak konusunda isteksiz olabilirler. Bazıları da özellikle genel af pazarlıklarının yürütüldüğü ya da kaybedilenlerle ilgili soruşturmanın yapılmadığı durumlarda, tazminat programlarına güvenmeyebilir.

Zorla kaybetmeler konusunda çalışan aile dernekleri ve aktivist gruplar, mağdurları belirlemek ve onları tazminat programlarına yönlendirmek konusunda önemli bir rol oynar. Çoğunluğu kadınlardan oluşan bu gruplar, büyük ihtimalla daha fazla insanın dahil olmasını sağlayarak, kadınların bu tür programlara katılmaları önündeki kişisel ve politik kaygılarını da konuşmaları için güvenilir ortamlar yaratır. Devlet programları da, tazminat programlarının yetkileri, prosedürleri ve son başvuru tarihleri ile ilgili olarak kadınları eğitmek için, kaybedilenlerle ilgili varolan iletişim ağlarını kullanabilir.

Pek çok ülkedeki geçiş dönemi adaleti mekanizmaları, mağdurlar için ya başvuru tarihlerini uzatmış ya da sürekli olarak başvurabilmelerine imkan sunmuştur.¹⁴⁷ Bunun başvuruya duygusal olarak hazırlanmak için ekstra zamana ihtiyacı olma ihtimali olan eşler ve kaybedilenlerin kadın akrabaları başta olmak üzere, özellikle kadınlar üzerinde olumlu etkisi olmuştur.

Gizli bir Suçu Kanıtlamanın Yüğü

Bazı ülkelerde tazminat yardım programlarına ulaşabilmek için kadınlar öncelikle zorla kaybetmenin gerçekleştiğini kanıtlamak zorundadır. Suçun gizemli doğası göz önüne alınacak olursa, özellikle de kitlesel vahşetler yaşanmışsa ve çok fazla sayıda kayıp kişi varsa herhangi bir kanıt ya da tanık bulmak oldukça zor olabilir. Erkeklerle nazaran okuryazarlık oranındaki düşüklük ve kamusal hizmetlere erişimlerinin az olması nedeniyle, kadın mağdurlar, kaybedilenin yaşadığını kanıtlamak için daha fazla zorlukla karşı karşıya kalabilir.

Ayrıca kadınlar, özellikle de eşler ve partnerler, tazminatlara ve yardımlara erişebilmek için kaybedilenle ilişkilerini kabul ettirmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalırlar. Bu, evlilik belgesi alma ya da resmi nikahsız olarak birlikte yaşadıklarını kanıtlama zorunluluğu yaratır. Bu durum kadınları, bazı durumlarda ilk defa, kamusal alana çıkmaya zorlar ve bu da bazı negatif toplumsal sonuçlar ve ayrımcılık yaratabilir. Kadınlar yasal, politik ya da dini belgelere ulaşmaya çalışırken genellikle ailelerinden olmayan erkeklerle ilişki kurmak zorunda kalırlar -ve bu durum bazı toplumlarda tabu kabul edilir.¹⁴⁸ Bazıları da, Arjantin'de olduğu gibi, kaybedilenle ilişkilerini mahkemelerde kanıtlamak için avukat tutma ihtiyacı duyarlar.¹⁴⁹ Bu nedenle tazminat programları kadınlar üzerindeki yükü azaltmak için gerekli prosedürleri kolaylaştırmalıdır.

Geçici Yardım/Destek Programı'ndan (IRP) yardım alabilmek için Nepal'deki kadınlar uzun formlar doldurmak ve kayıp kişinin ortada olmadığını, belli siyasi organizasyonların üyesi

¹⁴⁷ Rubio-Marín ve diğerleri, "Repairing Family Members", 263-264.

¹⁴⁸ ICTJ, "Beyond Relief," 13.

¹⁴⁹ Rubio-Marín ve diğerleri, "Repairing Family Members", 268.

olduğunu kanıtlamak için kamu dairelerinden ve siyasi parti çalışanlarından yazılı onay almak zorundaydılar. Bu, kadınları kamusal alanda hareket etmeye ve erkek görevlilerle iletişime geçmeye zorladı -bu yerler kadınların normalde dışlandığı yerlerdi, bu da özellikle onlar için zorlayıcı olduğunun bir kanıtı. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre, Nepal’de ICTJ’in görüşme yaptığı kaybedilenlerin eşlerinin yüzde 74’ü zorla kaybetmenin gerçekleştiğini kanıtlama yükünün yardıma ulaşmaya yönelik bir zorluk olduğunu söyledi. Bu süreç aynı zamanda suistimallerin de önünü açıyor; görüşülen kadınlardan en az üçte biri özellikle toplumsal cinsiyet temelli ve ayrıca ekonomik, politik ve etnik temelli ayrımcılığa uğradıklarını söylediler.¹⁵⁰ Nepal’de uygulanan program kadın mağdurların karşılaştıkları yükü azaltmak şöyle dursun bazı durumlarda artırmış da olabilir.

Fakat, Nepal’dekinin aksine, pek çok tazminat programı, zorla kaybetme vakalarını doğrulamakla sorumlu araştırma ve soruşturma birimlerinin kurulduğu hakikat komisyonlarına bağlı olarak çalışıyor. Yine de bu birimler her zaman bu görevlerini yerine getiremeyebiliyor. Bazı vakalar özel olarak zorlu hatta çözülmesi imkansız olabildiği gibi, bazıları da komisyonun kısıtlı kadrosu, kaynakları ya da araştırma kapasitesi nedeniyle doğrulanmamış olarak kalabiliyor. Bu durumda ispatlama yükümlülüğü yine aile bireylerine kalıyor.

Fas’ta kurulan Eşitlik ve Uzlaşma Komisyonu, zorla kaybetme vakalarını çözmek konusunda yetersiz kalmakla çokça eleştirildi. Mağdurlar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerle birleşince, hakikati ortaya çıkarma süreçlerinin sonrasında hazırlanan tazminat programları sadece bedenine ulaşılmış olan kayıpların ailelerine fayda sağlayabilir.¹⁵¹ Güney Afrika’da kurulan komisyonun araştırma birimi de, apartheid süresince sevdiklerinin kaybedildiğine inanan ailelerce ileri sürülen vakaların sayısını netleştiremedi. TRC, çözümlenememiş zorla kaybetme durumlarında o kişilere mağdur statüsü vermeme yolunu seçti. Bu şekilde kayıp kişi ölü ilan edilerek ileride devam edebilecek soruşturmanın kapısı kapatılmamış oldu. Mağdur konumunda olmama aile bireylerinin tazminata hak kazanamamasına yol açtı.¹⁵² Ayrıca bu durum aileleri iki arada bir derede bıraktı: TRC’ye başvurarak sevdikleri kişiyi mağdur (yani ölmüş) ilan edebilir ya da hükümetin TRC’nin önerdiği gibi devam eden soruşturmaları yürütecek bir birim kurma sözünü yerine getirmesini umabilirlerdi. Kaybedilenlerin aileleri için destek grubuna mensup kadınlar ve diğer aile bireyleri iki yolu birden denediler -hem kanıt topladılar hem TRC’ye zorla kaybetme durumunu onaylaması ve mağdur statüsünü tanınması için mektuplar gönderdiler. Araştırma gücünün ve bazen en temel okuryazarlık durumunun olmaması nedeniyle çok az sayıda kadın başvurularından başarılı bir sonuç elde etti. 2004 yılında kurulan Kayıp Kişiler Görev Birliği, ortalama 500 kayıp vakasını incelemekle görevlendirildi.¹⁵³ Burada belirtilen kayıpların aileleri Başkanlık Fonu’na başvurabildi ve bu fondan tazminat alabildi. Yine de çok fazla sayıda vaka çözülmeyen kaldı ve pek çok kadın için bu süreç uzun ve moral bozucuydu.¹⁵⁴

Ayrıca tazminata başvurmakla bağlantılı pek çok öngörülemeyen masraf da olabiliyor ve bu da pek çok kadın mağdurun zaten kısıtlı kaynaklarını tüketiyor. Guatemala’da bazı kadınlar çevirmen tutmak, ilgili dokümanları toplayıp fotokopilerini çekmek, evden çok uzakta yer

¹⁵⁰ ICTJ, “Beyond Relief”, 13–14.

¹⁵¹ Guillerot, ICTJ, “Morocco”.

¹⁵² Güney Afrika’da “ikincil mağdurlar” (aile üyeleri) yalnızca “birincil mağdur” öldüğü durumda onarımlardan yararlanabiliyor.

¹⁵³ Güney Afrika Adalet ve Anayasa Geliştirme Dairesi, 2008 tarih 1539 sayılı bildiri.

¹⁵⁴ Dewhirst, mağdurlarla yapılan görüşmeler

alan görevlilerle görüşmelerini sürdürmek zorunda kaldıkları için borçlandılar.¹⁵⁵ Nepal’de bir eş, ancak göçe zorlandığı bölgeye geri dönerek yardım alabildiğini anlattı, bu da ona göre çok masraflı bir beklentiydi.¹⁵⁶ Bir çözüm yolu bulunmazsa, bu masraflar kaybetmelerin kadın mağdurları için hâlâ bir engel yaratmaya devam ediyor.

Fas’ta kurulan Eşitlik ve Uzlaşma Programı’nın (IER) tazminat programı, zorla kaybetmelerden etkilenen kadınlara toplumsal cinsiyete duyarlı ödemeler konusunda olumlu örnek oluşturuyor. IER ödenecek tutarı hesaplamada kullandığı kriteri açıklamamış olsa da, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamayı hedefledi.¹⁵⁷ Ödemeleri paylaştırırken (erkek varisleri önceleyen) şeri miras hukukunu bir yana bırakarak, iki cinse de eşit ödemeyi teşvik etti: Kadın ya da erkek eşe yüzde 40; her iki ebeveyne yüzde 10 ve her iki cinsten çocuklar arasında eşit paylaşılacak pay ise yüzde 40.¹⁵⁸ Özellikle de çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülke için bu çok önemli bir gelişme.

Kadınlara Para Ödemek

Zaman içinde taksitler halinde yapılacak ödemelere güvenmediklerinden ya da etkililiğinden emin olamadıklarından, çoğu tazminat ve yardım programı ödemeleri, pek çok mağdurun tercih ettiği şekilde tek bir seferde yapıyor.¹⁵⁹ Finans bilgilerinin ve bankalara ulaşmalarının kısıtlı olması nedeniyle, kadınlar bu ödemeleri almakta zorluklarla karşılaşılıyorlar. Aile içindeki gerginlikler ve kaybedilenin belirsiz yasal statüsü nedeniyle kaybedilenlerin kadın akrabaları özellikle daha fazla risk altında olabiliyor. Güney Afrika’da yapılan hazırlık araştırmasında, (tüm insan hakları ihlali tiplerinde) yardım alan pek çok kadının, paranın nasıl kullanılacağı konusunda onlara çok az kontrol sağlayacak şekilde, alacakları parayı erkek akrabalarının ya da nüfuzlu kişilerin hesabına yatırılmasını istedikleri görülmüş.¹⁶⁰ Zorla kaybetmelerden etkilenen kadınlar, özellikle de aile üzerinde ekonomik olarak yük olduklarını düşünüyorlarsa, ödemelerin kontrolünü eşlerinin ailelerine ya da nüfuzlu kişilere bırakabilir ya da kaptırabilirler. Kaybedilen kişinin dondurulmuş banka hesaplarına erişimleri engellenen kadınlar, bu bankalarla ilişkiye geçmek konusunda yılgınlık hissedebilirler.

Nepal’deki IRP, tek seferde yapılan ödemeler sürecinde toplumsal cinsiyet meselesi göz önüne alınmadığında ortaya çıkabilecek sorunlardan bazılarının altını çiziyor. Bazı kadınlar, bu ödemeleri düzenleyici makamların, sadece eşlerin alması gereken ödemeleri ailede yaşanan sorunları çözmek için kaybedilenin ailesine ve çocuklarına bölüştürdüklerini söyledi. Diğer başka durumlarda yetkililer, geleneksel olarak kendine gelen yardımları başkalarıyla paylaşma zorunluluğu hisseden eşlerle işbirliği yaptı.¹⁶¹ Her iki durumda da, yetkililer bu kadınların otonomisini sarstı ve tazminat haklarını ihlal etti.

Güney Afrika Hakikat Komisyonu (TRC) maddi tazminatın, verilmesi planlanmış kadınların eline geçmesini sağlayacak cinsiyetli bir yaklaşım benimsedi. TRC, ödeme yapılacak kişilerden tazminatlarının yatırılacağı bir banka hesabı açmalarını istedi ve kadınların

¹⁵⁵ Viaene “Life is Priceless”, 7.

¹⁵⁶ ICTJ, “Beyond Relief”, 14

¹⁵⁷ Guillerot, ICTJ, “Morocco”, 26–27.

¹⁵⁸ A.g.e., 26, FN 128

¹⁵⁹ Correa, “Reparation Programs for Mass Violations of Human Rights”, 425.

¹⁶⁰ Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 73.

¹⁶¹ ICTJ, “Beyond Relief”, 14

kendi hesaplarını açmaları için onlara yardımcı oldu.¹⁶² Zorla kaybetmelerden etkilenen kadınları özel olarak hedef almasa da, bu tür önlemler onların da çıkarına oldu.

Ayrıca pek çok ülkede, kaybedilenlerin anneleri, kız çocukları ve partnerleri onarım olarak geniş bir yelpazede verilebilecek hizmetleri savunuyorlar.¹⁶³ Örneğin, Guatemala'daki mağdurlar sadece bir kereye mahsus verilecek ödemelere değil, psikososyal destek hizmetine ve konutlara da hak kazanıyor. Peru'da maddi tazminatın yanında mağdurlara eğitim ve sağlık yardımları da sağlanmış.¹⁶⁴

Yasal ve İdari Onarımlar: Kaybedilenler için Sağlanan Ölüm Belgeleri ve İlanları

Pek çok geçiş dönemi adaleti mekanizması, kaybedilenin yasal statüsünün belirsizliğini ve bunun yarattığı sonuçları dikkate alan adımlar attı. Güney Afrika ve Fas'ta kurulan komisyonlar ölüm belgesi veren ya da bu belgelere ulaşımı kolaylaştıran politikalar uyguladı. Bu, sevdiklerinin öldüğünü ilan etmeye hazır kadınlar için faydalı olsa da, tek çözüm olarak sunulduğunda sınırlıdır.

Kaybedilene özel bir yasal statünün oluşturulması mağdurlar tarafından yaygın bir şekilde kabul gören bir yol. Arjantin 1994 yılında kaybedilene, “zorla kaybetme sonucu gaip” şeklinde tanımlanmış, ve ölmüş olabileceğinden ya da farz edilen ölüm tarihinden bahsetmeksizin kayıt altına alınmasını sağlayan yeni bir yasal statü veren bir mevzuat çıkararak öncü rol oynadı.¹⁶⁵ Bu statüyü almak için başvuran ailelerden sadece gözüaltına alınma/özgürlükten yoksun bırakma tarihi ve mağdurdan en son haber alınan tarihle ilgili bilgiler istendi.¹⁶⁶ Bu yasal statü, özellikle kadınlara, dondurulmuş banka hesaplarına ulaşmak, mal devri/mülkiyeti ve yeni birliktelikler kurma imkanı gibi çok çeşitli pratik faydalar sağladı. Ayrıca kayıplarını toplumsal olarak tanıyarak ve geleneksel olarak ancak dul ya da eş olabilmeye aşan bir statüyü resmi olarak onlara vererek, zorla kaybetmenin eşler ve partnerler üzerinde yarattığı toplumsal etkinin onarılmasına katkı sağladı.

Eşim kaybedildiğinde çocuklarım oldukça küçüktü. Eğer eşimin üzerine kayıtlı mallarım olsaydı çocuklarımın hayatını iyileştirebilecek yollar bulurdum diye düşündüm hep. Ancak kayınlarım destek vermediler. Mücadele ederek eşimin payını kendi üzerime geçirmeyi başardım. Şimdi kendime daha çok güveniyorum. İstedğim her şekilde yatırım yapabilirim. Geçmişte bana yardım etmek istemeyenler bugün yanıbaşımdaya duruyorlar. Bu beni kaybedilenlerin eşlerinin mülkiyete sahip olmadıklarında nasıl sıkıntı çekmiş olabileceklerini düşünmeye itiyor. Benim karşılaştığım türden problemlerin çözümü için daha kolay mekanizmalar olmalı.

– *Kaybedilenin eşi, Nawalparasi Bölgesi, Nepal*¹⁶⁷

¹⁶² Goldblatt, “Evaluating the Gender Content of Reparations”, 73

¹⁶³ Bu konuda daha detaylı bir tartışma ve örnekler için, bkz. Ruth Rubio-Marín ve Diğerleri, “Repairing Family Members”, 284.

¹⁶⁴ Correa, “Reparation Programs for Mass Violations of Human Rights”, 7, 23–24.

¹⁶⁵ Arjantin’de yürürlükte olan 24.321 sayılı Zorla Kaybetme Sonucu Gaip Yasası, Madde 1.

¹⁶⁶ Aile üyeleri, resmi olarak demokrasiye geçiş tarihi olarak tanınan 10 Aralık 1983 tarihinden önce kaybedilen tüm kişilere bu statünün uygulanması için başvuru yapabiliyorlardı. Başvurudan sonra, başvuruyu alan hakim izleyen üç günde kararını açıkladı. 60 günden sonra da bu statü verildi. Guembe, “Economic Reparations for Grave Human Rights Violations”, 36.

¹⁶⁷ Withers, ICTJ, “To Walk Freely with a Wide Heart”, 7.

2004 yılında Bosnalı kanun yapıcılar Kayıp Kişiler Üzerine Yasa'yı geçirdiler. Bu yasa kaybedilen kişilere Arjantin'deki yasanın verdiği türe benzer bir statü veriyor ve aile bireylerine de kaybedilen kişinin mallarını geçici olarak kullanabilme hakkı tanıyordu.¹⁶⁸ Ölüm ilanı vermek statüyü değiştirmiyor ya da ortadan kaldırmıyor; sadece arama süreci sona erdiğinde ve kaybedilen kişinin bedeni bulunduğu sona eriyor. Aile bireyleri kaybedilenle ilgili temel bilgileri vererek bu statüyü alabiliyorlar.¹⁶⁹ Ne yazık ki aynı yasanın 27. Maddesi bu kategorinin yararını baltalayacak şekilde, üç yıl geçtikten sonra aileye danışmadan kişinin öldüğünü varsayıyor.¹⁷⁰

Peru'da da 2004 yılında “zorla kaybetme nedeniyle gaiplik” adında yeni bir yasal kategori tanımı yapıldı.¹⁷¹ Arjantin'deki gibi, Peru'daki düzenleme de kadınların sosyal sigorta yardımlarına, miras, mal üzerinde tasarruf hakkı ve yeni ilişki kurabilme haklarına sahip olmalarına yol açtı. Bu düzenleme kuşkusuz ileri atılmış bir adım olmasına rağmen, uygulanmasında hâlâ birtakım zorluklar var. Süreç biraz karmaşık ve yasal bir destek gerektiriyor. Ayrıca özellikle de kırsal alanda yaşayan aileler tarafından yeterli düzeyde erişilebilir değil.¹⁷² Kadınların (yasal) okuryazarlık seviyesinin daha düşük olmasına sebep olan ekonomik ve yapısal eşitsizlikler nedeniyle, bu tür coğrafi engellerin kadınlar üzerindeki etkisi erkeklerden daha büyük.

Bu deneyimlerden yola çıkarak Michele Bachelet yönetimindeki Şili hükümeti de 2009 yılında benzer bir yasa çıkardı.¹⁷³ Kaybedilmenin beyanı, istendiği takdirde, kaybedilen kişinin ailesinin ölüm belgesi almadan mal varlığını ve servetini miras olarak alma hakkı ve boşanma belgesi almadan eşlerin evliliklerinin feshedilmesi gibi faydalar sağlıyor.¹⁷⁴ Şili'deki yasa böyle bir beyanın cezai soruşturmada ya da cezai kovuşturmada olası zamanaşımı uygulanmasında herhangi bir etkisi olmayacağını açıkça belirtiyor. Pek çok Şilili kadın bu hareketi iyi karşılamış.

Tazminat ve yardım programları kadın akrabalara haklarını tam olarak garanti altına alabilmek için hem zorla kaybetme ilanının verilmesi hem de ölüm belgesinin alınması seçeneklerini birlikte sunmalı. Ayrıca, bu programlar kadınların, özellikle de dezavantajlı konumdaki kadınların daha rahat erişebileceği şekilde prosedürlerini basitleştirmeli.

Hafızalaştırma ve Diğer Sembolik Onarım Formları

1990 yılından beri geçiş dönemi adaleti mekanizmaları insan hakları ihlallerine yönelik çok çeşitli sembolik onarımlar öneriyor. Bunlardan bazıları şunlar: Anıtlar dikmek, özür dilemek, anma günleri organize etmek, binaların ya da sokakların isimlerinin değiştirilmesi, cezaevlerinin müzelere ya da vicdan mekanlarına dönüştürülmesi. Önerilerden pek çoğu

¹⁶⁸ Bosna Hersek'te yürürlükte olan 109/04 Sayılı Kayıp Kişiler Yasası, Madde 18

¹⁶⁹ A.g.e., İstenen minimum bilgiler üzerine Madde 2(4): “kişinin adı ve soyadı, ebeveynlerden birinin adı, doğum yeri ve tarihi ya da sadece yılı, kaybedilmenin tahminen gerçekleştiği yer ve tarih ya da sadece yıl ve kaybedilmenin hangi koşullarda gerçekleştiği[ne yönelik bilgi]”.

¹⁷⁰ Böylesi bir yasal düzenlemenin yaratacağı zorluklarla ilgili detaylı bir tartışma için bkz. Citroni, “Pitfalls of Regulating the Legal Status of Disappeared Persons Through Declaration of Death”.

¹⁷¹ Peru'da yürürlükte olan 28.413 sayılı yasa, Madde 2.

¹⁷² Correa, “Reparations in Peru”, 21.

¹⁷³ Şili'de yürürlükte olan Kişilerin Kaybedilmesi üzerine 20.377 sayılı yasa.

¹⁷⁴ Long, “Chile's military rule ‘disappeared’ on electoral roll”.

yapılması gereken sembolik hareketi özellikle belirlemiyor ya da toplumsal cinsiyete değinmiyor.¹⁷⁵ Çok azı zorla kaybetmelere yönelik aktivitelere özel öneriler getiriyor.¹⁷⁶

Anıtlar, Tabelalar ve Mezar Taşları

Arjantin, Bosna, Şili, Hindistan kontrolündeki Kaşmir, Filipinler, İsviçre, Sri Lanka ve Uruguay gibi pek çok ülkede kaybedilen kişiler ve hayatta kalanlar için anıtlar dikildi. Bazı durumlarda bu anıtlar geçiş dönemi adaleti süreciyle bağlantılı olarak devlet desteğiyle inşa edildi, bazı ülkelerde de aileler ya da sivil toplum destekli inisiyatifler tarafından yapıldı.

Anma Günleri

Kaybedilenlere yönelik her yıl yapılan iki tane uluslararası anma mevcut. 30 Ağustos'taki Uluslararası Kayıplar Günü Latin Amerika Tutuklanan-Kaybolan Kişilerin Yakınları Örgütlenmeleri Federasyonu (FEDEFAM) tarafından kaybedilenin dramını her yıl toplumsallaştırmak için başlatıldı. Mayıs ayının son haftasında yapılan Uluslararası Kayıplar Haftası daha az biliniyor ve yine FEDEFAM'a atfediliyor. Kaybedilenleri de içerecek şekilde tüm insan hakları ihlalleri mağdurları için ulusal düzeyde belirlenen anma günleri Şili'de (9 Nisan), Peru'da (28 Ağustos) ve Sri Lanka'da (27 Ekim) mevcut.

Anma ve Vicdan Mekanları

Bazı ülkeler kaybedilenin onuruna kamusal parklar yapmayı -ya da halihazırda varolanları dönüştürmeyi ve onlara adamayı- tercih etmiş. Cenevre'deki Kaybedilenler Parkı 2000 yılında dünyadaki tüm kaybedilenler anısına açıldı. Pek çoğu için Arjantin'deki Plaza de Mayo, sadece kaybedilenler için değil aynı zamanda anneler için de bir anıt. Bazı ülkelerde, kaybetmelerin yaşandığı kötü şöhretli gözaltı merkezleri ya da hapishaneler anma mekanlarına dönüştürülmüş: Şili'deki Villa Grimaldi Barış Parkı ve Arjantin'deki Donanma Yüksek Mekanik Okulu (ESMA) bunun iyi bilinen örnekleri.

İsim Listeleri

Kaybedilenleri anmak için ailelerin ve geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının seçtiği en yaygın yöntemlerden biri kaybedilenlerin isimlerini toplamak ve yayınlamak. Pek çok hakikat komisyonu final raporlarında mağdurların isim listelerini yayınlıyor. Aile dernekleri ve sivil toplum örgütleri de kendi listelerini derlemeye ve yaygınlaştırmaya çalışıyor. Sağlam arşivler oluşturmak için pek çok girişim başlatılmış.

Ritüeller, Cenaze Törenleri ve Sağaltıcı Etkinlikler

Kaybedilenler için düzenlenen ritüeller, kaybetmelerin yaşandığı kültürlerin ve toplumların dini ve kültürel pratiklerini yansıtan pek çok farklı formda olabiliyor. Mum yakarak yapılan oturular, dua törenleri, arınma ritüelleri ve ağaç dikme seremonileri bu farklı formlara örnek. Bu pratikler özel düzeyde, aile düzeyinde, topluluk ya da ulusal düzeyde uygulanabiliyor. Pek çoğu kaybetmelerle ilgili farkındalık yaratmakla bağlantılı olarak yapılırken bazıları da daha özel ve belli bir kişiyi onurlandırmak için yapılabilir. Bu etkinliklerde geçmiş ve gelecek -protesto ve anma- arasındaki ayrımlar bulanıklaşabiliyor: Sevilen kişiyi anmak için mum yakarak yapılan bir oturma eylemi, soruşturmaların açılmasını talep eden bir eyleme dönüşebiliyor; kazıların yapılmasını talep eden bir

¹⁷⁵ Hamber ve Palmay, "Gender, Memorialization, and Symbolic Reparations", 329.

¹⁷⁶ Peru'da kurulan Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu bağlantılı belediyelerin ve la Beneficencia Pública'nın ölenleri ve kaybedilenleri anmak için mezarlıkların girişine plakalar ya da farklı türden anma yapıları yerleştirmesini önerdi. Komisyon ayrıca ilgili özel mezarlıkların da bunu yapmasını önerdi.

konuşma, kaybedilen aktivistin kahramanlığını dokunaklı bir şekilde övme halini alabiliyor.

Kaybedilenleri Anmayla İlişkili Toplumsal Cinsiyet Meseleleri

Anma projelerinin zorla kaybetmelerden etkilenen kadınlar için pek çok farklı ve birbiriyle örtüşen potansiyel faydaları varken, aynı zamanda marjinalize etme, yanlış anlatma ya da tekrar travmatize etme riskleri de var. Yeniden gömme ve yas törenleri, kadınların özel ve kamusal olarak donakalmış keder ve muğlak kayıplarının yarattığı psikolojik etkiyle başetmelerinin güçlü bir yolu olabilir. Bu törenler kadın mağdurların sosyal statülerini ve toplulukların toplumsal dokusunu iyileştirmeye yardımcı olabilir.

Ayrıca, yeniden defin işlemleri yerli kadınlar ve bağlı oldukları topluluklar için önemli bir sembolik araç sağlayabilir. Daha önceden de tartışıldığı gibi, Zimbabwe'deki Matabeler ve Guatemala'daki Mayalar gibi bazı kültürlerde ölmüş kişilerin hâlâ başka bir formda var olduklarına ve toplumda aktif bir rol oynayabildiklerine inanılıyor.¹⁷⁷ Kaybedilenin beden kalıntılarının yerini tespit etmek ve onun için uygun bir cenaze töreni düzenlemek “ölüyü iyileştirmenin” ve toplumun dengesini sağlamanın bir yolu olabilir.¹⁷⁸

Sembolik onarımların ne şekilde ve formda olacağını kadınlarla ve diğer aile bireyleriyle istişare etmek çok önemli. Bazı ülkelerde, hükümetler ve cemaatler mezarlıklarda anıt dikmeye ya da mezar taşını andıran ya da onun fonksiyonunu yerine getiren anıtlar oluşturmaya kalktılar. Ancak pek çok kadın, devletin doğru düzgün soruşturma yapmadan kaybetme vakalarını zamanından önce kapatma çabasının başka bir örneği olarak gördüklerinden buna karşı çıktı. Başkaları da sevdikleri kişinin yaşıyor halde bulunacağına dair umutlarını korudukları için mezar taşlarını uygunsuz buldular. Nepal'de, pek çok topluluk, mücadele ederken ölen Maoist isyancıların isimlerinin yazılı olduğu “Şehit Kapıları”nı dikti. Pek çok kadın, kayıp sevdiklerinin ölmediklerini ancak kaybedildiklerini vurgulamak için isimlerinin bu kapılardan kaldırılmasını istedi.¹⁷⁹ Açık bir şekilde görüldüğü üzere anıtların kadınların ihtiyacını karşılaması için onların fikrinin de alınması gerekiyor.

Bazı araştırmacılar kadınların heykeller, dikilitaşlar ve kemerler gibi “ölü anıtlar”dansa, bahçeler, toplum merkezleri hatta yollar gibi “yaşayan anıtları” tercih ettiğini iddia ediyor.¹⁸⁰ Latin Amerika'da bunun net bir örneği var, Madres (anneler) ve diğer aile örgütleri, arşivlerin oluşturulmasına, sözlü tarih projelerinin yapılmasına ve zorla kaybetmeler ve insan haklarıyla ilgili belgeleme ve farkındalık yaratma çalışmaları yapan kültür merkezlerine öncelik verdiler. Bu türden düzeltici inisiyatifler zorla kaybetme suçunun devam eden etkisini çok daha doğru yansıtabilir ve kadınlara hakikati aramaya devam etmeleri için bir kanal sağlar. En nihayetinde, zorla kaybetmelere yönelik sembolik onarımların içeriği, yapısı ve formatı mağdurlar tarafından belirlenmelidir.

Ayrıca, hafızalaştırma projelerinin kavramsallaştırılması ve tasarlanmasında kadınların mağduriyeti ve çatışmaya dahiliyeti de genellikle gölgede bırakılır.¹⁸¹ Kadınların zorla

¹⁷⁷ Beristain, “The value of memory”, 26

¹⁷⁸ Eppel, “Healing the dead”, 259–288.

¹⁷⁹ Robins, “Constructing meaning from disappearance”, 11–12.

¹⁸⁰ Hamber ve Palmery, “Gender, Memorialization, and Symbolic Reparations”, 358–369

¹⁸¹ Daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz. Hamber ve Palmery, “Gender, Memorialization, and Symbolic Reparations”, 359

kaybetmelerden doğan ve devam eden, yoksulluk, aile içindeki çatışmalar ve psikolojik travmalar gibi mağduriyetlerin büyük kısmını kamusal alan dışında da deneyimliyor olması, acılarının görünmez kalmasına sebep olur. Dahası, önceden gözaltı merkezi olarak kullanılan yerlere kaybedilenlerin anıtlarını yerleştirmek de kamusal/özel, erkek/kadın ayrımını sağlamaştırabilir. Zira, işkence ve gözaltında tutma gibi kaybetmenin kamusal alanda yaşanan fiziksel eylemlerini daha çok vurgular ve erkeklerin zorla kaybetmelerin mağdurları olarak anlatımına öncelik verir.

Bu konuda sağlam bir araştırma yapılmamış olsa da kaybedilenler için yapılan bazı anma mekanlarının kaybedilen kadınların deneyimlerini de uygun bir şekilde yansıttığına dair umut verici örnekler mevcut. Bu hem kadınların hikayelerini genel sergilere dahil ederek hem de sadece kadınların deneyimlerine odaklanan özel yerler oluşturularak yapılmış. Arjantin’de yer alan eski gözaltı merkezi ESMA müze ve kültür merkezine dönüştürüldü ve “Kırlı Savaş” döneminde yaşanan kaybetmelerle ilgili detaylı bilgilere yer veriyor. Merkezde kadın tutukluların tanıklıkları erkeklerle yan yana sergileniyor. Aynı zamanda, eskiden doğum evi olarak kullanılan bölüm sadece hamile tutukluların ve onların çocuklarının deneyimlerine odaklanıyor. Binanın önündeki anıt da kadın tutukluları anmak için yapılmış.¹⁸² Benzer şekilde, Şili’de önceden gözaltı merkezi olarak kullanılıp sonra barış parkına dönüştürülen Villa Grimaldi, kadınların deneyimleriyle ilgili detaylı anlatımlara ve sözlü tarih tanıklıklarına yer veriyor; ancak kadınların isimleri parkta yer alan İsimler Duvarı’nda erkek mağdurlarla birlikte verilmemiş, kaybedilen kadın tutukluların Gül Bahçesi’nde ayrı özel anıtları var.

ESMA’da kaybedilen hamile kadınlar adına yapılan anıtı (Wikimedia)

Sri Lanka, Seeduwa’da bulunan Kaybedilenler Anıtı taş bir plakadan oluşuyor ve açık bir şekilde erkek ya da kadın denilemeyecek bir insan şekli var. Sri Lanka’da kaybedildiği tahmin edilen çoğu erkek tahmini 60.000 kişiden bazılarının fotoğraflarına da o yapıda yer verilmiş.¹⁸³

Anıtların, belgeleme merkezlerinin ve alanlarının, kaybetmeden kaynaklı zararlara odaklanarak [bu kez de] kadın akrabaların mücadelelerini önemsiz göstermek gibi bir riski de

¹⁸² Daha detaylı bilgi için bkz. Espacio Memória y Derechos Humanos (*Espaço Memória e Direitos Humanos*).

¹⁸³ Kanagasabathipillai, “Disappearance Is a Crime Against Humanity”.

var. Devam eden bir suç olarak zorla kaybetmeyle ilgili tam bir resim vermek için, kadınların zarar gördükleri hak ihlallerine dair hikayeler toplanmalı. Kadınlarla sadece kaybedileni anlatan aktarıcılar olarak görülmemeli: kendi deneyimleri de anlatının bir parçası olmalı.

Kadınların Faillliğini Tanımak

Bazı sembolik onarım inisiyatifleri, kadınları pasif ya da bağlantısız mağdurlar olarak temsil ederken,¹⁸⁴ neyse ki bu kaybedilenler için yapılan anıtlar ve vicdan mekanları için genel norm değil. Kadınların kaybedilenlere yönelik hazırlanan mekanlarda nasıl tasvir edildiğine yönelik daha fazla araştırma yapılması şart, ancak ilk araştırmalar kadınların genellikle aktivist ve değişimin temsilcisi olarak gösterildiğini iddia ediyor. Buna bir örnek Filipinler'deki Cesaret Ateşi anıtı.¹⁸⁵ 13 Temmuz 1994 yılında açılan anıt, kaybedilen babasının fotoğrafını taşıyan küçük çocuğuyla birlikte duran ve meşale taşıyan bir anneyi gösteriyor. Dik duruşu ve azimle gözlerini ileriye dikmiş haliyle bu kadın figürü kesinlikle güçlülük, kararlılık ve hareket demek.

Daha soyut olsa da Santiago Şili'deki *Mujeres en la Memoria* ("Women in Memory-Hafızada Kadınlar") anıtı, kadınları zorla kaybetmenin pasif mağdurları olarak göstermenin ötesine geçiyor.¹⁸⁶ Başta 1992'de, diktatörlük döneminde kaybedilen 72 ve infaz edilen 118 kadın anısına yapılan anıtın kavramsallaştırması, Şili ve diğer ülkelerdeki siyasi baskının mağduru kadınların aktivizmini göstermek yönünde değişti. 2006 yılında yapılan cam yapı, kaybedilenlerin posterlerini ve mum ışığıyla yapılan nöbetleri hatırlatıyordu ve bu da Şili'deki hakikat ve adalet mücadelesinin sembolü haline geldi.¹⁸⁷ Anıt, hem kayıplar için bir anma mekanı hem de kadınların aktivizmi için bir vasiyet olma özelliği gösteriyor.

Hafızada Kadınlar ("Mujeres en la Memoria"), Santiago, Şili. © Nicolás Rupcich

Kayıplar için yapılan bazı anıtlar ve vicdan mekanları kadınların gücünü keşfederken aynı zamanda onların mobilizasyon ve aktivizmlerinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini nasıl kullandıklarını da gösteriyor. Örneğin Cesaret Ateşi, arayan kişiyi açık bir şekilde anne olarak gösteriyor. Bu tip anıtların kadınların geleneksel rollerini sağlamlaştırır ya da yükseltirken, bu rollerin dışına çıkan kadın aktivistleri ya da kayıplara karşı mücadelenin

¹⁸⁴ Hamber ve Palmay, "Gender, Memorialization, and Symbolic Reparations", 339

¹⁸⁵ İrade dışı Kaybetmelere Karşı Asya Federasyonu, "Remembering the Filipino Desaparecidos"; Medina, "Families remember missing loved ones".

¹⁸⁶ Kızkardeşlerimizi Her Yerde Hatırlayın, "Mujeres en la memoria, Chile".

¹⁸⁷ Marín, "Monumento Mujeres en la Memoria".

geleneksel rolleri tamamen değiştirmek için çabaladığını tanımama tehlikesi de var.
Kadınların deneyimlerinin uygun bir şekilde yansıtılmasını garanti altına almak için danışma
çok önemli.

5. Ceza Adaleti

Cezai hükümler, çatışma ve baskı dönemlerinden çıkan toplumlarda ihlallerin tekrarlanmamasına katkıda bulunur ve hukukun üstünlüğünü yeniden kurmaya yardımcı olur. Hayatta kalan aile üyelerine uygun bir sağaltım sağlarken uzun vadeli, geniş toplumsal faydalar sağlar. Halihazırda, davalarda zorla kaybetmenin toplumsal cinsiyet boyutlarıyla ilgili literatür varsa da çok az. Kaybedilenlerin büyük kısmı erkek olduğundan, kadın akrabalar sıklıkla kaybedilmelerden sorumlu olanların yargılanması dahil adaletin sağlanması için mücadele eden ana savunucular haline geliyorlar.

En iyi uygulama, zorla kaybetme suçunun "sürekli" olarak kabul edilmesi; Bu, kaybedilme tarihinden mağdurun akıbetinin belirlenmesine kadar geçen süre boyunca suçun devam ettiği anlamına geliyor. Kullanılan dil mağdurun öldüğü kabulüyle hareket etmemeli, aksine zorla kaybetme nedeniyle yokluğunu tanımalı. Ceza yasasında zorla kaybetme suçunun özel bir suç olarak tanımlanmadığı yargılamalarda savcılar, kaçırma, iktidarın kötüye kullanılması, (uygun kanıtlar mevcut ise) işkence ve özellikle de mağdurun bedeninin bulunduğu durumda cinayet suçlamalarının ardına düşebilir. Yetkililer tarafından gözaltının inkar edilmesi ve hatta kaybedilenin hayatta kalmasıyla ilgili işlenen başka suçlar olabilir. Hamile kadınların kaybedilmesi durumunda, zorla kürtaj, kaçırma ya da çocukların öldürülmesi ve kimliklerin değiştirilmesi suçları da işlenmiş olabilir.

Kıta Avrupası hukuk sistemleri gibi mağdurların ceza davasının tarafı olabildiği hukuk sistemlerinde, yetkililer şikayetçi kadınların temel haklarını garanti altına alacak adımlar atmamak zorundadır. Bu adımlar avukat temini ve devlet kayıtlarına ulaşılmasını sağlamak, mağdurun çıkarları gerektirdiğinde kanıtların incelenmesi ve kabul edilebilirliğinin ya da uygunluğunun zorlanması, duruşmalara ve tüm sürece erişimin garanti altına alınması ve mağdurların açılış ve kapanış ifadelerini vermesini sağlamak ve özel davalar açmak şeklinde olabilir.

Önemli destek mekanizmaları; yoksul, okuma-yazması olmayan, etnik ya da toplumsal azınlıklara ve kırsal ya da ücra bölgelerde yaşayan topluluklara özel olarak odaklanarak mağdurların kendi haklarının farkında olduğunu garanti altına almayı içerir. Kadınlar bu sayılan grupların pek çoğunda fazla sayıda olma eğilimindedirler.

Ceza davalarına katılan mağdurların özel ihtiyaçlarını dikkate almama hatası onların tekrar travmatize edilmesi riskini yaratır, dava işlemlerinin sağlamlığını baltalar ve en nihayetinde mahkumiyet ihtimalini zayıflatır. Bu unsurlar tanıkların büyük ihtimalle kadın akrabalar olduğu zorla kaybetme yargılamalarında eşit şekilde uygulanır. Daha etkili yöntemlerin olmadığı durumlarda, yargı işlemlerinin her aşamasında mağdurun anonimliğini garanti altına almak önemli koruma tedbirleri arasındadır. Seslerin bozulması, video linki ya da mahkeme salonuna kurulacak ekranlar aracılığıyla tanıklıkların alınması yoluyla bu sağlanabilir.

Kaybetmeler ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi

Ceza davaları ve zorla kaybetmeler arasındaki ilişkiye Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi tarafından pek çok kez değinildi. Başlangıçta mahkeme, zorla kaybedilenlerin ailelerinin öne sürdüğü Amerikan İnsan Hakları Bildirisi'nin ("Amerikan Bildirisi") 8(1) sayılı maddesi üzerinden adil yargılama hakkının ihlal edildiği iddiasını dikkate almayı

reddetti.¹⁸⁸ Başvuruyu davalıların ceza davasındaki haklarıyla sınırladı.¹⁸⁹ Daha sonra 1997 yılında mahkeme, 8(1) sayılı maddenin aynı zamanda ceza yargılamalarında “suçlayan tarafın” usul haklarına saygı göstermeyi de içerdiğini kabul etti.¹⁹⁰ Çok geçmeden ve izleyen davalarda, mahkeme, 8(1) sayılı maddenin kapsamını, mağdur akrabalarının haklarını yargılama garantisi ve özellikle, sorumluları belirlemek ve mümkün olduğu durumlarda soruşturmak ve cezalandırmak için cezai soruşturmayı içerecek şekilde genişletti.¹⁹¹

Diğer davalarda mahkeme, Amerikan Sözleşmesi’nin 25. maddesini (yargısal koruma hakkı), hayatta kalan mağdurlar için temel hakların ihlal edilmesine karşı yetkili bir mahkemeye basit, hızlı ve etkin bir şekilde başvurmanın, ceza yargılamasına erişimi de içermesi anlamına geldiği şeklinde yeniden yorumladı.¹⁹² Sadece ceza davası uygun bir sağaltım yani faillerin cezalandırılmasını sağlayabilir.¹⁹³ Daha yakın bir zamanda mahkeme, hayatta kalan insan hakları mağdurlarının zorla kaybetme durumunda hakikati bilme hakkını garanti altına alma görevini yerine getirmek için, suçun koşullarını ve sorumlu failleri belirleyen ceza davalarına ihtiyaç duyduğunu ortaya koydu.¹⁹⁴ Genel itibariyle, bu yargılamalara toplumsal cinsiyet temelli nasıl yaklaşılacağı açık bir şekilde dikkate alınmamış görünüyor.

Davalara Sebep olan Kazılar

Pek çok ülkede kamu kurumları kazıları, sadece kadınların ve ailelerin yas tutmasına yardımcı olacak özel işler olarak görüyor.¹⁹⁵ Hedeflenen şey, bulma ve mümkünse bedenin kalan parçalarının kimliğinin tespit edilmesi. Bu kadın mağdurlar için faydalı olabileceksen, cezai hesap verebilirlik ve hakikatin kamusal alanda tanınması gibi yolları açabilecek diğer geçiş dönemi adaleti süreçleriyle kazıların bir arada yürütülmemesi, kadınların yaşadığı

¹⁸⁸ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, “Pact of San José, Costa Rica”, Madde 8(1)

¹⁸⁹ Örneğin bkz. *Neira Alegria ve Diğerleri v. Peru*, Series C, No. 20, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶86 (19 Ocak 1995); *Caballero Delgado ve Santana v. Kolombiya*, Series C, No. 22, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶64 (8 Aralık 1995).

¹⁹⁰ Latin Amerika’da “suçlayan taraf” ceza yargılamalarında mağdurların genellikle sahip olduğu özel savcılarının oynadığı rolü ifade eder. Bkz. *Genie-Lacayo v. Nikaragua*, Series C, No. 30, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar, Onarımlar ve Tazminatlar), ¶75 (29 Ocak 1997).

¹⁹¹ *Blake v. Guatemala*, Series C, No. 36, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶¶ 96–97 (24 Ocak 1998); “*White Van*” (*Paniagua-Morales ve Diğerleri*) v. *Guatemala*, Series C, No. 37, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶156 (8 Mart 1998); “*Street Children*” (*Villagran-Morales ve Diğerleri*) v. *Guatemala*, Series C, No. 63, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶227 (19 Kasım 1999); *Durand ve Ugarte v. Peru*, Series C, No. 68, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶130 (16 Ağustos 2000); *Bámaca-Velásquez v. Guatemala*, Series C, No. 70, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶182 (25 Kasım 2000).

¹⁹² Bkz. *Castillo-Páez v. Peru*, Series C, No. 43, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (Onarımlar ve Tazminatlar), ¶¶104–107 (27 Kasım 1998).

¹⁹³ *Durand ve Ugarte v. Peru*, Series C, No. 68, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶¶121-130 (16 Ağustos 2000); *Bámaca-Velásquez v. Guatemala*, Series C, No. 70, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶¶191–195 (25 Kasım 2000); “*Street Children*” (*Villagran-Morales ve Diğerleri*) v. *Guatemala*, Series C, No. 63, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶¶221–234 (19 Kasım 1999); *Barrios Altos v. Peru*, Series C, No. 75, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶¶45–49 (14 Mart 2001).

¹⁹⁴ Örneğin bkz. *Bámaca-Velásquez v. Guatemala*, Series C, No. 70, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶201 (25 Kasım 2000); *Castillo-Páez v. Peru*, Series C, No. 43, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (Onarımlar, Tazminatlar), ¶¶105–106 (27 Kasım 1998); *Barrios Altos v. Peru*, Series C, No. 75, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (İddialar), ¶48 (14 Mart 2001); *Trujillo-Oroza v. Boliviya*, Series C, No. 92, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Karar (Onarımlar, Tazminatlar), ¶¶100, 112–116 (27 Şubat 2002).

¹⁹⁵ Navarro García ve diğerleri, “Exhumations in Latin America”, 4.

acının özel alanla sınırlandırılması ve temel adalet haklarının inkar edilmesi sonucunu doğurabilir.

Diğer taraftan, bazı ülkelerde kazılar sadece delil elde etmeye ya da insan hakları ihlallerinin gerçekleştirildiğini kanıtlamaya odaklandı.¹⁹⁶ Aile bireyleriyle çok sınırlı istişareler yürütüldü ve beden kalıntılarının kime ait olduğu her zaman saptanmadı. Brezilya, Kolombiya, Meksika, Peru ve Venezuela’da gizli mezarlardaki beden kalıntıları çıkarıldı ve yasal mezarlar “NN” (“No Name” -isimsiz-) olarak işaretlenerek tekrar gömüldü. Bu durum “ikinci kez kaybedilme”ye yol açtı.¹⁹⁷ Bu kazılar sadece kadınların hakikat hakkını tanımamakla kalmayıp eski hak ihlalini devam ettirerek onları yeniden travmatize edebilir.

Kadınların haklarından yararlanmaları için kazılar hakikat ve adalete yer açmalılar. En azından adli ekipler sadece beden kalıntılarının kime ait olduğunu tespit etmeyi ve onları [ailelerine] teslim etmeyi değil, faillerin sorumluluğunu kanıtlayabilecek kanıtları uygun bir şekilde toplamayı da hedeflemeliler.

Örnek Olay: Arjantin’de Adalet Arayışı

Arjantin’deki yargılama usulleri, zorla kaybetmelerle ilgili yargılamalarda genel olarak süregiden cinsiyetli yaklaşım eksikliği konusunda bir istisna olarak görülebilir. Genel olarak Arjantin’de işlenen suçların büyük bir yüzdesini zorla kaybetmelerin oluşturduğunu düşününce bu durum muhtemelen şaşırtıcı olmaz. Daha da somut olarak, Arjantin’de kaybedilenlerin yaklaşık olarak yüzde 30’unun kadın olduğu tahmin ediliyor.¹⁹⁸ Bu nedenle, Arjantin’de diğer pek çok ülkeye kıyasla kadınlar, genel kaybedilen sayısı içinde çok yüksek bir oranı oluşturuyor.

Son on yıl içinde, Arjantin’deki mahkemeler kadınların zorla kaybedildiği davalara yaklaşımlarında çok önemli gelişmeler sağladı. Bu ilerleme büyük oranda 2005 yılında Arjantin Yüksek Mahkemesi’nin yürürlükte olan af kanunlarını anayasa aykırı bulmasıyla ilgili. O tarihten itibaren pek çok davada kaybetmelerin ve diğer suçların faillerinin adalet önüne çıkarılması için uğraşıldı. Önemli bir biçimde bu davalardan pek çoğunda kaybedilen kadınlar da mağdur listesindediler.

Mayıs 2011’de önemli bir gelişme oldu ve Arjantin’deki Tucumán No. 1 Federal Mahkemesi, toplumsal cinsiyetin işkenceyi ağırlaştırıcı bir faktör olduğuna hükmetti. Mahkeme bunu yaparak Villa Urquiza Cezaevi’nde tutulan kadınların özellikle savunmasız durumuna dikkat çekti.¹⁹⁹ Şubat 2012’de Arjantin Ceza İstinaf Federal Mahkemesi örnek bir karara daha imza attı ve Gregorio Molina’yı insanlığa karşı suç olarak tecavüzdən suçlu buldu. Molina, gizli gözaltı merkezinde gardiyan olarak çalışırken orada bulunan kadın tutuklulara cinsel şiddet uygulamaktan suçlu bulundu. Arjantin’de ilk defa bir sanık uluslararası cinsel şiddet suçundan mahkum oldu. Karar veren hakimler kadın mağdurların özellikle kadın oldukları için tecavüze hedef olduklarını onayladı ve ayrıca Arjantin’in altına imza attığı pek çok

¹⁹⁶ A.g.e., 3, 50–52.

¹⁹⁷ A.g.e., 3

¹⁹⁸ Argentina Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas, “Nunca Más”, Part II (“Mağdurlar: Cinsiyetine göre kaybedilenler”).

¹⁹⁹ Villa Urquiza Hapishanesi Tucumán beldesinde yer alan ve diktatörlük döneminde kullanılan gizli bir gözaltı merkezidir. Bkz. *Fernandéz Juárez, María Lilia y Herrera ve Gustavo Enrique, s/ su denuncia por privación ilegítima de la libertad, Expte. no. 133/05 y causas conexas* (Tribunal Federal No. 1 de Tucumán, 2011) (Arjantin).

uluslararası yasal yükümlülük uyarınca işlenen suçları toplumsal cinsiyet perspektifiyle analiz etmenin “mecburi bir yaklaşım” olduğunu vurguladılar.²⁰⁰ Kararda, cinsel şiddetin tek başına insanlığa karşı suç sayılması gerektiği göstermek üzere Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin [kurucu belgesi] Roma Statüsü’nden ve Ruanda ve Eski Yugoslavya için kurulan uluslararası ceza mahkemelerinin kararlarından alıntılar yapıldı. Teamül hukukundan temellenen bu normun “en azından yirminci yüzyılın ikinci yarısından” beri yürürlükte olduğu söylendi.²⁰¹

Ayrıca 2012 yılında Arjantin Federal Mahkemesi, Jorge Rafael Videla ve pek çok başka yetkilinin gizli gözaltı merkezlerinde tutulan annelerin bebeklerini alıkoydukları için insanlığa karşı suç işlediklerine hükmetti.²⁰² Videla 50 yıl hapse mahkûm edildi; diğerleri 5 yıldan 40 yıla kadar değişen hapis cezalarına çarptırıldılar.

Molina davasına dayandırarak Mart 2013 yılında Santiago del Estero Federal Ceza Mahkemesi *Aliandro, Juana Agustina ve Diğerleri* davasında yeni bir emsal karar daha vererek cinsel şiddet suçlarını tek başına suç olarak kabul etti ve işkence dâhil diğer suçlardan ayrı değerlendirdi. Bu davada 1974 ve 1979 yılları arasında Santiago del Estero kentinde sivil halktan kişilerin zorla kaybedilmesine odaklanıldı.²⁰³ Dahası, mahkeme cinsel şiddet suçlarının, mağdurun cinsel özgürlüğüne karşı işlenen suçlar olduğunu onayladı ki bu, ihlalin fiziksel eyleminin çok ötesinde bir anlam ifade ediyordu. Böylesi bir tanıma, hem suçu fiziksel olarak işleyen faillerin hem de suç ortaklarının cezai olarak sorumlu tutulabileceği anlamına geliyordu. Sonuç olarak, suç ortakları dâhil davadaki sanıklar beş yıldan ömür boyu hapse kadar farklı cezalara çarptırıldılar.²⁰⁴

Bu davaların, Arjantin’de zorla kaybetme suçu bağlamında işlenen toplumsal cinsiyetle ilişkili suçlardan ancak bir kısmını kapsadığını söylemek önemli. İşkence, taciz ya da infaz gibi pek çok toplumsal cinsiyete dayalı [olabilecek] suç, cinsiyet ayrımı gözetilmeden cezalandırılıyor, toplumsal cinsiyete dayalı suçların diğer pek çoğu ise hiçbir şekilde yargılanmıyor. Yine de, bu davalar alınan önemli emsal kararlarla, başka bağlamlarda görülebilecek diğer davalara örnek oluşturuyorlar.

²⁰⁰ Kararda Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi ve Kadınlara Karşı Şiddetin Önlenmesi, Cezalandırılması ve Yok Edilmesi İçin Amerikalılar Arası Sözleşme’ye özellikle referans verildi. Bkz. *Gregorio Rafael Molina s/recurso de casación*, Causa no. 12.821 (Cámara Federal de Casación Penal 2011) (Arjantin), 83.

²⁰¹ *Gregorio Rafael Molina s/recurso de casación*, Causa no. 12.821 (Cámara Federal de Casación Penal 2011) (Arjantin), 67

²⁰² *Rubén O. Franco ve diğerleri.*, s/sustracción de menores de diez años, no. 1351 (Tribunal Oral Federal no. 6 de Buenos Aires 2012) (Arjantin).

²⁰³ *Juana Agustina Aliandro ve diğerleri.*, s/ desaparición forzada de personas, violación de domicilio, privación ilegítima de la libertad, tormentos, vb. Imputados: *Musa Azar ve diğerleri.*, Causa 960/11 (Tribunal Oral Criminal Federal de Santiago del Estero 2013) (Arjantin), 12–13.

²⁰⁴ A.g.e., 613–614.

6. Sonuç

Kaybedilen kadınlar ve kaybedilenlerle aile bağı nedeniyle mağdur olan kadınlar, zorla kaybetmelerin önemli toplumsal cinsiyet boyutunu oluşturuyor. Her iki durumda da, gelenek, ırk, kültür, din ve sınıf ilişkilerine içkin toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizlikler kadınların deneyimlerini erkeklerinkinden farklılaştırıyor.

Kadınlar erkeklerle ilişkileri nedeniyle kaybedilebilirler, ancak kendi aktivist rolleri nedeniyle de kaybedilebilirler, ki bazı durumlarda kadınlar politikaya katılımı engelleyen toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuduğu için ekstra olumsuz dikkat çekiyor. Ayrıca, kadınların kaybedilmesi daha az olası olsa da, ikincil statüleri ve toplumsal olarak korunmasız durumda olmaları, kaybedildiklerinde doğrudan insan hakları ihlallerine uğrama ihtimallerini artırıyor. Erkeklerle nazaran kadınların kaybedildiklerinde farklı cinsel istismar biçimleri ve annelik bağlarının suiistimal edilmesi gibi muamelelerle karşılaşma ihtimalleri çok daha yüksek.

Kaybedilenin kadın akrabaları, daha fazla kazanan, daha eğitilmiş ve adalete erişimi daha fazla olan erkek aile üyelerinin kaybı nedeniyle yıkıcı sosyal, ekonomik ve psikolojik etkilere katlanmak zorunda kalırlar. Buna rağmen ya da bu nedenle, pek çok kadın mağdur eylemci bireyler haline gelir, kaybedilene dair hakikati arayan eşler ve anneler olarak kendilerini ortaya koyar. Bu durum, -bazıları için ilk defa- iş aramak için kamusal alana çıkma zorunluluğuyla da birleşince kadınların kentsel katılımını artırır ve sosyal statülerinin ve rollerinin olumlu anlamda değişmesine katkı sağlayabilir.

Zorla kaybetmelere toplumsal cinsiyete duyarlı biçimde nasıl yaklaşılabileceği konusunda farklı zaman ve koşullardan ve farklı geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından önemli dersler çıkarıldı. Hakikati arayan inisiyatifler giderek daha çok toplumsal cinsiyete duyarlı hale gelirken, kaybedilen kadınların daha az bildirilmesi ve kaybedilme ihtimali yüksek olabilecek kadınların kalıntılarından kimliğinin tespit edilmemesi gibi sorunlar devam etti. Cinsel şiddet dahil yaşananları tam olarak ortaya çıkarma ihtimalini artırmak için hayatta kalanlara ulaşmanın ve onlarla görüşmenin toplumsal cinsiyet boyutunu anlamak, hakikatin kapsamlı bir kaydını tutmak için kritik önemde. Bu da, daha önce sadece hamilelikle ilgili hak kayıplarına odaklanmış hakikat komisyonları raporlarının kapsamını, kadınlara uygulanan insan hakları ihlallerinin toplumsal cinsiyete duyarlı olarak raporlanmasına yönelik genişletme ihtimalini içinde barındırır.

Özellikle de standart bir pratik haline gelmesi gereken psikolojik destekle birlikte yapıldığı takdirde kazılar ve yeniden definler, kaybedilenin ailesi için hem hakikatin ortaya çıkmasını hem de onarıcı bir rahatlama sağlayabilir. Bu türden işlemleri yapanlar bu durumu dikkate alırlarsa aile bireylerine daha çok danışabilir ve onları da sürece katabilirler. Hakikat arayışının önüne geçilmeyeceği ya da engellenmeyeceği anlaşıldığında tazminatlar ve yasal, idari ve sembolik onarımlar daha etkili olacaktır.

Uluslararası alanda kabul gören tanıma uygun şekilde, kaybedilenin ailesi, zorla kaybetmenin mağduru olarak tazminatların öncelikli yararlanıcıları statüsünde kabul edilmelidir. Kaybedileni ararken ayrıca insan hakkı ihlalleriyle karşılaşan kadınlar için hangi ihlallerin tazminat hakkına sebep olacağı gibi cevaplanmamış sorular hâlâ ortada duruyor. Aile bireylerinin travmasını artırmamak adına bu haklardan yararlanmak kaybedilenin ölüm ilanını vermeye bağlı olmamalıdır. Ayrıca, deneyimler gösteriyor ki kaybedilene özel bir

yasal statünün yaratılması banka hesaplarına, emeklilik maaşlarına erişim ve ayrıca malvarlıklarının transferi gibi durumlarda kaybedilenin ailesine pratik faydalar sağlayabiliyor.

Onarım[ı savunan] inisiyatifleri en korunmasız olanların bunlardan yararlanmasını garanti altına almak için pek çok diğer toplumsal cinsiyet dinamiğini tanımalıdır. Örneğin, kaybedilenin eşi ve erkek yaşlılarına oranla eğitime erişimi daha az olan kız çocuklarından başka, hakikat arayışlarında ekstra eziyet çekmelerine rağmen eşler ve çocuklardan daha az mağdurmuş gibi davranılan annelerin ve ailedeki yaşlı kadınların yaşadıkları dezavantajlı durumları minimize etmek de hedeflenmelidir. Onarımlara erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğini garanti altına almak onarımların içeriği kadar önemli. Yardım programlarının toplumsal cinsiyete duyarlı olması, okuryazarlığa ya da zorla kaybetmenin kanıtlanmasına dayanmayan prosedürlerin uygulanması, halihazırda yürürlükte olan yasalardaki toplumsal cinsiyete dayalı önyargıların ve mali imkânlarla kadınların erişimine ve onları kontrol edebilme kapasitelerine yönelik toplumsal cinsiyet körü yaklaşımların ortadan kaldırılması gibi önlemler düşünülmeli. Benzer şekilde, bu durumdan etkilenen topluluklar için anlamı ve değeri olacak sembolik onarımlar da aile bireyleriyle yapılacak müzakerelere bağlı olmalı. Onların bu süreçlere dahil, yapılacak anma mekanlarında kaybedilen erkeklerle birlikte kaybedilen kadınların da uygun şekilde tanınması ve kadınların hakikat arayışındaki aktif rolleri dâhil failliğinin, aktivizminin ve değişen rollerinin kabul edilmesi olasılığını artırır.

Zorla kaybetme suçunun yargılanmasında toplumsal cinsiyete duyarlı etmenlerin pek çoğu ceza yargılaması sisteminin mağdurlara, özellikle de kadın mağdurlara yaklaşımındaki aksaklıklara uzanır. Tanık koruma, psikososyal destek ve yeniden travmatize olma, damgalanma riski kadınların yasal sistemden orantısız şekilde etkilenmesine sebep olur. Bu genel eksikliklere rağmen, Arjantin’de yakın tarihli dava geçmişi, zorla kaybetmeler kapsamında cinsel şiddet suçlarının yargılanmasında bir gelişme yaratılabileceğini kanıtlıyor.

Kenya,²⁰⁵ Meksika²⁰⁶ ve Suriye²⁰⁷ gibi pek çok ülke tarafından zorla kaybetme pratiğinin bugün de hayata geçirildiği dikkate alındığında, geçiş dönemi adaleti mekanizmaları kanalıyla zorla kaybetmeleri irdelerken toplumsal cinsiyeti dikkate almanın önemi konusunda alınan dersler hâlâ çok yerindedir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bakış açısı, kadınların neden kaybedildiğini ve kaybedildikleri durumda maruz kaldıkları suçların çeşitliliğini daha incelikli ve kapsamlı olarak anlamamızı sağlar. Kaybedilenin ailesiyle yapılan istişareler kazıların, yeniden defin işlemlerinin, maddi ve sembolik onarımların olumlu etkisini maksimuma çıkarır. Kadınların kaybedilenler arasında oranı az olsa da, kaybedilen sevdiklerini arayanlar arasında ön sıradadırlar.

Bu nedenle, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının zorla kaybetmeyi etkili bir şekilde irdeleme derecesi, kadınları ve onların cinsiyetli deneyimlerini dikkate almalarına bağlıdır.

²⁰⁵ Human Rights Watch, “Kenya: Killings, Disappearances by Anti-Terror Police.”

²⁰⁶ Amnesty International, “Mexico: Enforced disappearance of 43 students.”

²⁰⁷ OHCHR, “Without a trace: Syria.”

Öneriler

Bugün zorla kaybetmelere yaklaşımda önemli toplumsal cinsiyet açıkları olsa da bu suçun toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde tanınması ve onarılması konusunda pek çok olumlu örnek ve deneyim var. Bu bölümde, zorla kaybetmeler ele alınırken toplumsal cinsiyet perspektifinin içerilmesi için alınan önemli derslerin gelecekteki geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına nasıl uygulanabileceği tanımlanacak.

1. Soruşturma, mezarların açılması, hakikat arayışları ve onarım programları dâhil, tüm geçiş dönemi adaleti mekanizmaları toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım benimsemelidir. Örneğin, mezarlar açıldığında bedende cinsel şiddet izleri var mı incelenmeli, soruşturmayı gerçekleştirenler toplumsal cinsiyete duyarlı görüşme teknikleri bakımından eğitilmeli ve hakikat komisyonları hazırladıkları raporlara toplumsal cinsiyet analizini dâhil etmeli.

2. Yasa koyucular, akrabaların kaybedilen kişinin varlıklarını ve mallarını miras yoluyla devralmak ya da eşlerin evliliği feshetmek gibi haklarına ulaşmaları için kaybedilenin ölüm ilanını vermeye zorlamayacak bir yasal kategori oluşturmalıdır. Peru, Arjantin ve Bosna Hersek örneklerini izleyerek bu kategori “zorla kaybetme nedeniyle gaip” olarak adlandırılabilir.

3. Devletler kaybedilenle ilişkilerini kanıtlamada, sosyal sigorta yardımlarına, mirasa, tapu senetlerine ulaşmak için gereken kimlik belgelerini sağlamada hak sahiplerine yardımcı olmalı ve kayıp yakınlarının yeni ilişkiler kurmasına izin vermelidir.

4. Hakikat komisyonları kuran; anma mekânları, anma günleri ve etkinlikleri, kazı çalışmaları sonrası yeniden defin işlemlerini düzenlemek gibi sembolik onarım aktiviteleri yapan devletler, bu girişimlerin mağdurlar ve yaşamış oldukları topluluklar için anlamlı olmasını garanti altına almak için topluma ve geride kalan kadınlara danışmalıdır.

5. Devletler kaybedilenle ilgili devam eden araştırma ve kazı çalışmalarının tüm aşamalarına katılan aile bireyleri için uzun dönemli psikososyal destek hizmeti sağlamalıdır.

6. Hakikat Komisyonları kendi deneyimleriyle ilgili konuşmalarının komisyonun kaybedilenin akıbetini ortaya çıkarma konusundaki kapasitesini ya da niyetini zayıflatmadığı konusunda kadınları ikna etmeli ve araştırma odaklarını fiziksel zarardan psikolojik ve ekonomik zararı da kapsamaya doğru genişletmelidir. Komisyonun iletişim stratejisi bu mesajları da içermelidir ki kadın grupları, medya, zorla kaybetmelerle ilgili çalışan kurumlar kadınların tanıklığının önemi konusunda farkındalık yaratabilsin ve görüşme yapılacak kişiler uygun şekilde hazırlansın.

7. Onarım programları kaybedilenin yakınlarını hak sahibi olarak tanımalı, kaybedilene bağımlılığını kanıtlayanlar arasında fark gözetmemeli ve kaybedileni arama döneminde yaşanan hak kayıplarını tanımalıdır. Sürekli başvuru imkanı, tazminat için başvurmaya kendilerini duygusal olarak hazırlamak için ekstra zamana ihtiyaç duyabilecek olan kaybedilenlerin eşlerinin ve diğer kadın akrabalarının da bu haklara erişimini garanti altına alacaktır.

8. Onarım programları, zorla kaybedilmelerin cinsiyetli etkilerinin ve pek çok kız çocuğunun ve hakikat arayışında en önde mücadele eden annelerin karşılaştığı yapısal dezavantajların üstesinden gelecek politikalar geliştirmelidir. Bu, her çocuk için ayrı ayrı ödeme yapacak şekilde paylaşırma ve dağıtma yöntemleri geliştirmeyi ve kız çocukları ve genç kadın mağdurlar için burs programları yaratmayı içerir.

Kaynakça

Alvites, Elena Alvites ve Lucía Alvites Sosa. “Mujer y Violencia Política. Notas Sobre el Impacto del Conflicto Armado Interno Peruano,” *Feminismo/s* 9 (2007): 121–137.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 18 Temmuz, 1978, OAS B-32.

Amnesty International Media Centre. “Sri Lanka: Activists petition parliament on Day of the Disappeared,” 2014.

Amnesty International. “Mexico: Investigation into the enforced disappearance of 43 students is far from conclusive.”

—. “Truth Commissions.” www.amnesty.org/en/international-justice/issues/truthcommissions

Arnos, Maitane ve diğerleri. Mujeres jujeñas y sobrevivientes: narrativas del pasado represivo argentino (1976–1983), consecuencias psicosociales y creencias acerca de la reparación”, *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales* 57(214) (2012): 141–161.

Asian Federation Against Involuntary Disappearances. “Remembering the Filipino Desaparecidos.” afadsecretariat.wordpress.com/tag/flame-of-courage/

Association of Parents of Disappeared Persons. “Half Widow, Half Wife? Responding to Gendered Violence in Kashmir,” 2011.

Bailey, Claudia Paz y Paz. “Guatemala: Gender and Reparations for Human Rights Violations.” *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations*, içinde, Ruth Rubio-Marín (ed.), 96. New York: Social Science Research Council, 2006.

Balardini, Lorena. “Gender-based violence in secret detention centers: The Argentine experience,” *CGS Global Views*, 2014.

Bámaca-Velásquez v. Guatemala, Series C. No. 70 (Inter-American Court of Human Rights 2000).

Barrios Altos v. Peru, Series C. No. 75 (Inter-American Court of Human Rights 2001).

Beristain, Carlos Martín, HEGOA. “Manual sobre perspectiva psicosocial en la investigación de derechos humanos,” 2010.

—. “The value of memory: Project for the Reconstruction of a Historical Memory in Guatemala,” *Forced Migration Review* 2 (1998): 24–26.

Blaauw, Margriet, ve Virpi Lähteenmäki. “‘Denial and silence’ or ‘acknowledgement and disclosure,’” *International Review of the Red Cross* 84(848) (2002): 768-779.

Blake v. Guatemala, Series C. No. 36 (Inter-American Court of Human Rights 1998).

Boss, Pauline. *Ambiguous Loss: Learning to Live with Unresolved Grief*. Boston: Harvard University Press, 1999.

Burchianti, Margaret. “Building Bridges of Memory: The Mothers of the Plaza de Mayo and the Cultural Politics of Maternal Memories,” *History and Anthropology* 15(2) (2004): 133, 139.

Castillo-Páez v. Peru, Series C. No. 43 (Inter-American Court of Human Rights 1998).

Citroni, Gabriella. “The Pitfalls of Regulating the Legal Status of Disappeared Persons Through Declaration of Death,” *Journal of International Criminal Justice* 12, No. 4 (2014): 787–803.

Comisión de la Verdad y Reconciliación. “Informe Final,” 2003.

Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas (Arjantin). “Nunca Más: Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas,” 1984.

Comisión para el Esclarecimiento Histórico (Historical Clarification Commission). İngilizce Tercümesi. “Guatemala Memories of Silence,” 1999.

Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, 3 Eylül, 1981, U.N. Doc. A/34/46.

Corporación Nacional de Reparación y Reconciliación. “Informe sobre calificación de víctimas de violaciones de derechos humanos y de la violencia política,” 1996.

Correa, Cristián, ICTJ. “Reparations in Peru: From Recommendations to Implementation,” 2013.

—. “Reparation Programs for Mass Violations of Human Rights: Lessons from Experiences in Argentina, Chile and Peru.” *Transitional Justice: Handbook for Latin America* içinde, Félix Reátegui (ed.), 422–425. NY ve Brasilia: ICTJ ve Brazilian Ministry of Justice Amnesty Commission, 2011.

Dewhirst, Polly. Centre for the Study of Violence and Reconciliation tarafından yürütülen Güney Afrika Zorla Kaybetmeler projesinin bir parçası olarak mağdurlarla yapılan görüşmeler, 1999–2007.

—.Khurram Parvez ile görüşme, August 21, 2013.

Duggan, Colleen ve diğerleri. “Reparations for Sexual and Reproductive Violence: Prospects for Achieving Gender Justice in Guatemala and Peru,” *International Journal of Transitional Justice* 2(2) (2008): 196.

Durand and Ugarte v. Peru, Series C. No. 68 (Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi 2000).

Enforced Disappearances Information Exchange Center. “Enforced disappearances in South Africa.” www.ediec.org/world-map/map/country/south-africa/

Eppel, Shari. “Reclaiming Stolen Lives: Forensic Sciences and Human Rights Investigations Conference.” Sunum, Johannesburg, South Africa, 2011.

—. “Healing the dead: Exhumation and reburial as a tool to truth telling and reclaiming the past in rural Zimbabwe.” *Telling the truths: truth telling and peace building in post conflict societies* içinde, Tristan Borer (ed.). Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2006.

Families of Victims of Involuntary Disappearance ve diğerleri. “And They Shall Cry No More... Enforced Disappearances in the Philippines and the Struggle for Truth and Justice.” *We Need the Truth: Enforced Disappearances in Asia* içinde, Franc Kernjak (ed.), 109–110. Guatemala: ECAP, 2011.

García, O.N. Chirix. “La lucha de las mujeres mayas kaqchiqueles por la recuperación de la memoria de los desaparecidos,” *Aquí Estamos* 2(4) (2006): 31-43.

García, Susanna Navarro ve diğerleri. “Exhumation processes in fourteen countries in Latin America”, *Journal for Social Action in Counseling and Psychology* 2(2) (2010): 4–83.

Genie-Lacayo v. Nicaragua, Series C. No. 30 (Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi, 1997).

Goldblatt, Beth. “Evaluating the Gender Content of Reparations: Lessons from South Africa.” *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations* içinde, Ruth Rubio-Marín (ed.), 54-73. New York: Social Science Research Council, 2006.

González ve diğerleri. (“Cotton Field”) v. Mexico, Series C. No. 205 (Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi, 2008).

González, Yolima Bedoya. “Impacto de la Violencia en la Población Vulnerable: Un Acercamiento a la Situación de las Poblaciones Vulnerables en Medio del Conflicto Armado”, *La Sociología en Sus Escenarios* 16 (2007): 1.

Gregorio Rafael Molina s/recurso de casación, Causa no. 12.821 (Cámara Federal de Casación Penal 2011) (Arjantin).

Guembe, María José. “Economic Reparations for Grave Human Rights Violations: The Argentinean Experience.” *The Handbook of Reparations* içinde, Pablo de Grieff (ed.), 36–47. New York: Oxford University Press, 2006.

Guillerot, Julie, ICTJ. “Morocco: Gender and the Transitional Justice Process,” 2011.

Hahn, H., ve L. Segal. *Khulumani: Speak Out!* Digital Video. 1996. Güney Afrika: Centre for the Study of Violence and Reconciliation.

Hamber, Brandon. “Repairing the Irreparable: dealing with the double-binds of making reparations for crimes of the past,” *Ethnicity & Health* 5(3/4) (2000): 215–226.

—., ve Ingrid Palmay. “Gender, Memorialization, and Symbolic Reparations.” *The Gender of Reparations: Unsettling Sexual Hierarchies While Redressing Human Rights Violations* içinde, Ruth Rubio-Marín (ed.), 329. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

—., ve Richard Wilson. “Symbolic Closure through Memory, Reparation and Revenge in Post-conflict Societies,” *Journal of Human Rights* 1(1) (2002): 35–53.

Human Rights in China. “Tiananmen Mothers.” Human Rights in China. www.hrichina.org/en/topic/tiananmen-mothers

Human Rights Watch. “Clear Culpability: ‘Disappearances’ by Security Forces in Nepal,” 2005.

—. “Kenya: Killings, Disappearances by Anti-Terror Police.” Human Rights Watch. www.hrw.org/news/2014/08/18/kenya-killings-disappearances-anti-terror-police

—. “Mexico’s Disappeared: The Enduring Cost of a Crisis Ignored,” 2013.

Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence against Women, 5 Mart, 1995, 33 I.L.M. 1534.

International Center for Transitional Justice. “Beyond Relief: Addressing the Rights and Needs of Nepal’s Wives of the Disappeared,” 2013.

International Committee of the Red Cross, “Accompanying the Families of Missing Persons: a Practical Handbook,” 2013.

Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme, 20 Aralık, 2006, 2716 U.N.T.S. 3.

Juana Agustina Aliandro ve diğerleri., s/ desaparición forzada de personas, violación de domicilio, privación ilegítima de la libertad, tormentos, etc. Imputados: Musa Azar ve diğerleri, Causa 960/11 (Tribunal Oral Criminal Federal de Santiago del Estero 2013) (Arjantin).

Martin, Sophie. “The missing,” *International Review of the Red Cross* 848 (2002): 723.

Mazurana, Dylan ve diğerleri. Feinstein International Ctr. “Making Gender-Just Remedy and Reparation Possible: Upholding the Rights of Women and Girls in the Greater North of Uganda,” 2013.

Medina, Marielle. “Families remember missing loved ones.” *Inquirer News*, 1 Kasım 2012, ‘Nation’ bölümü, çevrimiçi edisyonu.

Memorialize Turkey. “Saturday Mothers.” Memorialize Turkey. www.memorializeturkey.com/en/memorial/saturday-mothers/

Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu. “Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,” 1993.

Nesiah, Vasuki ve diğeri, International Center for Transitional Justice, "Truth Commissions and Gender: Principles, Policies, and Procedures," 2006.

Ngeze v. Prosecutor, ICTR-99-52-A Sayılı Dava (International Criminal Tribunal Appeals Chamber 2007) (Ruanda).

Notice 1539 of the South Africa Department of Justice and Constitutional Development, 12 Aralık 2008.

Ojok, Boniface. "Reclaiming Stolen Lives: Forensic Sciences and Human Rights Investigations Conference." Presentation, Johannesburg, South Africa, 2011.

Peluffo, Ana. "The Boundaries of Sisterhood: Gender and Class in the Mothers and Grandmothers of the Plaza de Mayo," *A Contra Corriente* 4(2) (2007): 79-91.

Perera, Amantha. "War Widows Struggle in a 'Man's World.'" Inter Press Service, 13 Aralık 2012, 'Human Rights' bölümü, çevrimiçi edisyonu.

Reliefweb. "Enforced Disappearances Continue in Colombia." reliefweb.int/report/colombia/enforced-disappearances-continue-colombia

Remember Our Sisters Everywhere. "Mujeres en la memoria, Chile." www.rememberoursisterseverywhere.com/group/chilewomensmonumentinmemory

Robins, Simon. "Ambiguous loss in a non-Western context: Families of the disappeared in post-conflict Nepal," *Family Relations* 59 (2010): 256.

—. "Challenging the Therapeutic Ethic: A Victim-Centred Evaluation of Transitional Justice Process in Timor-Leste," *International Journal of Transitional Justice* (2012): 16–21.

—. "Constructing meaning from disappearance: Local memorialisation of the Missing in Nepal." ISA Conference, San Diego, USA'da yapılan sunum, 2012.

—. Post-War Reconstruction and Development Unit. "An assessment of the needs of families of the Missing in Timor-Leste," 2010.

—. "Towards Victim-Centred Transitional Justice: Understanding the Needs of Families of the Disappeared in Postconflict Nepal", *International Journal of Transitional Justice* 5(1) (2011): 75–98.

Rodgers, Lucy, ve Faisal Irshaid. "Syria's disappeared." *BBC News*, 11 Kasım, 2014, 'Mid-East' bölümü, çevrimiçi edisyonu.

RTE News, "Grandmothers of the Plaza de Mayo find another child." 23 Ağustos 2014, 'Crime and Legal' bölümü, çevrimiçi edisyonu.

Rubén O. Franco ve diğeri, s/sustracción de menores de diez años, no. 1351 (Tribunal Oral Federal no. 6 de Buenos Aires 2012) (Arjantin).

Rubio-Marín, Ruth ve diğerleri “Repairing Family Members: Gross Human Rights Violations and Communities of Harm.” *The Gender of Reparations: Unsettling Sexual Hierarchies While Redressing Human Rights Violations* içinde, Ruth Rubio-Marín (ed.), 263–284. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Sekeleni, Phumla. “Mum wants to give her a proper burial.” *The Daily Sun*, 13 Nisan, 2006.

Somasundaram, Daya ve diğerleri. “Individual, Familial and Social Impacts of Enforced Disappearances – Tactics of a ‘Repressive Ecology’ and Ways of Responding.” *We Need the Truth: Enforced Disappearances in Asia* içinde, Franc Kernjak (ed.), 16. Guatemala: ECAP, 2011. South African History Online. “Nokuthula Orela Simelane.” www.sahistory.org.za/people/nokuthula-orela-simelane

South African Truth and Reconciliation Commission. “Report of the Human Rights Violations Committee: Abductions, Disappearances and Missing Persons,” 1998.

“Street Children” (Villagran-Morales ve diğerleri) v. Guatemala, Series C. No. 63 (Inter-American Court of Human Rights 1999).

Suarez-Orzco, Marcelo. “The heritage of enduring a ‘dirty war’: Psychosocial aspects of terror in Argentina,” *The Journal of Psychohistory* 18(4) (1991): 496.

Taylor, Diana. “Making a Spectacle: The Mothers of the Plaza de Mayo,” *Journal of the Association for Research on Mothering* 3(2) (2001): 102.

Tonner, Sarah Louise. *How has grief tourism re-defined the social and judicial progress of the Madres de Plaza de Mayo?* Comparative Literature dissertation, Texas A&M University. College Station: 2008.

UN Commission on Human Rights Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 49th Session. *The Administration of Justice and the Human Rights of Detainees: Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political)*, 1996 (E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1). Official Record. New York, 1997.

UN Human Rights Council, 27th Session. *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, 2014 (A/HRC/27/49). Official Record. Cenevre, 2014.

UN Office of the High Commissioner for Human Rights. “Without a trace: enforced disappearances in Syria,” 2013.

—. “Working Group on Enforced Disappearance as a Continuous Crime.” www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GC-EDCC.pdf.

—. *General Comment on the Right to the Truth in Relation to Enforced Disappearances*. www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GC-right_to_the_truth.pdf

—. *General comment on women affected by enforced disappearances*, 2012 (A/HRC/WGEID/98/2).

United States Institute of Peace. "Truth Commission Digital Collection." www.usip.org/publications/truth-commission-digital-collection

Viaene, Lieselotte. "Life Is Priceless: Mayan Q'eqchi' Voices on the Guatemalan National Reparations Program," *International Journal of Transitional Justice* (2010) 4 (1): 4–25.

Warchawski, Judith. "Women in Black, Jerusalem." Speech, Jerusalem, Israel, 2012. "*White Van*" (*Paniagua-Morales ve diğçerleri*) v. *Guatemala*, Series C. No. 37 (Inter-American Court of Human Rights 1998).

Withers, Lucia, ICTJ, "To Walk Freely with a Wide Heart: A Study of the Needs and Aspirations for Reparative Justice of Victims of Conflict-Related Abuses in Nepal," 2014.

Yakinthou, Christalla, ICTJ. "Living with the Shadows of the Past: The Impact of Disappearance on Wives of the Missing in Lebanon," 2015.

Yarwood, Lisa, ed. *Women and Transitional Justice: The Experience of Women as Participants*. United Kingdom: Routledge, 2013.

109/04 Sayılı Yasa, Bosna Hersek Kayıp Kişiler Yasası, (Zakon o Nestalim Osobama), 21 Ekim, 2004.

19.123 Sayılı Yasa, Şili'de yürürlükte olan, Onarımlar ve Uzlaşma için Ulusal Birlik'i kuran ve burada belirtilen kişilere Ödenek Hakkı veren yasa (Créa Corporación Nacional de Reparación y Reconciliación, Establece Pensión de Reparación y Otorga Otros Beneficios en favor de Personas que Señala), 8 Şubat, 1992.

19.980 Sayılı Yasa, Şili'de yürürlükte olan burada belirtilen kişilerin haklarını artırmak için Onarımlar üzerine yasa (Ley de Reparación, Ampliando o Estableciendo Beneficios en Favor de las Personas que Indica), 29 Ekim, 2004.

24.321 Sayılı Yasa, Arjantin'de yürürlükte olan Zorla Kaybetme Sonucu Gaip Yasası (Ley de Ausencia por Desaparición Forzada), 11 Mayıs, 1994.

28.413 Sayılı Yasa, Peru, 11 Aralık, 2004.

ICTJ New York
5 Hanover Square, 24th Floor
New York, NY 10004
Tel +1 917 637 3800
Fax +1 917 637 3900
www.ictj.org